

**MONITORING POŠTOVANJA
LJUDSKIH PRAVA OSOBA U
PRITVORU I NA IZDRŽAVANJU KAZNE
U ZAVODU ZA IZVRŠENJE
KRIVIČNIH SANKCIJA (ZIKS)
U CRNOJ GORI
2014-2015**

**MONITORING POŠTOVANJA
LJUDSKIH PRAVA OSOBA U
PRITVORU I NA IZDRŽAVANJU KAZNE
U ZAVODU ZA IZVRŠENJE
KRIVIČNIH SANKCIJA (ZIKS)
U CRNOJ GORI**

2014-2015

Monitoring poštovanja ljudskih prava osoba u pritvoru i na izdržavanju kazne u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS) u Crnoj Gori 2014-2015

Izdavači:

AKCIJA ZA LJUDSKA PRAVA (HRA)
Ulica Slobode 74/ II
Podgorica, Crna Gora
e-mail: hra@t-com.me

JUVENTAS

Ul. omladinskih brigada 6
Podgorica, Crna Gora
e-mail: juvenas@t-com.me

Autorke:

Mirjana Radović
Tijana Žegura
Ivana Vujović

Urednica:

mr Tea Gorjanc Prelević

Stručni konsultant:

dr Olivera Vulić

Štampa:

Studio Branko

Priprema za štampu:

Božidarka Knežević

Tiraž:

200 komada

Britanska ambasada
Podgorica

Izveštaj je dio projekta "Usmjeravanje zatvora ka zajednici - sprečavanje zlostavljanja u zatvorima kroz reformu sistema rehabilitacije i resocijalizacije". Projekat finansiraju Evropska unija i Britanska ambasada u Podgorici. Izveštaj ne sadrži nužno službene stavove donatora

SADRŽAJ

1. UVOD	9
1.1 O projektu	9
1.2 O monitoringu	9
1.3 Nadležnosti i organizacija ZIKS-a	10
1.4 Internet stranica i pristup informacijama	12
2. ZAKLJUČAK NA KRAJU 2015. GODINE	13
2.1 Uslovi smještaja	13
2.2 Sprečavanje zlostavljanja i zaštita	13
2.3 Pristup pravima	14
2.4 Zdravstvena zaštita	14
2.5 Tretman	14
2.6 Zaposleni	15
3. USLOVI SMJEŠTAJA	16
3.1 Paviljon „A”	18
3.2 Paviljon „B”	21
3.3 Paviljon „C”	21
3.4 Disciplinsko odjeljenje	21
3.5 Paviljon „D”	22
3.6 Paviljon „F”	22
3.7 Poluotvoreno odjeljenje	23
3.8 Ženski zatvor KPD	24
3.9 Zatvor za kratke kazne (ZKK)	25
3.10 Istražni zatvor Podgorica	26
3.11 Zatvor u Bijelom Polju	28
3.11.1 Istražni zatvor Bijelo Polje	28
3.12 Pušenje	29
4. SMJEŠTAJ OSOBA SA INVALIDITETOM	31
5. MALOLJETNICI	32
5.1 Smještaj maloljetnika	32
5.2 Obrazovanje i slobodne aktivnosti	32
6. TRETMAN	34
6.1 Zaposleni u sektoru za realizaciju tretmana	34
6.2 Primjena individualnog tretmana	35
6.3 Psiho-socijalna pomoć i podrška	38
6.4 Obrazovanje	38
6.5 Radni angažman	40
6.5.1. Stanje zatečeno prilikom monitoringa - radionice	40
6.5.2 Sportske i kulturno-umjetničke aktivnosti u okviru ZIKS-a	41
6.5.2.1 Radionice starih zanata u ZIKS – u	42
6.5.2.2 Radionice za unapređenje procesa resocijalizacije osoba ženskog pola na izdržavanju zatvorske kazne u Zavodu za	

izvršenje krivičnih sankcija	42
6.5.2.3 „Kulturno-umjetničko stvaralaštvo kao vid rehabilitacije“	43
6.5.2.4 „Snažna porodica oslonac za budućnost“	44
6.5.1.5 Ocjene izvedenih programa	45
7. SPRJEČAVANJE ZLOSTAVLJANJA I ZAŠTITA OD ZLOSTAVLJANJA	47
7.1 Rezultati istraživanja među osuđenima u ZIKS-u u Podgorici	47
7.2 Mučenje i zlostavljanje zatvorenika 14-15. januara 2015. godine	49
7.2.1 Postupanje ZIKS-a	49
7.2.2 Postupanje Ministarstva pravde	51
7.3 Navodi o zlostavljanju	51
7.4 Proceduralne garancije protiv mučenja i zlostavljanja	52
7.5 Analiza opravdanosti upotrebe sredstava prinude	52
7.6 Analiza opravdanosti upotrebe sredstava prinude	54
7.5.1. Zatvor za kratke kazne (ZKK)	56
7.5.2 Kazneno-popravni dom (KPD)	58
7.5.3 Istražni zatvor u Podgorici	63
7.5.4. Zatvor u Bijelom Polju	64
7.6 Značaj ljekarskog nalaza posle upotrebe sredstava prinude	66
7.7 Nasilje među zatvorenicima	67
8. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	71
8.1 Organizacija rada i materijalni uslovi	71
8.2 Zaposleni	73
8.3 Evidentiranje i prijavljivanje povreda koje ukazuju na mučenje i zlostavljanje	74
8.4 Čekanje na specijalističke preglede i medicinske procedure koje se obavljaju van ZIKS-a	76
8.5 Mentalno zdravlje	76
8.6 Korisnici psihoaktivnih supstanci	77
8.7 Majka i dijete	79
8.8 Odnos zatvorenika prema zdravstvenoj službi	80
8.9 Tretman HIV pozitivne osobe	80
8.10 Pregled ispunjenosti preporuka CPT-a koje se odnose na zdravstvenu zaštitu	82
9. PRISTUP PRAVIMA	85
9.1 Obaviještenost o pravima	85
9.1.1 Paviljon „A“	86
9.1.2 Paviljon „B“	86
9.1.3 Disciplinsko odjeljenje	86
9.1.4 Paviljon „D“	88
9.1.5 Paviljon „F“	88
9.1.6 Poluotvoreno odjeljenje	88
9.1.7 Ženski zatvor - KPD	88
9.1.8 Zatvor za kratke kazne (ZKK)	88
9.1.9 Istražni Zatvor Podgorica	88
9.1.10 Istražni zatvor Bijelo Polje	90
9.1.11 Zatvor u Bijelom Polju	90
10. ZAPOSLENI	92
OBJEDINJENE PREPORUKE	95

Skraćenice korišćene u tekstu

ZIKS - Zavod za izvršenje krivičnih sankcija

HRA - Human Rights Action / Akcija za ljudska prava

CPT - Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Ombudsman - Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

NPM - Nacionalni preventivni mehanizam

KPD - Kazneno-popravni dom

MT - Monitoring tim

Karantin - Prijemno odjeljenje

NVO - Nevladina organizacija

ZKP - Zakon o krivičnom postupku

POO - Poluotvoreno odjeljenje

ZKK -Zatvor za kratke kazne

JU - Javna ustanova

IPA - Instrument za predpristupnu pomoć

SR - Savezna Republika

EU - Evropska Unija

PRIS - Pravosudni informacioni sistem

IT - Informacione tehnologije

TAIEX - Biro za tehničku pomoć i razmenu informacija Generalnog direktorata za proširenje Komisije EU

UNICEF - Fond Ujedinjenih nacija za djecu

BP - Bijelo Polje

NVF - Nevladina fondacija

NPM - Nacionalni preventivni mehanizam

VDT - Vrhovno državno tužilaštvo

RSO - Rukovodilac službe obezbjeđenja

SP - Sredstva prinude

KCCG - Klinički centar Crne Gore

MKR - Matična knjiga rođenih

1. UVOD

1.1 O projektu

Nevladine organizacije Juventas i Akcija za ljudska prava (*Human Rights Action* - HRA) su od decembra 2013. godine do kraja decembra 2015. godine uz podršku Evropske unije posredstvom Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori i ambasade Velike Britanije u Podgorici sprovele projekat "Usmjeravanje zatvora ka zajednici - sprečavanje zlostavljanja u zatvorima kroz reformu sistema rehabilitacije i resocijalizacije".

Projekat je imao za cilj unapređenje prava osuđenih lica i sprečavanje mučenja, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u zatvorima u Crnoj Gori i osnaživanje uloge organizacija civilnog društva u promociji ljudskih prava. Cilj ovog izvještaja o monitoringu poštovanja ljudskih prava je da pokaže u kojoj mjeri je Zavod za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS) primjenio preporuke Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)¹, Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore (Ombudsmana) i nevladinih organizacija.

U okviru projekta, 12. februara 2014. godine zaključen je sporazum o saradnji u projektu sa Ministarstvom pravde i ZIKS-om.²

1.2 O monitoringu

Cilj sprovedenog monitoringa i ovog izvještaja, kao jednog od njegovih rezultata, bila je prvenstveno ocjena ispunjenosti preporuka CPT iz izvještaja o posjeti Delegacije CPT Crnoj Gori i ZIKS-u 2013. godine.³

Sagledavali smo i primjenu preporuka iz izvještaja "Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija", monitoring tima nevladinih organizacija HRA, Centra za antidiskriminaciju "Ekvista", Centra za građansko obrazovanje i Sigurne ženske kuće iz marta 2013. godine, koje je uprava ZIKS-a tada u načelu prihvatila da ispuni.⁴ Nakon analize stanja na kraju 2015. godine dodate su i nove preporuke koje bi trebalo ispuniti u cilju poboljšanja postojećeg stanja (sve preporuke su izdvojene u posebni dio na kraju ovog izvještaja). Uzete su u obzir i preporuke Ombudsmana iz 2015. godine i Nacionalnog preventivnog mehanizma (NPM), koji djeluje pod okriljem Ombudsmana, iz 2014. godine,⁵ kao i Izvještaj o radu za 2015. Zaštitnika ljudskih prava i sloboda.⁶ Uzet je u obzir i Godišnji izvještaj 2015. koji je izradio ZIKS.

Individualne posjete zatvorenicima u Podgorici sprovedene su 11. i 27. decembra 2013. godine. Tokom 2014. godine, posjete su sprovedene 4. 5. 6. i 20. februara, kao i 4. i 6. juna. Posjeta zatvoru u Bijelom Polju je obavljena 9. februara. Tokom 2015. godine posjetili smo: disciplinsko odjeljenje u Podgorici (12. marta), Istražni zatvor Podgorica (30. marta), Istražni Zatvor u Bijelom Polju 14. aprila 2015. U drugom dijelu monitoring posjeta, ZIKS u Podgorici smo posjetili u periodu od 15. septembra do 18. septembra 2015. godine. Posjeta zatvoru u Bijelom Polju je obavljena 4. decembra 2015. godine. Konačno, finalna posjeta ZIKS-u Podgorici je sprovedena 18. aprila 2016. godine.

1 Više informacija o CPT-u je dostupno na: <http://www.cpt.coe.int/serbian.htm>.

2 Više informacija je dostupno na: <http://www.hracion.org/?p=8202>.

3 CPT je 2013. posjetio KPD i Istražni zatvor Podgorica, ali ne i Zatvor za kratke kazne (koji je takođe dio kompleksa u Spužu) i Zatvor Bijelo Polje. Izvještaj o posjeti je objavljen 2014. godine na stranici CPT: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2014-16-inf-eng.htm>

4 Izvještaj dostupan na: http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_FINAL_15062012.pdf. Više o projektu na linku http://www.hracion.org/?page_id=1069.

5 Godišnji izvještaj Nacionalnog preventivnog mehanizma (NPM) za 2014. godinu (http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/NPM_2014.pdf).

6 Izvještaj objavljen u martu 2016. Izvještaj dostupan na: <http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/final-izvjestaj-za-2015.pdf>.

Posjete su obuhvatile Istražne zatvore u Podgorici i Bijelom Polju, Kazneno-popravni dom (KPD) u Podgorici i u okviru njega paviljone: „A” (u okviru koga smo posjetili i prijemno odjeljenje zvano „karantin”), „B”, „C”, „disciplinsko odjeljenje”, „D”, „F” (u okviru koga i Zatvor za maloljetnike) i „poluotvoreno” odjeljenje kao i Ženski zatvor i Zatvor za kratke kazne u Podgorici i Bijelom Polju.

Pored obilaska organizacionih jedinica u kojima su smješteni zatvorenici, monitoring tim (MT) je obišao i zajedničke prostorije kao što su prostorije za bračne posjete, dnevne boravke, toaleta i kupatila, kuhinje, dvorišta, farme, zatvorske radionice, prostorije koje koriste zaposleni i zdravstvene ambulante.

Članovi MT su mogli tokom posjete da razgovaraju sa zatvorenicima bez prisustva zaposlenih u ZIKS-u i da zasebno razgovaraju sa zaposlenima. Tokom trajanja monitoringa, o svim urgentnim nalazima i preporukama smo u kontinuitetu obavještavali direktora ZIKS-a, pa je odmah i postupljeno prema jednom broju preporuka (detaljnije u nastavku). Jedan dio informacija je prikupljen putem pisanih zahtjeva zasnovanih na Zakonu o slobodnom pristupu informacijama.⁷ Monitoring je sproveo tim: Tea Gorjanc –Prelević, supervizor monitoringa, Mirjana Radović, Jovana Hajduković, Milica Brajković, Danilo Ajković (HRA), Ivana Vujović, Milorad Marković, Dražen Žegura, Martina Markolović, Itana Kovačević, Tijana Žegura i Jelena Čolaković (Juventas).

1.3 Nadležnosti i organizacija ZIKS-a

Unutrašnju organizaciju ZIKS-a kao i način rada utvrđuje i propisuje Vlada Crne Gore. ZIKS je, prema Uredbi o organizaciji i načinu rada državne uprave Vlade Crne Gore organ uprave u Ministarstvu pravde.⁸ ZIKS vrši poslove koji se odnose na: izvršenje krivičnih sankcija, i to: kazni zatvora i maloljetničkog zatvora, mjera bezbjednosti koje se u skladu sa zakonom izvršavaju u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija; kazne zatvora izrečene u prekršajnom postupku i mjera za obezbjeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku - pritvor; kao i druge poslove koji su mu određeni u nadležnost (čl. 4 Uredbe).

U ZIKS-u se obavljaju sljedeće aktivnosti:

- obezbjeđivanje svih uslova potrebnih za izvršenje kazne zatvora i mjere pritvora;
- odlučivanje o klasifikacionoj grupi i kolektivu u kojem će osuđeni, nakon obavljene dijagnostike, nastaviti sa izdržavanjem kazne; odlučivanje o premještanju zatvorenika/ca na dalje izdržavanje kazne u drugu organizacionu jedinicu; odlučivanje o smještanju osuđenih i pritvorenih lica na liječenje u zdravstvenoj ustanovi;
- saradnja sa nadležnom službom Ministarstva pravde u pogledu izručenja i transfera osuđenog lica u drugu državu ili iz druge države;
- postupanje po predstavkama, pritužbama i žalbama pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora i državnih službenika i namještenika;
- postupanje po podnescima drugih državnih organa i institucija, sudova, te nevladinih i međunarodnih organizacija ovlašćenih za nadzor i zaštitu ljudskih prava pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora;
- nadzor nad zakonitošću rada i postupanja sa licima lišenim slobode i ujednačavanje rada i postupanja po organizacionim jedinicama;

7 "Sl. list CG", br. 44/12.

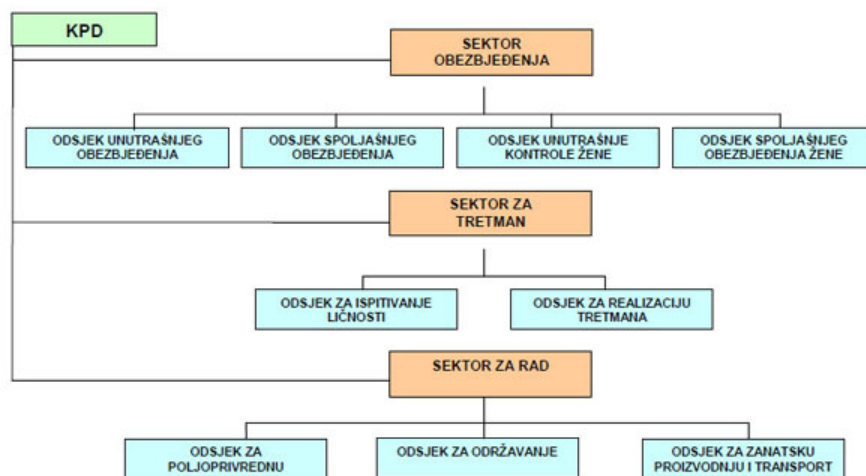
8 "Sl. list CG", br. 5/2012, 25/2012, 44/2012 - drugi propis, 61/2012, 20/2013, 17/2014 i 6/2015.

- planiranje nabavki opreme i investicija za zatvorski sistem;
- prikupljanje, obrađivanje i objedinjavanje svih izvještaja i dokumentacije organizacionih jedinica Zavoda;
- međunarodna saradnja.

ZIKS je podijeljen na 6 organizacionih jedinica: Kazнено-popravni dom (KPD), Istražni zatvor Podgorica, Zatvor Bijelo Polje, Zatvor za kratke kazne, Zdravstvenu službu i Centar za obrazovanje, kojima rukovode načelnici, koje postavlja i razrješava direktor ZIKS-a.

U okviru ZIKS-a djeluju službe za obezbjeđenje, resocijalizaciju, rad osuđenih lica, zdravstvena služba i služba zajedničkih poslova. Službama rukovode šefovi službi, koje imenuje direktor ZIKS-a.

U KPD-u se izvršava kazna zatvora do 40 godina, kazna zatvora u trajanju dužem od šest mjeseci za osuđene muškarce, kazna maloljetničkog zatvora, kao i kazne zatvora izrečene u krivičnom i prekršajnom postupku za žene bez obzira na dužinu kazne. KPD ima 2 zatvorena odjeljenja : „C“ odjeljenje u kome su smješteni zatvorenici sa najdužim kaznama ili zatvorenici neprilagođenog ponašanja i Disciplinsko odjeljenje, zatim Poluotvoreno odjeljenje, Odjeljenje za žene i Odjeljenje za maloljetnike.

Grafički prikaz organizacije KPD-a⁹

U okviru KPD-a djeluju tri sektora: sektor obezbjeđenja, sektor za tretman i sektor za rad.

Istražni zatvor Podgorica je organizaciona jedinica u kojoj se izvršava mjera obezbjeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku – pritvor za pritvorenike sa teritorije srednje i južne regije Crne Gore.

Zatvor za kratke kazne je namjenjen za izvršenje kazni zatvora izrečenih u krivičnom i prekršajnom postupku u trajanju do 6 mjeseci zatvoreniciima sa teritorije srednje i južne regije Crne Gore.

Zatvor ima dva odjeljenja: zatvoreno i poluotvoreno.

Zatvor Bijelo Polje je organizaciona jedinica u kojoj su smješteni zatvorenici iz sjevernih opština (Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Žabljak, Pljevlja, Andrijevića, Plav, Berane, Rožaje, Gusinje i Petnjica). U okviru ovoga zatvora postoje zatvorska i pritvorska jedinica.

Zdravstvena služba je posebna organizaciona jedinica koja se bavi zdravstvenom zaštitom lica lišenih slobode.

Centar za obrazovanje kadrova je organizaciona jedinica koja se bavi obukom zatvorskog osoblja.

⁹ Grafički prikaz preuzet sa <http://www.ziks.me/page.php?id=4>.

Ministarstvo pravde vrši poslove uprave koji se odnose na organizaciju i rad organa za izvršenje krivičnih sankcija, na kontrolu izvršenja kazne zatvora i drugih krivičnih sankcija u slučajevima predviđenim zakonom, pomilovanje, uslovni otpust i sporazum o naknadi štete zbog neosnovanog lišenja slobode i prekid kazne zatvora.

ZIKS je u nadležnosti generalnog direktora Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija u okviru Ministarstva pravde.

ZIKS-om rukovodi direktor, kojeg imenuje Vlada Crne Gore, na predlog ministra pravde, na period od pet godina. Direktor ZIKS-a za svoj rad odgovara generalnom direktoru Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija, ministru pravde i Vladi Crne Gore.

Napomena: U toku sprovođenja projekta došlo je do izmjene pravnog okvira. Skupština Crne Gore je 26. juna 2015. godine usvojila novi Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti¹⁰ kojim se uređuje izvršenje kazne zatvora, kazne zatvor od četrdeset godina, novčane kazne i mjera bezbjednosti, prava i obaveze zatvorenika, kao i druga pitanja od značaja za izvršenje ovih krivičnih sankcija. Zakon je stupio na snagu 18. jula 2015. i izrada novih podzakonskih akata - pravilnika je u toku. Rok za njihovu izradu je 18. jul 2016. (tj. jedna godina od stupanja na snagu Zakona kako je propisano članom 198, stav 1). Do izrade novih pravilnika, primjenjivaće se pravilnici izrađeni na osnovu prethodno važećeg Zakona o izvršenju krivičnih sankcija koji nijesu u suprotnosti sa važećim Zakonom.

1.4 Internet stranica i pristup informacijama

ZIKS ima internet stranicu (<http://www.ziks.me>), koja se do kraja sprovođenja projekta nije ažurirala redovno (tokom 2015. godine u rubrici novosti objavljen je svega dvije informacije)¹¹. Navodimo samo neka zapažanja: stranica ne sadrži novije podatke o brojnom stanju ili drugim aktuelnim dešavanjima u vezi ZIKS-a, kao što su preduzete ili planirane aktivnosti povodom proširivanja prostorija za smještaj osuđenika, dok nema podataka o proizvodnji u zatvoru iako takva rubrika postoji. Nije objavljen ni Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti koji se primjenjuje od 18. jula 2015. godine.

Preporuka:

- Ažurirati internet stranicu ZIKS-a, objaviti sve podzakonske akte koji uređuju rad ustanove, kao i ažurirane informacije o brojnom stanju, razvojnim projektima i aktuelnim događajima.

ZIKS po pravilu u zakonskom roku odgovara na zahtjeve za pristup informacijama. U prvoj fazi projekta smo postavili više pitanja odjednom i na odgovore smo čekali gotovo tri mjeseca. Vjerujemo da to nije posljedica loše namjere već nedovoljno sistematizovanih podataka o radu ZIKS-a, koji bi trebalo da postoje arhivirani i obrađeni u elektronskom formatu, a ne da se toliko dugo pripremaju.

¹⁰ "Sl. list CG", br. 36/2015.

¹¹ Uvid izvršen 30.12.2015.

2. ZAKLJUČAK NA KRAJU 2015. GODINE

2.1 Uslovi smještaja

Iako su smještajni kapaciteti ZIKS-a prošireni i poboljšani, i iako je došlo do smanjivanja broja zatvorenika, i dalje se krši evropski standard od 4 m² po osobi, posebno u paviljonu "A" KPD u Podgorici, Istražnom zatvoru Podgorica i u Zatvoru u Bijelom Polju. U svim drugim zgradama i dalje postoje prenaseljene sobe, sa po 1-2 prekobrojne osobe. Prekobrojnost je primjetio i CPT prilikom posjete Crnoj Gori 2013.¹² Nijesu preduzeti koraci na sprovođenju Master plana Vlade iz januara 2011, kojim je predviđena izgradnja zatvora za duge kazne i zatvorske bolnice u Podgorici (Spuž).¹³ Uprkos najavama i sredstvima koja su bila obezbijedena u budžetu za 2014. godinu, paviljon „A“ još uvijek nije temeljno rekonstruisan, niti su izmješteni prekobrojni zatvorenici kako je to CPT preporučio 2013. godine.¹⁴ Zgrada Istražnog zatvora u Podgorici ne dozvoljava poštovanje ljudskih prava osoba u pritvoru, jer se ne poštuje dosledno standard od 4m² po osobi i nema prostora za aktivnosti van soba, osim šetnje koja za pritvorenike u najboljem slučaju traje sat i po dnevno (pritvorenice u šetnji provode najmanje 2 sata). Ovo je CPT konstatovao još 2008. godine, ali od tada nije planirana rekonstrukcija postojeće zgrade ili izgradnja nove zgrade Istražnog zatvora.

12 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, CPT, stav 38.

13 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, str. 44.

14 Stav 46: „CPT poziva crnogorske vlasti da reaktiviraju planove za renoviranje paviljona A. Do obavljanja navedenog renoviranja, treba preduzeti hitne korake da se smanji, koliko je to moguće, stepen naseljenosti u četiri postojeće spavaonice, sa ciljem da se ispuni minimalni standard od 4 m² životnog prostora po zatvoreniku.“ (U originalu: “The CPT calls upon the Montenegrin authorities to reactivate the plans for the renovation of Pavilion A. Pending the carrying out of that renovation, immediate steps should be taken to reduce as far as possible the occupancy levels in the four existing dormitories, the objective being to meet the minimum standard of 4 m² of living space per prisoner.”)

2.2 Sprječavanje zlostavljanja i zaštita

Rezultati sprovedenog istraživanja percepcije osuđenika o izloženosti vrijeđanju, fizičkom povređivanju i prijetnjama u ZIKS-u iz marta 2014. godine, pokazali su smanjenu percepciju fizičkog povrijeđivanja u odnosu na anketu sprovedenu 2012. godine. Međutim, posle ovog istraživanja, u januaru 2015. godine, kao posljedica incidenta između zatvorenika i pripadnika zatvorske policije, u ZIKS-u se dogodilo zlostavljanje 13 zatvorenika, od kojih je Ombudsman našao da su troje i mučeni. I ovaj i drugi navodi zatvorenika o zlostavljanju na koje smo tokom trajanja monitoringa ukazali ZIKS-u, nijesu djelotvorno istraženi i sankcionisani unutar te institucije, pa je očigledno da ZIKS ne primjenjuje praksu "nulte tolerancije torture" kako su međunarodne organizacije od Crne Gore izričito zahtijevale. Uočili smo da službenici ZIKS-a (uključujući ljekare) ne obavještavaju Osnovno državno tužilaštvo o tjelesnim povredama koje se evidentiraju prilikom ljekarskog pregleda lica koja se prime u pritvor u Istražnom zatvoru, čak i ako ta lica navedu da su povrede dobili u policiji.¹⁵ Uprava ZIKS tvrdi da se obavještavaju policija i nadležni sud, ali uprkos insistiranju nije nam omogućeno da izvršimo uvid u ta obavještenja.

Analiza izvještaja ZIKS-a o upotrebi sredstava prinude u periodu od 1.1.2014. do 17.12.2015. ukazala je na slučajeve prolongiranog vezivanja zatvorenika i do 14 dana, dok je Ombudsman na osnovu pritužbe utvrdio i slučaj neprekidnog vezivanja od 19 dana, koji nije bio zabilježen u izvještajima o primjeni sredstava prinude koji su nam dostavljeni. Prolongirano vezivanje danima, čak i satima, predstavlja zlostavljanje prema standardima CPT. Uočeno je i da je ZIKS neblagovremeno

15 Državno tužilaštvo je državni organ nadležan za krivično gonjenje učinilaca krivičnih djela i drugih kažnjivih djela koja se gone po službenoj dužnosti, kome se na osnovu Zakona o krivičnom postupku podnose krivične prijave. Uloga državnog tužioca kao nezavisnog organa u odnosu na policiju ključna je za istragu i gonjenje policijskih službenika.

(u periodu od januara 2014. do sredine jula 2015) i neodgovarajuće obavještavao Ministarstvo pravde o upotrebi sredstava prinude. **Zaključujemo da se u ZIKS-u ne izvještava o svakom slučaju primjene sredstava prinude, što je uz činjenicu da se i ljekari ne obavještavaju o svakom takvom slučaju - alarmantno. Osim što je protivno propisima, ovakvo postupanje ukazuje na prikrivanje prakse koja predstavlja zlostavljanje.**

Neophodno je obezbijediti nezavisnost medicinskog osoblja u odnosu na upravu ZIKS-a, tako što bi medicinsko osoblje koje radi u zatvoru zapošljavalo Ministarstvo zdravlja, a ne ZIKS.

2.3 Pristup pravima

Na osnovu odgovora dobijenih prilikom nasumičnog razgovora sa preko četrdeset osoba u pritvoru zaključujemo da znatan broj njih nije obavješten o svojim pravima. Vrlo mali broj zatvorenika, i u pritvoru i na izdržavanju kazne, je bio obavješten o pravu na korišćenje posteljine koju obezbjeđuje ZIKS. Po pravilu, pritvorena lica o tome uopšte nijesu obaviještena.

Neki od nasumično intervjuisanih zatvorenika nijesu bili informisani ni o pravu da se obrate Ombudsmanu.

2.4 Zdravstvena zaštita

Nedovoljan broj zaposlenih u zdravstvenoj službi i dugo čekanje na specijalističke preglede i medicinske procedure koje se obavljaju van ZIKS-a čini da sistem zdravstvene zaštite koji se obezbjeđuje zatvorenicima u Podgorici nije dovoljno efikasan. Uočeni su i nedostaci protokola o postupanju u određenim situacijama, protokoli o obavještavanju medicinskog osoblja o upotrebi sredstava prinude, zatim korišćenje siromašnih i zastarelih formi izvještavanja o pacijentima, kao i samih pojedinačnih kartona pacijenta. Pored toga, primjećeno je da se još uvijek ne upisuju vrijeme pregleda pacijenta, što predstav-

lja poseban problem prilikom pregleda lica koja su usamljena, nad kojima su se primijenila ili se u trajanju primjenjuju sredstva prinude. Posebno zabrinjava nivo zaštite mentalnog zdravlja. Potrebno je osigurati primjenu preporuke CPT-a da se uspostavi politika tretiranja zavisnosti od psihoaktivnih supstanci koja je koherentna sa nacionalnom politikom tretmana zavisnosti. Potrebno je oformiti bolnicu unutar ZIKS sa odjeljenjem za tretman i bolesti zavisnosti.

2.5 Tretman

Posao zaposlenih u sektoru za realizaciju tretmana je i dalje nepotrebno opterećen administrativnim zadacima kao što su prijem, obrada i prosljeđivanje molbi, žalbi, zahtjeva i pisama osuđenih osoba, što je posledica sistemskog propusta u uspostavljanju djelokruga rada tog sektora. Svaki realizator tretmana, tzv. "profesor", radi sa po 50 do 60 osuđenih lica (nešto bolja situacija je u Bijelom Polju u kojem "profesor" radi sa 38-40 lica). Stav većine ispitanih zaposlenih u zatvorskom sistemu, prema istraživanju iz februara 2015. godine je da je optimalno imati 20 do 30 zatvorenika po jednom zaposlenom u tretmanu. Opterećenost administrativnim zadacima kombinovana sa radom sa prevelikim brojem osuđenika (usled nedostatka zaposlenih) značajno ograničava vrijeme koje se efektivno može provesti u realizaciji tretmana, odnosno, pružanju psiho-socijalne podrške i radu na rehabilitaciji i resocijalizaciji. Iz navedenih razloga se program individualnog tretmana, koji formalno postoji, ne primjenjuje u punom obimu.

Još uvijek nije uspostavljen sistem objektivnih kriterijuma na osnovu koga osuđenici prelaze iz jedne klasifikacione grupe u drugu. Ovaj nedostatak izaziva sumnju u jednako postupanje prema svima i dovodi do nezadovoljstva.

Strukturirani programi psiho-socijalne podrške ne postoje i svode se na povremene razgovore na zahtjev osuđene osobe ili na osnovu procjene specijalnog pedagoga. Iako izražavaju želju da se obrazuju,

osuđene osobe nijesu upućene ni odgovarajuće motivisane da nastave započeto obrazovanje ili da započnu novi stepen obrazovanja tokom izdržavanja kazne. Radno je angažovano oko 40% zatvorenika na nivou ZIKS-a, odnosno oko 50% na nivou KPD-a, pa zaključujemo da radni angažman nije omogućen za najmanje 80% osoba, kako je preporučio CPT, tako što bi se osavremenile i proširile postojeće radionice, u skladu sa planovima o kojima je delegacija CPT bila obaviještena još 2008. godine.¹⁶

2.6 Zaposleni

Nije zaposleno dovoljno pripadnika obezbjeđenja, posebno komandira, pored nedostatka zaposlenih u sektoru za tretman i zdravstvenoj službi. Ovaj stav, prema rezultatima istraživanja iz februara 2015. godine dijeli i većina anketiranih zaposlenih, tačnije 62,2% onih koji su odgovorili na postavljeno pitanje¹⁷. Usled manjka zaposlenih, službenici često moraju da rade prekovremeno, a postoje i pritužbe da prekovremeni rad nije u potpunosti plaćen, što je takođe evidentirano u istraživanju među zaposlenima, gdje je 31,2% ispitanika navelo da im se ne isplaćuju sve zaradne naknade. Takođe, usled manjka zaposlenih, službenici nijesu u mogućnosti da u većem broju pohađaju različite obuke i treninge koji se organizuju, jer se, njihovim odsustvom, narušava redovni proces rada u ZIKS-u. Nije primjenjena preporuka da se svim zaposlenima obezbijedi vrijeme za odmor u toku dnevnog rada (pauza), već se ovo pravo koristi samo u Zatvoru za kratke kazne. U istraživanju je čak 19% ispitanih koji su naveli da uopšte ne mogu da koriste pauzu, dok je 22,6% onih koji je koriste ako nađu zamjenu.

16 „...svakako se moraju preduzeti koraci kako bi se povećao broj osuđenih lica koji rade. Delegacija je obaviještena o planovima da se obnovi više radionica (s ciljem da se radno angažuje do 80% lica)...“, stav 52, Izvještaj CPT-a o posjeti Crnoj Gori, 2008. Izvještaj dostupan na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>.

17 Percepcija uslova i tretmana u zatvoru, Juventas, HRA, 2015.

3. USLOVI SMJEŠTAJA

Iako su smještajni kapaciteti ZIKS-a prošireni, odnosno, iako je došlo do smanjivanja broja lica koja su pritvorena ili izdržavaju kaznu zatvora, i dalje se u potpunosti ne primjenjuje evropski standard od 4 m² po osobi. Prekobrojnost je primjetio i CPT prilikom posjete Crnoj Gori 2013.¹⁸ Prekobrojnost je najizraženija u paviljonu "A" KPD-a u Podgorici i u Zatvoru u Bijelom Polju u kojima se navedeni standard krši. U svim drugim zgradama i dalje postoje prenaseljene sobe, sa po 1-2 prekobrojne osobe po sobi.

ZIKS raspolaže sa ukupno 5.975 m² za smještaj lica lišenih slobode. Ukupan kapacitet zatvora u Podgorici i Bijelom Polju u okviru ZIKS-a na kraju decembra 2015. godine je bio 1 350 mjesta, od čega KPD Podgorica raspolaže sa 650, Istražni zatvor u Podgorici sa 365, Zatvor za kratke kazne sa 175 i zatvor u Bijelom Polju sa 160 mjesta.

Na kraju 2015. u ZIKS-u se nalazilo ukupno 1 131 osoba, odnosno 833 osobe koje su izdržavale kaznu zatvora i 298 osoba u pritvoru (268 u Istražnom zatvoru u Podgorici).¹⁹ Od ukupnog broja osoba, 26 su bile žene, i to 17 žena koje su bile u pritvoru, odnosno 9 žena koje su izdržavale kaznu (sa jednom od njih je bilo smješteno i novo-rođenče).

Poređenja radi, tri godine ranije, u junu 2012. godine, ukupan kapacitet zatvora u Podgorici i Bijelom Polju je bio 1 100 mjesta, dok je, u istom periodu bilo ukupno 1189 lica od kojih 315 pritvorenih, odnosno 874 lica koja su izdržavala kaznu zatvora.²⁰

U Izvještaju o posjeti Crnoj Gori iz februara 2013. godine, CPT navodi: "U februaru 2013. godine ukupna zatvorska populacija u Crnoj Gori je iznosila 1 324 osobe, dok je zvanični kapacitet zatvora bio 1

070 mjesta. CPT je primjetio da je procenat pritvorenih lica u ukupnoj populaciji smanjen na 25% (sa oko 60% u 2008. godini), kao posledica primjene novog ZKP-a koji dužinu trajanja pritvora ograničava na maksimalnih godinu dana (prethodno tri godine). Kao rezultat navedenog ograničenja, problem prenaseljenosti u Istražnom zatvoru je ublažen u odnosu na situaciju uočenu 2008. godine. Ipak, kao što je već navedeno, zvanični kapacitet zatvorskog sistema je prekoračen i prenaseljenost je uočena u dijelovima i KPD i Istražnog zatvora (u drugom uglavnom zbog tekućih radova na renoviranju)."²¹

U Pravilniku ZIKS-a o uslovima koje moraju zadovoljavati prostorije u kojima se smještaju i koje koriste osuđenici (koji će se, kako je u opštoj napomeni navedeno, primjenjivati do usvajanja novog Pravilnika na osnovu Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti koji u čl. 38, st. 2 propisuje da "prostorija u kojoj zatvorenici borave mora imati najmanje 4 m² prostora po zatvoreniku i dovoljnu količinu prirodnog i vještačkog osvijetljenja potrebnog za rad i čitanje, kao i grijanje i ventilaciju"), propisano je da "prostorije za spavanje moraju biti prostrane, tako da na svako osuđeno lice dolazi najmanje 8 m², odnosno 20 m³, prostora."²² Iako je propisani standard dvostruko bolji od minimalnog evropskog standarda od 4 m² za grupne sobe, koji je utvrdio CPT, situacija u praksi se oduvijek razlikovala, jer se ni minimalni evropski standard od 4 m² po osuđeniku još uvijek ne poštuje na nivou cijelog ZIKS-a. Najgo-

21 Stav 37 i 38; „In February 2013 the overall prison population of Montenegro stood at 1,324 while the official capacity of the prison estate was 1,070. The CPT noted that the proportion of remand prisoners among the overall population had decreased to 25 percent (from around 60 percent in 2008) as a consequence of the new CCP limiting the period of pre-trial detention to a maximum of one year (previously three). As a result, the problem of overcrowding in the Remand Prison had been alleviated as compared to the situation observed in 2008. Nevertheless, as already indicated, the official capacity of the prison system was being exceeded and overcrowding was observed in parts of both the KPD and the Remand Prison (in the latter mainly due to the ongoing refurbishment works)".

22 Odjeljak II, član 4 Pravilnika.

18 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, CPT, stav 38.

19 Godišnji izvještaj 2015, ZIKS, str. 7.

20 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, str. 44.

re stanje je u paviljonu "A" KPD-a u Podgorici i u Zatvoru u Bijelom Polju u kojima se po pravilu navedeni standard krši. U svim drugim zgradama postoje i dalje prenaseljene sobe, sa po 1-2 prekobrojne osobe po sobi.

Nijesu preduzeti koraci na sprovođenju Master plana Vlade iz januara 2011. godine, kojim je predviđena izgradnja zatvora za duge kazne i zatvorske bolnice u Spužu.²³ U odnosu na planiranu izgradnju zatvora u Bijelom Polju, situacija je donekle bolja jer su, kako smo obaviješteni tokom monitoringa, Ministarstvo pravde i ZIKS, u saradnji sa Razvojnou bankom Savjeta Evrope, započeli sa pregovorima o izgradnji. Očekuje se da novac bude obezbijeđen do kraja 2016. godine i da se započne sa izgradnjom, prema planu koji je načelno utvrđen.

Pohvaljujemo napredak u odnosu na uslove smještaja koji je ostvaren u međuvremenu. Naime, **renovirane su prostorije za bračne posjete** u KPD-u u skladu sa ranijom preporukom.²⁴ U potpunosti je opremljena soba za bračne posjete u zatvoru Bijelom Polju. Takođe, zahvaljujući projektu koji je sprovelo udruženje Roditelji (jedno od četiri udruženja koji su korisnici malih grantova - detaljnije vidjeti na str. 44) **opremljene su dvije prostorije za porodične posjete u Istražnom zatvoru i Zatvoru za žene u Podgorici.** Prostorije za porodične posjete su i enterijerom i mobilijarom upravo prilagođene za prijatan boravak djece koja dolaze u posjetu. ZIKS nas je obavijestio da je oko 335 000 eura predviđeno za građevinske radove, odnosno adaptaciju i radove na izgradnji savremene zatvorske kuhinje.²⁵ Radovi su, kako smo obaviješteni, završeni i očekuje se da kuhinja otpočne sa radom.

Rezultati istraživanja koje je sprovedeno u martu 2014, među zatvorenicima u KPD, pokazalo je, u odnosu na percepciju uslova smještaja:

23 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, str. 44.

24 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, str. 50.

25 Odgovor ZIKS-a Z-KD-br. 614/16 od 23. oktobra 2015.

a) najveći broj ispitanika (46%) dijeli sobu sa 3 ili 4 osobe, dok 25% ispitanika sobu dijeli sa 5 ili 6 osoba. Od ostalih podataka izdvajamo rezultat prema kojem je, čak 9,9% ispitanika izjavilo da sobu dijeli sa 26 do 28 osoba²⁶;

b) 83,6% ispitanika navodi da ima grijanje u sobi, dok 16,4% nema²⁷;

c) na pitanje: da li uvijek imate toplu vodu, 60,2% ispitanika odgovora "da", a 37,8% "ne" (2% bez odgovora), na što su se i žalili zatvorenici direktno prilikom sprovođenja monitoringa tokom 2014;

d) na pitanje: da li ste zadovoljni mogućnostima za održavanje lične higijene, manje od polovine (37,8%) ispitanika odgovora sa da, dok više od polovine (51,4%) odgovora sa ne (ostatak je ili bez odgovora ili ne može da procijeni), što je tokom monitoringa objašnjeno povremenim nestašicama tople vode i nedovoljnom količinom sredstava za održavanje lične higijene u higijenskim paketima (koje dobijaju lica koja nijesu u prilici da sami kupe ova sredstva);

e) 40,8% ipitanika zadovoljno čistoćom u zajedničkim prostorijama (dnevni boravak, hodnik, trpezarija), dok 49,6% nije (ostatak je ili bez odgovora ili ne može da procijeni) što se objašnjava nedovoljnom količinom sredstava koja se obezbjeđuje za održavanje higijene u zajedničkim prostorijama (detaljnije u nastavku);

f) 49,5% ispitanika zadovoljno prostorom za fizičke aktivnosti, dok 41,3% nije (ostatak je ili bez odgovora ili ne može da procijeni);

g) svega 13,6% posto ispitanika zadovoljno kvalitetom hrane, dok 77% nije (ostatak je ili bez odgovora ili ne može da procijeni dok 5,7% ispitanika ne koristi hranu iz zatvorske kuhinje);

26 Ovaj procenat odražava broj zatvorenika koji se u paviljonu A nalazi u najbrojnim sobama, kako je u nastavku i opisano.

27 Ovaj podatak se najvećim dijelom odnosi na paviljon „A“.

Od generalnih pritužbi napominjemo i da smo primili pritužbe iz svih boravaka – paviljona da ZIKS ne obezbjeđuje u dovoljnoj mjeri sanitarna sredstva (hemijska sredstva i potrošni materijal), što nam se čini važnim zapažanjem imajući u vidu higijensku zapuštenost nekih boravaka, posebno zajedničkih prostorija (detaljnije u nastavku). Iako smo obaviješteni da ZIKS, za potrebe održavanja higijene, godišnje izdvoji oko 75 000 eura²⁸ neophodno je imati u vidu da održavanje higijene u kolektivnom smještaju kakav je ZIKS očigledno zahtijeva povećano ulaganje u potrebna sredstva. I sami monitori su primjetili da su u nekim paviljonima dnevni boravci i toaleti higijenski zapušteni. Takođe, uočeno je da nijesu sva lica upoznata da imaju pravo na zatvorsku posteljinu, kao i da imaju pravo da im se zatvorska ili lična posteljina pere u vešeraju.

Konačno, reagujući na apele koje je monitoring tim dostavljao tokom trajanja monitoringa, uprava ZIKS-a je sanirala urgentni problem nedostataka odgovarajućih dušeka i jastuka koji je uočen u nekoliko boravaka (detaljno opisano u nastavku).

Komentar ZIKS:

„Sredstva za održavanje higijene u KPD-mu dijele se svakih 15 dana u dovoljnim količinama. Pravo na pranje posteljine u vešeraju Kazneno poravnog doma ima svako lice koje se za to obrati. Izvršena je zamjena svih zastarijelih dušeka u KPD-mu, kao i podjela jastuka zatvorenicima. Prilikom dolaska u Istražni zatvor, licima se dodjeljuje posteljina, jastuk i ćebe. Napominjemo da se u većini slučajeva pritvorena lica opredjeljuju za svoju posteljinu koju im prilikom posjete donese članovi porodice.“

Komentar MT:

Po prijemu obavještenja posjetili smo ZIKS. Nijesmo bili u prilici da provjerimo sve informacije, ali u paviljonu „A“ nijesu bili zamijenjeni svi dotrajali dušeci.

Preporuke:

- **Preduzeti mjere da se riješi problem prenaseljenosti i postigne usklađenost s evropskim standardom od 4 m² po osobi kako je i propisano Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti koji se primjenjuje od jula 2015. godine.**
- **Izgraditi, u skladu s planom, novi zatvor za duge kazne u Podgorici i specijalnu bolnicu.**
- **Obezbijediti dovoljnu količinu sredstava za održavanje higijene (sanitarnih sredstava i potrošnih sredstava) za sve boravke-paviljone u ZIKS-u.**
- **Obezbijediti da sva lica budu upoznata da imaju pravo na zatvorsku posteljinu i jastuke, kao i da imaju pravo da im se zatvorska ili lična posteljina pere u vešeraju.**
- **Periodično preispitivati upotrebljivost dušeka i jastuka u svim boravcima-paviljonima i po potrebi vršiti zamjene dotrajalih dušeka i jastuka.**
- **Uvesti mjere kojim će se unaprijediti održavanje higijene zajedničkih prostorija, npr. uvođenjem obaveze za redara i kontrolom njegovog rada.**
- **Omogućiti pristup toploj vodi jednako za stanare svih paviljona.**

3.1 Paviljon “A”

U vrijeme posjete u februaru 2015. godine, u ovom odjeljenju je bilo smješteno 118 zatvorenika, dok je predviđeni kapacitet bio 80 mjesta. Broj soba u ovom odjeljenju je 11 i vlada režim „otvorenih vrata“. **Uslovi života u ovom paviljonu su ispod minimalnog standarda zabrane mučenja, odnosno nečovječnog i ponižavajućeg postupanja jer je broj kreveta u sobama protivan standardu Evropskih zatvorskih pravila, koja, kao i Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti predviđaju 4m² po osobi. Uprkos najavama i obez-**

²⁸ Odgovor ZIKS-a Z-KD-br. 614-15, od 23. oktobra 2015. godine.

bjedenim sredstvima u budžetu 2014. ovaj paviljon još uvijek nije srušen ili temeljno rekonstruisan, niti su izmješteni prekobrojni zatvorenici kako je CPT preporučio 2013. godine.²⁹

Prema stanju koje je evidentirano u februaru 2015, u spavaonici A9, koja je površine 57m² i kapaciteta 28 kreveta, u vrijeme posjete je bilo smješteno 24 lica, koji su imali na raspolaganju 2,37 m² po osobi. U spavaonici A10 koja je površine 43,8 m² i kapaciteta 14 kreveta je bilo smješteno 14 lica koja su imala na raspolaganju 3,12 m² po krevetu). U sobama nije bilo dovoljno osvjetljenja. MT je uočio da sijaličnih mjesta nema dovoljno, a primili smo i pritužbe da se jako rijetko vrši zamjena nefunkcionalnih sijalica. Prostor između kreveta je toliko mali da osim ležanja na krevetu nije moguća nikakva druga aktivnost. Dušeci su, po pravilu, bili dotrajali, u lošem stanju (neki iz tri dijela, tzv. tri vojničke kocke). Nekoliko zatvorenika nije imalo jastuk. Ipak, jedan dio paviljona na spratu (od stepeništa lijevo), nije zatečen u tako lošem stanju kao ostali djelovi – prizemlje i sprat desno. Primjećeno je da u ovom odjeljenju nema klima uređaja i da se grijanje se i dalje obezbjeđuje individualnim pokretnim radijatorima na struju, što nije dovoljno. Napominjemo da su se radijatori koristili i za sušenje veša. Ombudsman (NPM) je insistirao i na uvođenju centralnog grijanja.³⁰ Takođe, paviljon nema video nadzor. I zajedničke prostori je su bile u lošem materijalnom stanju, pa u dnevnom boravku u prizemlju nije bilo frižidera i televizora, a primjećeno je svega jedan funkcionalni rešo i jedan radijator. Dva toaleta je koristilo oko 40 osuđenika. Toaleti su bili odgovarajuće vještački osvjetljenjeni, ali su samo dvije od šest tuš

29 Stav 46: „CPT poziva crnogorske vlasti da reaktiviraju planove za renoviranje paviljona A. Do obavljanja navedenog renoviranja, treba preduzeti hitne korake da se smanji, koliko je to moguće, stepen naseljenosti u četiri postojeće spavaonice, sa ciljem da se ispuni minimalni standard od 4 m² životnog prostora po zatvoreniku.“ (U originalu: “The CPT calls upon the Montenegrin authorities to reactivate the plans for the renovation of Pavilion A. Pending the carrying out of that renovation, immediate steps should be taken to reduce as far as possible the occupancy levels in the four existing dormitories, the objective being to meet the minimum standard of 4 m² of living space per prisoner.”)

30 Godišnji izvještaj Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2014. godinu, mart 2015, str. 41: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/NPM_2014.pdf

baterija bile u funkciji. Zatvorenici su nas obavijestili da nemaju uvijek tople vode. Zatečeno higijensko stanje u toaletima je bilo loše, sam toalet je bez ventilacije i na vratima u kupatilu nije bilo brava. Primili smo i pritužbe da u sobama ima insekata od kojih zatvorenici ne mogu da spavaju.

Takođe, tokom monitoringa zatvorenici su se MT-u u velikom broju žalili na diskriminaciju koja po njihovom mišljenju vlada u zatvoru u odnosu na imovinski status i društvene veze. Tvrdi da iako i među njima ima i onih sa dugogodišnjim kaznama (13 godina, 20 godina), oni koji su slabijeg imovinskog stanja i „bez veza“ nikada ne bivaju smješteni u paviljon „D“ ili „B“ (gdje se, po pravilu smještaju zatvorenici sa dugogodišnjim kaznama), već su smješteni u neuslovnom paviljonu „A“, gdje se, po pravilu, kako kažu, smještaju i Romi i stranci.

U komunikaciji sa zatvorenicima u prizemlju lijevog krila zaključili smo da u većini slučajeva Romi i stranci (lica koja nijesu crnogorski državljani), uglavnom nijesu imali odgovarajuće dušeke i jastuke (niti su bili obaviješteni o pravu na zatvorsku posteljinu). Takođe, prema navodima zatvorenika - stranih državljana koji su smješteni u ovom odjeljenju, uprava ZIKS-a nije efikasna u davanju odgovora povodom molbi za premještaj.

Odmah nakon monitoring posjete, 6. februrara 2015. godine, uputili smo urgentno pismo upravi ZIKS-a, u kojem smo preporučili da se hitno svakom zatvoreniku sa dotrajalim i neuslovim dušekom obezbijedi novi dušek za spavanje, da se obezbijede dodatna grejna tijela i da se obezbijedi hitna i redovna dezinfekcija. U odgovoru ZIKS-a od 18. februara 2015. godine³¹ je navedeno da je pokrenuta procedura nabavke novih 250 dušeka kojima bi se zadovoljile sve trenutne potrebe u ZIKS-u, kao i nabavke 5 dodatnih radijatora za potrebe paviljona „A“, kao i da je izvršeno čišćenje, a onda i dezinfekcija i deratizacija soba 9 i 10. Ipak, prilikom monitoringa sprovedenog krajem septembra 2015. godine primjećeno je da je promijenjen samo manji broj dotrajalih dušeka u skladu sa

31 Z-KD-br. 86 od 18. februara 2015. godine

našom ranijom preporukom. Kako smo ponovili preporuku da se svi dotrajali dušeci zamjene, ZIKS je u odgovoru od 3. decembra 2015. godine³² naglasio da su u paviljonu „A“, kao i u paviljonima „C“ i „F“, Poluotvorenom odjeljenju i Zatvoru za žene svi dotrajali dušeci zamijenjeni novima, dok je u Zatvoru za kratke kazne 100 starih dušeka zamijenjeno novima. Ukupno je obezbijeđeno novih 555 dušeka i 500 jastuka.

Komentar ZIKS:

„Shodno mogućnosti, a imajući u vidu preporuke CPT-a izvršeno je generalno renoviranje kompletnog A paviljona. Odmah na ulazu u paviljon, prizemlje lijevo napravljene su tri nove sobe sa novom elektro instalacijom. Opremljene su grijanjem, krevetima, novim dušecima i posteljinama. Zatvorenici je omogućeno da u svakoj sobi posjeduju po jedan TV, DVD i frižider. Površine ovih soba su:

- 30m² u kojoj je smješteno 8 zatvorenika,
- 27m² u kojoj je smješteno 7 zatvorenika,
- 31m² u kojoj je smješteno 8 zatvorenika.

U svakom krilu izvršeno je generalno sređivanje kupatila u kome se nalazi 6 tuš kabina, i u istim po ukazanoj potrebi može se sušiti veš. Odmah sa ulaza desno u boravku 10/11 izvršeno je generalno renoviranje kompletnog boravka, tako da je od velike sobe 10/11 napravljeno dvije sobe površine 30 m² i 26 m². U sobi 10 izvršeno renoviranje podova, gletovanje i krečenje (površina ove sobe je 44 m²). Takođe u svim sobama izvršena zamjena starih dušeka.

U prijemnom odjeljenju izvršeno renoviranje svih prostorija u kojima zatvorenici borave i spavaju.“

Komentar MT:

Po prijemu obavještenja da je izvršeno

³² Z-KD-br. 614-1/15 od 3. decembra 2015. godine

generalno renoviranje kompletnog paviljona A³³, obavili smo kontrolnu posjetu. Primjetili smo da je došlo do značajnog poboljšanja u sobama lijevo i desno u prizemlju. U prizemlju desno, u boravcima 10 i 11 izvršeno je generalno renoviranje, tako da su od velike sobe 10/11 napravljene dvije sobe površine, u sobi br. 10 izvršeno je renoviranje podova. Ipak u sobama od 30 m² odnosno 31m², u trenutku posjete se nalazilo po 12 zatvorenika, iako smo obaviješteni da je u njima smješteno po 8 zatvorenika. U drugoj sobi, površine 27m², zatekli smo 7 zatvorenika, kako smo i obaviješteni.

Preporuke:

- **Hitno renovirati i proširiti paviljon „A“ (preporuka CPT-a) kao prelazno rješenje do temeljne rekonstrukcije, tj. do sticanja uslova za izgradnju novog paviljona „A“.**
- **Obezbijediti odgovarajuće grijanje i hlađenje i stalni pristup toploj vodi.**
- **Ispitati navode o uočenoj diskriminaciji, sankcionisati i spriječiti svaki oblik diskriminacije.**
- **Obezbijediti mogućnost sušenja veša u nekoj odvojenoj prostoriji, a ne u sobama u kojima se spava.**
- **Zamijeniti sve dotrajale i neupotrebljive dušeke novima.**
- **Obezbijediti poštovanje minimalnog standarda od 4 m² po zatvoreniku.**

³³ Komentari na Izvještaj o monitoringu poštovanja ljudskih prava osoba u pritvoru i na izdržavanju kazne u ZIKS-u u Crnoj Gori, ZIKS, Z-KD br. 180 od 14.4.2016.

3.2 Paviljon „B”

U paviljonu B, koji se sastoji od 24 sobe, materijalni uslovi smještaja su generalno dobri. Sobe su, po pravilu, prostrane oko 20 m² i u njima boravi 4 do 6 lica što, osim u slučaju šestokrevetnih soba, zadovoljava minimalni prostorni standard. U skoro svim sobama, prostor je personalizovan, pa osuđenici raspolažu sa ormarima za odjeću, tv-om, mini-šporetima, grijalicama i drugim kućnim aparatima. U oba dnevna boravka ima uslova da zatvorenici sami spremaju hranu (pored one koju imaju u zatvorskoj kuhinji), a u boravcima se nalaze i televizor, frižider, klima uređaj, sto i klupe. Paviljon je priključen na sistem centralnog grijanja i u kupatilima ima tople vode. Primjećen je pleksiglas na prozorima koji ograničava dostupnost dnevnog svijetla.

Preporuka:

- Razmotriti uklanjanje pleksiglasa sa prozora bar u zajedničkim prostorijama.

3.3 Paviljon „C”

U paviljonu “C” smještajni kapacitet je 24 lica, koja su raspoređena u 9 soba i dnevnim boravkom. Ovdje se smještaju osuđenici koj su počinili više disciplinskih prekršaja, kao i osuđenici za izrečenim kaznama zatvora u dužem trajanju i vlada režim „zatvorenih vrata”. Paviljon je pod video nadzorom. Standard od 4 m² se, po pravilu, primjenjuje. Dnevni boravak je površine 20 m² i opremljen je stolovima i klupama za sjedenje. Tokom trajanja monitoringa zamijenjeni su dotrajali dušeci (vidjeti uokvireni tekst u poglavlju Paviljon A, str. 19).

Sagrađena je nadstrešnica koja omogućava boravak na svježem vazduhu po lošim vremenskim uslovima. Krug za šetnju je izuzetno mali i lica smještena u ovom paviljonu još uvijek nemaju na raspolaganju sportske rekvizite kako je ranije preporučeno (preporuka br. 49)³⁴.

³⁴ Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, str.131.

Prilikom posjete u septembru 2015. godine, osuđenici su se žalili na nedostatak opremljenosti zajedničkih prostorija dnevnog boravka, trpezarije i kuhinje. Najviše pritužbi se odnosilo na nejednak tretman svih osuđenika u ZIKS-u, u odnosu na upotrebu posuda i aparata za kuvanje koji su dozvoljeni u ostalim djelovima zatvora. Do kraja sprovođenja projekta riješeno tako što je i zatvorenima u ovom paviljonu omogućeno pripremanje hrane.

Komentar ZIKS-a, na osnovu kojega je izmijenjen tekst: “U C odjeljenju u prostoru za šetnju napravljena nastrešnica, takođe u C odjeljenju omogućeno je spremanje hrane od strane zatvorenika, boravak je opremljen sa TV, DVD, frižiderom i mini šporetom.”

Preporuka:

- Omogućiti sportske rekvizite u okviru kruga za šetnju.

3.4 Disciplinsko odjeljenje

Ovo odjeljenje ima 8 samica, i prema riječima službenika, sve su pod video nadzorom. U trenutku posjete u februaru 2015. godine, tri lica su boravila u ovim samicama i njih je moguće bilo pratiti iz prostorije za službenike putem video nadzora. Obavili smo razgovor sa jednim licem. Žali se da nema pravila po kojem bi se tokom noći isključivalo svijetlo i da mu svijetlo ometa san. Službenici su, u vezi sa ovim naveli da se osvijetljenje isključuje samo uz dozvolu komandira, te da je to način da se spriječi samopovrijeđivanje zatvorenika u samicama (najčešće rezanje vena priručnim sredstvima iz toaleta), kao i da se prati zdravstveno stanje lica koja piju terapiju-sedative. MT smatra da **neprestano upaljeno svjetlo ne može biti opravdano u svim samicama**. Samice su opremljene krevetom, stolom i stolicom, koji su pričvršćeni za pod. Prostorija za službenike je odvojena dužinom hodnika od samica. Od zatvorske posteljine uočili smo samo dušek i ćebe u samicama. Lice sa kojim smo razgovarali nam je i samo ukazalo na ovaj problem. Spavao je na

jastuku koji je prekrio jaknom. Žalio se da ćebad nijesu oprana i da mu nije dozvoljeno da donese svoju posteljinu. I MT je uočio higijensku zapuštenost jastuka i ćebeta. Od zatvorske uniforme na sebi je imao gornji dio uniforme, prema riječima službenika nije pronađen donji dio odgovarajuće veličine. U samici u kojoj smo se zadržali u razgovoru sa osuđenim licem je bilo vrlo zagušljivo. Kasnije u razgovoru sa osobljem smo informisani da se prozori na samicama ne otvaraju nego se provjetranje vrši otvaranjem vrata samica i prozora na hodniku.

Dvorište za šetnju se nalazi iza paviljona, i odvojeno je od dvorišta za šetnju koju koriste zatvorenici iz ostalih paviljona.

U pismu koje smo ZIKS-u uputili 24. septembra 2015. godine konstatovali smo još jednom da je higijena dušeka, jastuka i ćebadi u disciplinskom odjeljenju na zabrinjavajuće lošem nivou koji pogoduje nastanku i širenju infektivnih bolesti. **Obrazloženje da se ne dozvoljava unos posteljine iz bezbjedonosnih razloga ne djeluje ubjedljivo imajući u vidu da osuđena lica koja borave u samicama, na isti način mogu zloupotrijebiti i svoje odjevne predmete. Takođe, ovo objašnjenje ne djeluje ubjedljivo nikada se ima u vidu da su pod cjelodnevnom video nadzorom (primjera radi, u Ženskom zatvoru u samicama postoji posteljina iako samice nijesu pod video nadzorom).**

Neprestano upaljeno svjetlo u svim sobama takođe ne može biti opravdano. To bi moglo biti opravdano u slučaju da postoje znaci koji upućuju na rizik od samopovređivanja. Na kraju projekta smo se uvjerali da je svim zatvorenicima omogućeno korišćenje posteljine, da su izgrađene nadstrešnice koje omogućavaju šetnju na svježem vazduhu i u slučaju nepovoljnih vremenskih prilika da se svjetlo po pravilu isključuje.

3.5 Paviljon „D”

Kapacitet paviljona “D” je 100 mjesta. Ovaj paviljon ima centralno grijanje i **obezbijedenu posebnu prostoriju za razgovor sa profesorom.** U ovom paviljonu smo posjetili desno krilo na gornjem i donjem spratu i sve sobe koje su bile u ovom dijelu, kao i zajedničke prostorije. **Sve sobe su u toj mjeri personalizovane da ne odaju utisak očekivane zatvorske sobe, jer je osuđenicima dozvoljeno da unesu lične stvari i kućne aparate pa se može se reći da su uslovi u ovom paviljonu na dobrom nivou.** Primjećen je pleksiglas na prozorima koji ograničava dostupnost dnevnog svijetla. U svakoj sobi je smješteno najviše pet osuđenih lica, i što se tiče kvadrature prostora koja je na raspolaganju osuđenicima ona odgovara propisanom evropskom standardu.

Preporuka :

- **Razmotriti uklanjanje pleksiglasa sa prozora makar u zajedničkim prostorijama ili na spratu gdje za njega ne postoje opravdane bezbjedonosne potrebe.**

3.6 Paviljon „F”

Kapacitet paviljona “D” je 100 mjesta. Ovaj paviljon ima centralno grijanje i **obezbijedenu posebnu prostoriju za razgovor sa profesorom.** U ovom paviljonu smo posjetili desno krilo na gornjem i donjem spratu i sve sobe koje su bile u ovom dijelu, kao i zajedničke prostorije. **Sve sobe su u toj mjeri personalizovane da ne odaju utisak očekivane zatvorske sobe, jer je osuđenicima dozvoljeno da unesu lične stvari i kućne aparate pa se može se reći da su uslovi u ovom paviljonu na dobrom nivou.** Primjećen je pleksiglas na prozorima koji ograničava dostupnost dnevnog svijetla. U svakoj sobi je smješteno najviše pet osuđenih lica, i što se tiče kvadrature prostora koja je na raspolaganju osuđenicima ona odgovara propisanom evropskom standardu.

Odmah nakon sprovedene posjete 6. februara 2015. godine uputili smo pismo u kojem smo iznijeli urgentne preporuke nastale na osnovu monitoringa: urgentno i u potpunosti prilagoditi bar jednu sobu osobama sa invaliditetom i prema prioritetima izvršiti zamjenu dotrajalih i neupotrebljivih dušeka za spavanje i jastuka. Naglasili smo i da je u prostoriji za posjete hladno jer nije zastakljena i grijanje nema efekta. Dotrajali dušeci i jastuci su zamijenjeni. Takođe, u odgovoru³⁵ se navodi da je u toku procedura nabavke stakla namijenjene za prostoriju za posjete (koja je do kraja sprovedenja projekta zastakljena).

Komentar ZIKS:

“Zbog smještanja bezbjedonosno interesantnih lica u F paviljonu, trenutno se ne razmatra uklanjanje pleksiglasa sa prozora.”

Preporuke:

- **Razmotriti uklanjanje pleksiglasa sa prozora makar u zajedničkim prostorijama ili na spratu gdje za njega ne postoje opravdane bezbjedonosne potrebe.**
- **Ujednačiti stepen naseljenosti soba, čime bi se spriječila trenutna prebukiranost jednog broja soba.**

3.7 Poluotvoreno odjeljenje

U Poluotvorenom odjeljenju borave osuđena lica uz smanjen nadzor službenika sektora obezbjeđenja, koja imaju radno angažovanje na unutrašnjim ili vanjskim radilištima. Odjeljenje čine zgrada POO, barake, tzv. ekonomija i farme.

U poluotvorenom odjeljenju u februaru 2015. godine je bilo 138 zatvorenika od kojih je 35 na „ekonomiji”. Većina soba u ovom odjeljenju je sa krevetima na tri sprata, a pritom nema stepenica pomoću kojih zatvorenik može da se popne do svog kreveta. Namjera je da se obezbijedi što

više ležajeva u ovom odjeljenju jer nema dovoljno mjesta za osobe koje po klasifikaciji ispunjavaju uslove da tu borave. Međutim, proširivanje ne treba raditi po cijenu ugrožavanja životnog prostora onih koji već tu borave. Naime, u mnogim sobama standard od 4 m² nije ispoštovan, a zbog nedovoljne visine plafona, osoba koja je smještena u krevetu na sprat ne može da sjedne u krevetu. Zatvorenici su zadovoljni materijalnim stanjem, mogu neograničeno da šetaju po dvorištu do mraka, a nema ni pleksiglasa na prozorima, tako da imaju prirodnu svjetlost, za razliku od zatvorenika iz drugih paviljona. Sami snose troškove kupovine klima uređaja nakon što im se, po molbi, odobri njihova nabavka. Sobe su u relativno dobrom stanju, opremljene televizorima i rešoima. Postoje dva dnevna boravka od kojih je jedan za pušače, a drugi za nepušače. Dnevni boravak (za pušače) na gornjem spratu je higijenski zapušten i nefunkcionalan. Dnevni boravak za nepušače koji se nalazi na donjem spratu se koristi za kuvanje, higijena je na zadovoljavajućem nivou, iako ni ova prostorija ne posjeduje dovoljno namještaja. U pogledu prostora za rekreaciju, zatvorenici kažu da je teretana dobra, ali da bi bilo bolje da je veća, s obzirom na broj zatvorenika. I dalje nedostaje poligon za košarku i fudbal. Nadstrešnica u dvorištu koja služi kao sklonište od loših vremenskih uslova je izgrađena kao što smo preporučili 2013. godine. Tokom trajanja monitoringa saniran je problem curenja odvodnih cijevi sa plafona u sobi br. 2 kao i problem dotrajalih dušeka (vidjeti uokvireni tekst u poglavlju *Paviljon A*). Do kraja sprovedenja projekta nije riješen problem nabavke laserske opreme video nadzora koja bi olakšala sprečavanje unosa nedozvoljenih stvari, što je posebno važno u ovom odjeljenju koje se fizički graniči sa privatnim imanjima.

Plastenik i farma više ne postoje, a klanica je zatvorena jer nije ispunjavala veterinarske standarde predviđene zakonom.

Prema neformalnom pravilu, zatvorenici koji se nalaze pred istekom kazne se smještaju u okviru posebno izdvojenih baraka koje su ranije služile u poljoprivredne svrhe. Barake se nalaze u sklopu polu-

35 Odgovor Z-KD-br. 86 od 18. februara 2015. godine

otvorenog odjeljenja. U martu 2015. u barakama je bilo smješteno 44 zatvorenika tako da je u svakoj baraci bilo smješteno najviše po 4 zatvorenika.

Napominjemo nije ispunjena ranije data preporuka (br. 55)³⁶ da se sruše navedene barake i da se izgrade nove. Iako je uočeno da su barake djelimično renovirane, prema mišljenju MT i dalje nijesu odgovarajuće obezbijeđenje od vlage i požara.

Zatvorenicima je dozvoljeno da obrađuju mini bašte gdje gaje povrće i voće za svoje potrebe. Takođe, oni čuvaju dio domaćih životinja (u trenutku naše posjete je bilo 20 svinja i oko 1000 kokošaka). Jaja se i dalje prodaju u okviru male prodavnice na zatvorskom ulazu.

Prema projektu sprovedenom u novembru 2013. godine, koji se tiče *Investicionog programa za revitalizaciju i povećanje proizvodnih kapaciteta sektora za poljoprivrednu i stočarsku proizvodnju*, projektni tim je imao zadatak da analizira postojeće stanje u proizvodnom sektoru ZIKS-a, i da na osnovu tržišnih mogućnosti, predloži rešenja za povećanje proizvodnje, ostvarenje ušteda u nabavci hrane i eventualno ostvarivanje profita u pojedinim sektorima. Prema ovom biznis planu, za ZIKS je opravdano i finansijski isplativo investirati sledećim rasporedom u proizvodne kapacitete: farme koka nosilja, tovnih pilića i tovnih junadi. Na osnovu detaljne ekonomsko-finansijske analize, zaključak je da bi na taj način sektor za rad ZIKS-a povećao svoje proizvodne kapacitete, zaposlio veći broj lica koja su izrazila želju da rade, povećao konkurentnost na tržištu i obezbjedio dodatne interne izvore finansiranja koji bi dalje služili za investiranje u duge sektore. **Međutim, od uprave ZIKS-a nismo dobili informaciju da je plan počeo sa realizacijom niti pojašnjenje, je da li je plan moguće sprovesti nakon povraćaja zemljišta ranijim tj. privatnim vlasnicima što bi se moglo drastično odraziti na proizvodnju mesa.**

³⁶ Izvještaj *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 131.

Preporuke:

- **Nabaviti lasersku opremu za video nadzor.**
- **Srušiti trošne barake i izgraditi nove, po standardima, koje bi imale veći broj ležajeva i adekvatnije uslove za boravak.**
- **Preisпитati utemeljnost izrađenog biznis plana i odlučno krenuti u njegovo sprovođenje u skladu sa unaprijed određenim rokovima ili izraditi novi plan koji će biti sprovediv.**

3.8 Ženski zatvor KPD

U ženskom zatvoru su tokom trajanja monitoriga sve sobe su bile uredne i ispunjene ličnim stvarima, dnevni boravak sa kuhinjom i prostorije za posjete su bile u dobrom stanju, sa tv-om, frižiderom, sudoperom, kompjuterom, spravom za trčanje, stolovima. Sve sobe su u vidnom polju stražarkama, iz kancelarije u kojoj provode najviše vremena. Na prozorima nema pleksiglasa, pa je dostupna prirodna svjetlost, što je pohvalno. Imali smo pristup i karantinu sa osam kreveta koji ima video nadzor, higijenski uslovi su zadovoljavajući, obezbijeđeno je grijanje i televizor. Zatvor ima dvije samice – obje sa neophodnim inventarom, uključujući i posteljinu, koja nedostaje u samicama namijenjenim muškoj populaciji (detaljnije vidjeti str. 21). Prostor za šetnju je prilično mali, kao i nadstrešnica koja omogućava boravak na svježem vazduhu u slučaju vremenskih neprilika.

Tokom posjete, obavljene u septembru 2015, u Zatvoru za žene je boravila i osuđenica sa novorođenčetom. Uprava ZIKS-a je jednu od prostorija opremila stvarima neophodnim za boravak bebe, i sprovela toplu vodu u kupatilo sobe (o ovome detaljnije na str. 79).

Navodimo i da su se osuđenice žalile na prostoriju za posjete koja nije prilagođena boravku djece, ali i činjenici da osuđene

žene koje su u prvoj klasifikacionoj grupi, ne mogu koristiti svoje pravo posjeta djece na otvorenom, koje je omogućeno muškim zatvorenicima sa istom grupom, o čemu smo obavijestili upravu ZIKS-a 24. septembra 2015.

Dobili smo odgovor da se ženama ne dozvoljava izvođenje posjete na ovaj način usljed pravila o nemiješanju muškaraca i žena koje se nalaze na izdržavanju kazni. Smatramo da se radi o direktnoj diskriminaciji zatvorenica u odnosu na zatvorenike.

Krajem 2015. Udruženje Roditelji je izvršilo adaptaciju i opremanje prostorije za posjete (detaljnije u nastavku, str...).

Preporuka:

- **Omogućiti ženama sa prvom klasifikacionom grupom jednaka prava na korišćenje porodične posjete na otvorenom, kakva je omogućena muškarcima - zatvorenicima.**

3.9 Zatvor za kratke kazne (ZKK)

U ZKK-e borave lica kojima je izrečena kazna zatvora u trajanju od 6 mjeseci ili im je ostatak kazne po uračunatom pritvoru iznosi do 6 mjeseci, kao i prekršajno kažnjena lica. U trenutku posjete u februaru 2015. godine u ZKK je boravilo 138 zatvorenika. Ovo je odvojena zatvorska jedinica koja se dijeli na zatvoreno i poluotvoreno odjeljenje. Sobe su male i prenatrpane. U nekim sobama kreveti su na tri sprata ali u trenutku posjete niko nije koristio treće spratove. U svakoj sobi je postojao televizor. Prostor za rekreaciju je prilikom monitoringa u februaru 2015. godine bio potopljen (padala je kiša) i neupotrebljiv za šetnju jer nije bio betoniran, a nema nadstrašnice za šetnju. U ovom odjeljenju nema dnevnog boravka.

Tokom posjete u septembru iste godine, utvrdili smo da prostor za rekreaciju još uvijek nije adaptiran u skladu sa prethodnim preporukama, kao i da su određene sobe još uvijek prenatrpane. U dvije sobe

je vidno postojala vlaga, nastala usljed curenja vodovodnih i kanizacionih cijevi, dok su u trima sobama nedostajala prozorska stakla, odnosno dvjema je bilo potrebno okrečiti.

Primijećen je i nedostatak posteljine i jastuka, ali i da je jedan broj dušeka dotrajavao. U kupatilu na spratu smo uočili polomljen pod u jednoj od kabina za tuširanje, tako da su iz poda virile zarđale metalne oštrice.

Pravilnik nije bio vidno istaknut u sobama, a zatvorenici uglavnom nijesu bili upoznati mogućnošću da se obrate Ombudsmanu. Primili smo pritužbe i da nijesu obezbjeđene kartice za govornice, usled čega su zatvorenici onemogućeni da redovno komuniciraju sa porodicom.

Odmah nakon sprovedene posjete 6. februara 2015. godine uputili smo pismo u kojem smo iznijeli urgentne prepruke nastale na osnovu monitoringa: obezbijediti odgovarajuće dušeke, jastuke i posteljinu; Pravilnik vidno istaći u sobama i upoznati zatvorenike sa mogućnošću da se obrate Ombudsmanu i omogućiti zatvorenicima nesmetanu komunikaciju u skladu sa Pravilnikom, odnosno obezbijediti kartice za govornice koje se nalaze u ZKK-u. Do kraja sprovedena projekta izvršena je zamjena dušeka i jastuka, i obezbijedene su kartice za govornice (u međuvremenu, tj. do nabavke kartica, ZIKS je omogućavao komunikaciju zatvorenika o sopstvenom trošku). Takođe, obaviješteni smo da su umnoženi Pravilnici na crnogorskom, albanskom i engleskom jeziku i da su u dovoljnom broju dostupni u prijemnom odjeljenju, kao i da su svi zatvorenici informisani o pravu da se obrate Ombudsmanu.³⁷ U nastavku monitoringa u pismu od 24. septembra 2014. godine, detaljno smo naveli u kojim sobama i koji nedostaci su uočeni, u vezi sa čim je izrađen plan o saniranju uočenih nedostataka.³⁸

37 Odgovor Z-KD-br. 86 od 18. februara 2015. godine.

38 Odgovor ZIKS-a Z-KD-br. 614-15, od 23. oktobra 2015. godine.

Komentar ZIKS:

“U poglavlju 3.9, koji se odnosi na Zatvor za kratke kazne Podgorica, u dijelu koji se odnosi na preporuke, sa trenutnim zatvorskim kapacitetima i brojem zatvorenika, nastojimo da obezbijedimo zakonski minimum od 4m² po osobi. Smatramo da je trenutno nemoguće obezbijediti prostoriju koja bi predstavljala dnevni boravak. Trenutno je dio hodnika organizovan za prostor u kome mogu da sjede zatvorenici i da ga koriste kao dnevni boravak. Postoji ideja da se dnevni boravci formiraju u dijelu zgrade zatvora na način što bi se dogradio novi dio, gdje se trenutno nalaze svjetlarnici. Smatramo da je dobra preporuka da se izvrši drenaža terena, ili na neki drugi način obezbijedi funkcionalnost prostora za rekreaciju, koji je za vrijeme većih kiša potpuno potopljen vodom. U prostoru predviđenom za šetnju u Zatvoru za kratke kazne postoje dvije nadstrešnice za boravak na svježem vazduhu u slučaju vremenskih neprilika.”

Preporuke:

- **Obezbijediti primjenu standarda od 4m² po osobi.**
- **Obezbijediti prostoriju koja bi predstavljala dnevni boravak.**
- **Drenažom terena ili na drugi način obezbijediti funkcionalnost prostora za rekreaciju i u vrijeme padavina.**
- **Obezbijediti nadstrešnicu koja će omogućiti boravak na svježem vazduhu i u slučaju vremenskih neprilika.**

3.10 Istražni zatvor Podgorica

Posjete Istražnom zatvoru su sprovedene 30. marta 2015. i 15. septembra 2015. godine.

Kapaciteti Istražnog zatvora u Podgorici u martu ove godine nijesu bili popunjeni, imajući u vidu da je stanje prilikom posjete bilo 223 muškarca i tri žene, a da je kapacitet dijela za muškarce 350 osoba, a za žene 40. Prethodnih godina smo uočili da popunjenost ovog zatvora po pravilu

ne prelazi 300 osoba, izuzetno do 350, koliki je puni kapacitet. U periodu od 2008-2010. u ovom zatvoru je boravilo i do 550 osoba, što je Crnu Goru tada dovelo na 1. mesto od 16 država šireg regiona po prosječnom broju pritvorenih osoba u odnosu na 100.000 stanovnika.³⁹

U odnosu na uslove koji su u ovom zatvoru primjećeni 2012. godine, primjetno je da je veliki broj soba u međuvremenu okrečen, mada nisu i sve. Ponavljamo preporuku CPT-ja iz 2008. godine da je neophodno obezbijediti prostor za dnevni boravak, odnosno za aktivnosti pritvorenih osoba van njihovih zaključanih soba, kao i sobe sa manje kreveta, u kojima bi se obezbijedilo poštovanje minimalnog evropskog standarda od 4m² po pritvorenom licu. Da bi se to obezbijedilo neophodno je rekonstruisati, dozidati ili izgraditi novu zgradu istražnog zatvora. Pukim adaptiranjem prostora nije moguće riješiti njegove osnovne probleme, a pritvorenima omogućiti dostojne uslove boravka. Uprkos pregrađivanju krugova za šetnju da bi se svim zatvorenicima omogućio duži boravak na svježem vazduhu, ni ta rekonstrukcija neće omogućiti da svi borave na otvorenom bar dva časa u toku dana, kako je zakonom propisano.⁴⁰ Ženama u pritvoru je omogućen boravak na otvorenom najmanje 2 h. Ombudsman je u svom Izvještaju o radu za 2015. godinu, u odnosu na uslove smještaja, primjetio: „u Istražnom zatvoru stanje je poboljšano, ali još uvijek nije zadovoljavajuće i postoji potreba za unapređenje smještajnih uslova.“⁴¹

Monitoring tim je obišao 20 od ukupno 66 soba. Primjećeno je da je izvršeno renoviranje prizemlja tako da su osposobljene tri prostorije za disciplinske prekršaje koje su pod video nadzorom. Sobe koje smo posjetili su uglavnom dobro opre-

39 Istraživanje Mađarskog Helsinškog komiteta "Promocija reforme pritvora u zemljama centralne i istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog saveza" ("Promoting the Reform of Pre-trial Detention in CEE-FSU Countries - Introducing Good Practices", Hungarian Helsinki Committee), 2013, dostupno na: http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Pre-trial_detention_in_CEE-FSU_countries.pdf.

40 Član 182, st. 2 Zakonika o krivičnom postupku (Sl. list CG br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - Odluka US CG, 2/2015 - Odluka US CG i 35/2015)

41 Izvještaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2015. godinu, str. 176. Izvještaj dostupan na: <http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/final-izvjestaj-za-2015.pdf>.

mljene kućanskim aparatima (frižider, rešo, tv, dodatan vid grijanja, stolovi, stolice i u nekim sobama sprave za vježbanje) i pritvorenici su generalno bili zadovoljni uslovima smještaja. Jednokrevetne sobe su higijenski zapuštene.

Zatvor raspolaže sa 6 međusobno odvojena prostora za šetnju, tzv. krugova. Radi se o kružnim betonskim stazama između kojih je posadena trava, koje su opasane visokim zidovima sa žicom na vrhu. U središtu kružnica su klupe sa nadstrešnicama. Nema drugih sportskih rekvizita, iako su u pojedinim prostorijama unutar zatvora uočeni sportski rekviziti koji nisu vlasništvo zatvorenika koji su u njima smješteni. Istražni zatvor nema dnevne boravke kao druga odjeljenja u Zatvoru Podgorica. Na raspolaganju imaju na dva sprata po dvije sobe sa biciklom čije korišćenje dobijaju po preporuci ljekara. Nije ispunjena preporuka CPT iz 2008. godine, koju smo i ponovili u izvještajima 2011. i 2013, da se prostorija za posjete koja je kabinskog tipa, sa staklom i rešetkama, uredi na otvoreni način, uz ostavljanje mogućnosti da pojedine posjete budu i kabinskog tipa. U vezi sa ovom preporukom obaviješteni smo da u postojećim uslovima iz razloga bezbjednosti nije moguće realizovati posjetu osim u prostoriji koja je paravanom podijeljena i koja ograničava fizički kontakt pritvorenih lica i posjetioca. Što se tiče posjete djece, ona je otvorenog tipa i u danima kada su zakazane posjete ona se koristi isključivo u te namjene (u vezi sa odgovarajućim opremanjem sobe za posjete djece vidjeti str. 44).

I u Istražnom zatvoru je primijećeno korišćenje dotrajalih i neuslovnih dušeka, kao i neodstatak jastuka, dok su se u pojedinim sobama pritvorenici žalili na postojanje insekata (stjenica) što su povezivali sa upotrebom starih dušeka, ali i nehigijenskih uslova boravka. Monitoring tim je u dva slučaja izabilježio tragove ujedna insekata na pritvorenim licima.

U pismu koje smo poslali ZIKS-u 1.4.2015. godine, odmah nakon sprovedenog monitoringa, pored preporuke da se izgradi nova zgrada Istražnog zatvora, preporučili smo i da se do izgradnje novoga objekta zatvora dosljedno renoviraju postojeći smještajni uslovi. Naveli smo da je nepohodno u dvorištima postaviti bar po jedan koš za košarku ("basket"), golove za mali fudbal, i sportske rekvizite koji su svima dostupni za vježbanje, kao i da se preuredi soba za posjete (koja bi bila otvorenijeg tipa), posebno posjete djece koju je neophodno i odgovarajuće opremiti. U odgovoru⁴², ZIKS je naveo da postojeći smještajni kapaciteti održavaju (kreće) jednom godišnje, a po potrebi i češće. Takođe, navedeno je da postavljanje koša ili golova za fudbal nije moguće iz razloga bezbjednosti pritvorenih lica, mada nije navedeno kako bi se postavljanje sportskih rekvizita moglo odraziti na bezbjednost pritvorenih lica. Isti razlog je naveden i u vezi sa posjetama koje se sprovode u prostorijama koje onemogućavaju fizički kontakt pritvorenih lica i posjetilaca.

Komentar ZIKS:

"Kada je u pitanju preporuka za redovnim i vanrednim dezinfekcijama soba u kojima borave pritvorena lica, naglašavamo da se prostorije dva puta godišnje redovno radi dezinfekcija, a po potrebi i više puta. Što je i rađeno. Prostorija za posjete je pregrađena, iz bezbjedonosnih razloga, pleksiglasom dok se dječije posjete odvijaju u posebnoj prostoriji čime je omogućen bliškiji kontakt pritvorenog lica sa članovima porodice. Takođe, u navedenoj prostoriji, na zahtjev pritvorenog lica za koje ne postoje bezbjedonosni rizici omogućavamo posjetu istom, pa samim tim možemo reći da je u pitanju otvorena posjeta. Prilikom odlučivanja da se licu omogući takva posjeta uzimamo u obzir njegovo ponašanje tokom boravku u pritvoru.

Što se tiče rekreacije pritvorenika, u planu je postavljanje sprava za vježbanje i ostalih rekvizita kako bismo omogućili pritvorenim licima da se bave sportom i ujedno ispoštovali preporuku koja je data kroz izvještaj predstavnika NVO. Takođe, prilikom prijema u Istražni zatvor, svako

42 Odgovor Z-KD-br. 268/15 od 5. maj 2015. godine.

lice je pregledano od strane zatvorskog ljekara koji sačinjava izvještaj. S obzirom da lica dovode službenici policije, i ukoliko imaju povrede prilikom dolaska zatvorski ljekar će to u izvještaju konstatovati i od pritvorenog lica se uzima izjava o vremenu i mjestu zadobijenih povreda. Takođe se, shodno izjavi pritvorenog lica, sačinjava službena zabilješka, o čemu obavještavamo policiju, odnosno nadežni sud.”

Komentar MT:

U vezi sa obavještavanjem policije i nadležnog suda o povredama koje su evidentirane kod osoba neposredno po prijemu u Istražni zatvor, navodimo da uprkos insistiranju MT nije bio u prilici da izvrši uvid u navedena obavještenja.

Preporuke:

- **Izgraditi novu zgradu Istražnog zatvora u kojoj bi se organizovale sobe sa manje kreveta, poštovao standard od 4m² omogućio pritvorenima boravak na otvorenom u skladu sa zakonom i obezbijedile prostorije za dnevni boravak sa različitim mogućnostima za aktivnosti van soba.**
- **Vršiti redovne, a po potrebi i vanredne, dezinfekcije.**
- **Prostoriju za posjete koja je kabinskog tipa, urediti na otvoreniji način, uz ostavljanje mogućnosti da pojedine posjete budu i kabinskog tipa.**
- **U dvorištima postaviti bar po jedan koš za košarku (“basket”), golove za mali fudbal i sportske rekvizite koji bi svima bili dostupni za vježbanje.**

3.11 Zatvor u Bijelom Polju

Posjete Zatvoru za kratke kazne u Bijelom Polju sprovedene su 9. februara 2015. godine i 4. decembra 2015. godine. Prema informacijama dobijenim od načelnika zatvora u decembru 2015. godine: kapacitet zatvora je 160 lica (po 80 osuđenih i pritvorenih lica), na dan posjete u zatvoru se nalazilo 76 osuđenih lica, dok se 36 lica nalazilo u pritvoru. U odnosu na prethodni monitoring (sproveden 2011. godine), rekonstrukcijom poluotvorenog odeljenja (pregrađivanjem prostorija i dograđivanjem) kapaciteti su povećani za 50 lica. U vrijeme posjete u zatvoru nije bilo ni maloljetnika ni žena.

Prilikom rekonstrukcije, adaptirano je ukupno sedam soba sa dvadeset kreveta, kupatilo sa dvije tuš kabine i dva mokra čvora, kao i hodnik i ambulanta. Ranije je izgrađena nastrešnica koja omogućava šetnju u lošim vremenskim uslovima. Ipak, u sobama boravi od 2 do 12 osuđenika. Sobe su bile uredne i zagrijane. Osuđenici su donijeli svoje posteljine, kao i svoje radijatore. Pored kreveta imaju sto i stolice kao i televizor. Prozori su visoki, ne dopire dovoljno prirodnog svjetla. U nekim sobama je primjećena vlaga (o planovima u vezi sa izgradnjom nove zgrade zatvora vidjeti str. 17)

3.11.1 Istražni zatvor Bijelo Polje

U vrijeme posjete je 37 lica bilo pritvoreno. Ovo odjeljenje raspolaže i sa 9 disciplinskih soba.

Disciplinske sobe-samice su, prema našoj propruci datoj 2013. godine opremljene (renovinarne, uređene i zagrijane) iako se ne koriste (službenici su nas informisali da u prosjeku jednom mjesečno se lica sankcionišu disciplinski i to obično zbog unosa mobilnog telefona). Ilustracije radi, dvije samice su u trenutku posjete korištene kao ostava. Zvono, kao i video nadzor i dalje nisu obezbjeđeni. Takođe, fiksirani namještaj (sto, stolica i krevet) je posjedovala jedna soba.

Prostor za šetnju je krug koji se nalazi u centru paviljona, a okolo je okružen sobama. Postoji izbetonirana staza kojom može da se šeta, međutim nema nastrešnice iznad dvije klupe gdje bi pritvorena lica mogli da sjede i kada je vrijeme nepogodno. Većina soba ima kupatila.

Tokom monitoringa, evidentirano je poboljšanje uslova smještaja u pritvorskoj jedinici u Bijelom Polju. Naime, nakon urgentnog pisma koje smo uputili 16. aprila 2014. godine u kojem smo, između ostaloga skrenuli pažnju na katastrofalne uslove u pritvorskoj sobi br. 1 u kojoj je boravilo 6 pritvorenih lica (najneuslovnija pritvorska soba), ova soba je u potpunosti rekonstruisana. U decembru 2015. godine u toku su bili radovi na rekonstruisanju i adaptaciji još 5 pritvorskih soba. Rekonstruisane su i opremljene dvije prostorije za vjerske obrede (za pravoslavne i vjernike muslimanske vjeroispovjesti)⁴³.

Komentar ZIKS:

“U Bijelom Polju se planira izraditi nova zgrada zatvora. Predstavnici Ministarstva pravde, Uprave ZIKS-a i lokalne samouprave tokom mjeseca februara 2016. godine održali više sastanaka i tim povodom obišli predviđene lokacije.

U disciplinskom odjeljenju dvije sobe (samice) opremljene su u decembru 2015. godine, sa video nadzorom, zvonom i u istim je fiksiran krevet.

U dijelu preporuka koje se odnose na ovaj zatvor, konkretno da se natkrije prostor u istražnom dijelu zatvora, smatramo da bi se natkrivanjem postojećeg kruga za šetnju izgubila dnevna svjetlost u sobama u kojima borave pritvorena lica.”

Preporuke:

- **Izgraditi u skladu sa planom novu zgradu zatvora u Bijelom Polju.**
- **Do izgradnje nove zgrade obezbijediti primjenu standarda od 4m² po osobi.**

43 Time su ispunjene i preporuke Ombudsmana (NPM) iz 2014. godine. *Godišnji izvještaj Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2014. godinu*, mart 2015, str. 41.

jediti primjenu standarda od 4m² po osobi.

- **Disciplinske sobe opremiti alarmom (zvonom) i/ili video nadzorom.**
- **Obezbijediti prostor sa nadstrešnicom za šetnju za pritvorena lica.**

3.12 Pušenje

Prilikom monitoringa, uočeno je da pritvorena lica i lica na izdržavanju kazne puše u sobama, iako Zakon o upotrebi duvanskih proizvoda⁴⁴ u članu 4, stav 2, tačka 5 izričito zabranjuje upotrebu duvanskih proizvoda (pušenje) u ustanovama za smještaj lica na izdržavanju krivičnih sankcija.

Takođe, puši se u gotovo svim prostorijama ZIKS-a, i to počevši od kancelarije pomoćnika direktora gospodina Slađana Raičevića, preko kancelarije upravnika KPD-a i realizatora tretmana, do velike većine soba u kojima žive zatvorenici. Sve je to, dakle, nezakonito ponašanje, na šta smo ukazali još 2012. godine.⁴⁵ Iako je tada prihvaćena preporuka da bi nepušačke sobe mogle biti bar neko hitno i prelazno rješenje do potpune zabrane. Podjela na “pušačke” i “nepušačke” dnevne boravke najavljena kao prelazno rješenje tokom monitoringa 2015. godine⁴⁶ se, po pravilu, ne poštuje. Ovo je važno posmatrati u svijetlu rezultata dobijenih prilikom istraživanja koje je sprovedeno u martu 2014., koje je pokazalo da 39,2% ispitanika navodi da im smeta pušenje u sobi (51,9% navodi da im ne smeta pušenje u sobi, u 7,8% je odgovorilo da se ne puši u sobi, dok je 1,1% ispitanika bio bez odgovora). Uz dobijeni podatak svakako navodimo da je jedan broj nasumično intervjuisanih osuđenika (koji ne puše) naveo da ne bi želio da bude izmješten iz dominantno „pušačke“ sobe u kojoj ima izgrađene socijalne veze sa drugim osuđenicima, iako mu pušenje u sobi sme-

44 "Sl. list RCG" br. 52/04 od 02.08.2004 i "Sl. list Crne Gore", br. 32/11, 47/11 i 28/12.

45 Izvještaj, strana 57. Izvještaj dostupan na: http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf.

46 Odgovor Z-KD-br. 121 od 2. marta 2015. godine.

ta. I ovaj podatak ukazuje da je neophodno sprovesti potpunu zabranu pušenja kako Zakon i propisuje.

U ženskom zatvoru nije dozvoljeno pušenje u sobama za razliku od muškog zatvora što zatvorenice ocjenjuju kao pozitivno.

Komentar ZIKS:

„Pušenje je dozvoljeno u boravcima za pušače dok je u sobama zabranjeno pušenje. Boravak za pušače postoji samo u Poluotvorenom odjeljenju.“

Preporuka

- **Osposobiti u svim boravcima posebnu prostoriju za pušače, a u svim hodnicima i spavaonama postaviti oznake zabranjeno pušenje i dosledno suzbijati i kažnjavati pušenje.**

4. SMJEŠTAJ OSOBA SA INVALIDITETOM

Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti je propisano da se zatvorenici sa invaliditetom smještaju na način primjeren vrsti i stepenu invaliditeta.⁴⁷

Posebna prostorija namjenjana osobama sa invaliditetom je izgrađena u odjeljenju „F“, ali u njoj nijesu smještene osobe sa invaliditetom. U ovoj sobi trenutno boravi 6 osuđenika bez invaliditeta, međutim u slučaju da osuđeno lice sa invaliditetom uputi molbu, izvršilo bi se premještanje toga lica u prilagođenu sobu. Tokom sprovođenja monitoringa, jedna nepokretna osoba je, po sopstvenoj želji, bila smještena na spratu (u neprilagođenoj sobi) jer u toj sobi ima prirodne svjetlosti, iako su stepenice velika prepreka obzirom na njegov invaliditet.

U Zatvoru za kratke kazne takođe postoji jedna soba u kojoj mogu biti smještene osobe sa invaliditetom, ali koja nema u potpunosti prilagođeno kupatilo, odnosno, nema pomoćne držače koje bi olakšale upotrebu kupatila licima u invalidskim kolicima.⁴⁸

U okviru Zatvora u Bijelom Polju, postoji prostorija koja je prilagođena osobama sa invaliditetom koja koriste invalidska kolica. Međutim, nijedno kupatilo nije u potpunosti prilagođeno korisnicima invalidskih kolica.

U Istražnom zatvoru takođe postoji soba za osobe sa invaliditetom, ali osim kupatila, ona nije opremljena i prostor je potpuno prazan.⁴⁹ Takođe, trebalo bi provjeriti da li invalidska kolica mogu da prođu kroz vrata od kupatila.

Komentar ZIKS:

“U izvještaju je konstatovano da u Istražnom

⁴⁷ Član 27, stav 3.

⁴⁸ Primjera radi, sobe i kupatila su potpuno prilagođene osobama sa invaliditetom u JU Dom starih Grabovac u Risnu ili u JU Centar za djecu i mlade “Ljubović” u Podgorici.

⁴⁹ U odgovoru Z-KD- br. 268/15 od 5. maja 2015. godine je navedeno je navedeno: „Procedura nabavke odgovarajućih kreveta je u toku, i biće realizovana“.

zatvoru postoji soba za lica sa invaliditetom i u skladu s tim Vas obavještavamo Vas da su u potpunosti ispoštovani standardi za boravak takvih lica u pritvoru.”

Osim navedenih, prostorije i objekti u krugu ZIKS-a nijesu dostupni osuđenim licima sa invaliditetom. Korisnici invalidskih kolica se i dalje pretresaju napolju, jer ne postoji prostorija prilagođena za njihov pretres, niti je omogućen prolaz kolica kroz skener na vratima.

Preporuka:

- **Stvoriti uslove u kojima se ne krši Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i omogućava njihov boravak u ZIKS-u bez diskriminacije. Ovo se naročito odnosi na objekte i prostorije koji služe za pružanje zdravstvene zaštite.**

5. MALOLJETNICI

5.1 Smještaj maloljetnika

Maloljetni zatvorenici se smještaju u dio zatvora koji je odvojen od dijela za odrasle, osim ako se ne smatra da je to u suprotnosti sa najboljim interesima maloljetnika.⁵⁰ U slučaju da ne postoji zatvor za maloljetnike, maloljetnici u pritvoru, osim službi koje su dostupne svim pritvorenim licima, moraju imati pristup i socijalnoj, psihološkoj i obrazovnoj službi, religioznim i rekreativnim programima ili odgovarajućim programima koji su dostupni maloljetnicima u zajednici.⁵¹

U odnosu na materijalne uslove, tokom trajanja monitoringa načinjeni su značajni koraci u pravcu poboljšanja materijalnih uslova boravka maloljetnika. Naime, izgradnja objekata namjenjenih osobama koje izdržavaju kaznu maloljetničkog zatvora ukupne površine 170 m² je, do kraja sprovođenja monitoringa, bila u fazi završnih radova. Objekat ima tri sobe za smještaj sa kupatilima, sobu prilagođenu osobama sa invaliditetom, dnevni boravak sa pratećim sadržajima, sobu za posjete, učionicu i kancelariju za realizaciju tretmana, prostoriju za potrebe Zdravstvene službe, kao i radni prostor za realizaciju obezbjeđenja. Posebno pohvalno je da su radove izvodili radno angažovana osuđena lica, uz nadzor stručnih službi ZIKS-a.

Tokom monitoringa, uočeno je da obje sobe za maloljetnike u Istražnom zatvoru nemaju stakla na prozorima, da kvadratura prostorija ne ispunjava minimum od 4 m² po osobi odnosno dva kreveta, kao i da su dušeci stari, prljavi i sastavljeni iz tri dijela ("tzv", vojnički dušeci), pa smo u pismu od 1.4.2015. godine preporučili da se uočeni nedostaci otklone, naglasivši da u trenutku posjete u sobama nije bilo smještenih maloljetnika. U odgovoru⁵² ZIKS je naveo da je su namjerno stakla uklonjena kako bi se zidovi isušili od vlage prije krečenja, a nakon što je urađena odgov-

arajuća termoizolacija. Takođe, navedeno je da se po dva kreveta u sobi nalaze u skladu sa zahtjevom sudije za istragu prema kojem maloljetno lice ne može biti smješteno samo u sobi. Do kraja sprovođenja projekta, načinjeni su značajni koraci u pravcu poboljšavanja materijalnih uslova, kako je navedeno.

5.2 Obrazovanje i slobodne aktivnosti

U decembru 2015. godine u paviljonu "F" (prizemlje, lijevo) kaznu maloljetničkog zatvora izdržavala su četvorica (od kojih su trojica punoljetni). Samo jedan od zatečenih osuđenika je završio srednju školu, dok su ostali kazali da bi voljeli da završe školu ali im niko nije ponudio takvu mogućnost niti ih je ohrabrio da se dalje obrazuju.

Iako Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku nije predvidio mogućnost da maloljetnici imaju zajedničke aktivnosti sa odraslim zatvorenima, podsjećamo da u cilju izbjegavanja izolacije maloljetnih osuđenih osoba **CPT preporučuje da im se omogućí da učestvuju u aktivnostima van sobe zajedno sa odraslima, pod nadzorom službenika.**⁵³ Ova preporuka se u praksi ne sprovodi, odnosno, maloljetnik koji izdržava kaznu ne učestvuje u aktivnostima s odraslima pod nadzorom službenika, jer tako nije ni propisano. Posebno je zabrinjavajuće to što ne postoji nikakav program razvijen za osposobljavanje maloljetnika za vanjski život i njihovu ponovnu integraciju u društvo.

Napredak je zabilježen utoliko što je sproveden jedan kurs rada s računarima, ali učesnici nisu dobili sertifikat o pohađanom kursu. Iako je neosporno koristan, jedan

⁵⁰ Evropska zatvorska pravila, stav 34.2.

⁵¹ Evropska zatvorska pravila, stav 35.4.

⁵² Odgovor Z-KD-br. 268/15 od 5. maja 2015. godine.

⁵³ CPT Izvještaj o posjeti Crne Gore 2008, st. 44, str. 28.

kurs je nedovoljan da upotpuni obrazovni program koji je navedenim osuđenim licima potreban. Smatramo da je neophodno napraviti redovne kurseve koje oni mogu pohađati i na taj način pravilno iskoristiti svoje vrijeme, **iako im je prvenstveno potrebno omogućiti obrazovanje i motivisati ih da se obrazuju, odnosno pohađaju školu.**

Komentar ZIKS:

“Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku nije predvidio mogućnost aktivnosti zajedno sa odraslim zatvorenicima.”

Komentar MT:

Izmjene u tekstu su napravljene na osnovu navedenog komentara ZIKS.

Preporuke:

- **Maloljetnicima omogućiti da učestvuju u aktivnostima izvan ćelije zajedno sa odraslima, pod nadzorom službenika.**
- **Maloljetnike motivisati i omogućiti im da se obrazuju (završe školu, pohađaju specijalističke kurseve i sl).**

6. TRETMAN

Posao sektora za realizaciju tretmana je i dalje znatno opterećen administrativnim zadacima kao što su prijem, obrada i prosleđivanje molbi, žalbi, zahtjeva i pisama osuđenika, što je posledica sistemskog propusta u uspostavljanju djelokruga rada tog sektora.

Svaki realizator tretmana, tzv. "profesor", radi sa po 50 do 60 osuđenih lica. Opterećenost administrativnim zadacima kombinovana sa radom sa prevelikim brojem osuđenika (usled nedostatka zaposlenih) značajno ograničava vrijeme koje se efektivno može provesti u realizaciji tretmana, odnosno, pružanju psiho-socijalne podrške i radu na rehabilitaciji i resocijalizaciji. Iz navedenih razloga se program individualnog tretmana, koji formalno postoji, ne primjenjuje u punom obimu.

Još uvijek nije uspostavljen sistem objektivnih kriterijuma na osnovu koga bi zatvorenici prelazili iz jedne klasifikacione grupe u drugu. Ovaj nedostatak izaziva sumnju u jednako postupanje prema svima i dovodi do nezadovoljstva osuđenika.

Strukturirani programi psiho-socijalne podrške ne postoje i svode se na povremene razgovore na zahtjev osuđenog lica ili na osnovu procjene specijalnog pedagoga. Zatvorenici, iako svjesni važnosti obrazovanja i iskazuju želju da se obrazuju, nijesu upućeni niti odgovarajuće motivisani da nastave započeto obrazovanje ili da započnu novi stepen obrazovanja tokom izdržavanja kazne.

Radno je angažovano oko 40% zatvorenika (na nivou ZIKS-a, odnosno oko 50% na nivou KPD-a) pa zaključujemo da angažman nije omogućen za najmanje 80% zatvorenika kako je najavljeno⁵⁴, niti

54 „...svakako se moraju preduzeti koraci kako bi se povećao broj osuđenih lica koji rade. Delegacija je obaviještena o planovima da se obnovi više radionica (s ciljem da se radno angažuje do 80% lica)...“, stav 52, Izvještaj CPT-a o posjeti Crnoj Gori, 2008. Izvještaj dostupan na: <http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2010-03-inf-mne.pdf>.

su postojeće radionice u okviru ZIKS-a osavremenjene i proširene tako da bi mogle bile ekonomski isplative.

6.1 Zaposleni u sektoru za realizaciju tretmana

U odsjeku za realizaciju tretmana radi 11 realizatora programa tretmana ("profesora"), od kojih dva u zatvoru u Bijelom Polju. U ovom odsjeku aktom o sistematizaciji radnih mjesta predviđeno je 14 realizatora programa tretmana kao i jedno mjesto realizatora tretmana za maloljetna lica. Trenutno je zaposleno 9 službenika od kojih 2 u Bijelom Polju. Prema podacima iz aprila 2016. raspisan je konkurs, na osnovu kojega će se popuniti još tri preostala radna mjesta u Podgorici.

U odnosu na podatke dobijene u decembru 2015, jedan realizator tretmana u prosjeku radi sa 50 do 60 osuđenika, što zavisi od brojnosti osuđenika u boravku-paviljonu, dok bi po međunarodnim penološkim pravilima taj broj trebalo da bude upola manji (od 20-30)⁵⁵. Napominjemo da ima paviljona u kojima grupa broji i do 80 zatvorenika (paviljoni "A" i "B").

U Zatvoru u Bijelom Polju, situacija se značajno poboljšala u odnosu na 2013. godinu. Tada su grupe kojima je bio zadužen jedan realizator brojale i 150 osoba, a danas je taj broj smanjen na 38 do 40.

Prema rezultatima istraživanja među zaposlenima iz februara 2015, dobijamo podatak da je većina onih koji su mogli da procijene, smatrala da je ovaj broj realizatora tretmana nedovoljan i da treba obezbijediti jednog realizatora na 20-30 zatvorenika, što je penološki standard.

U smislu smanjenja opterećenja na zaposlene u sektoru za realizaciju tretmana, navodimo da je djelimično ispunjena ranija preporuka (br. 119)⁵⁶

55 Str 35, Zbornik *Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2010.

56 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i

tako što su zaposlena četiri izvršioca od preporučenih jedanaest izvršilaca različitog profila, koliko bi bilo neophodno za optimalan rad sektora za tretman.

Posao sektora za realizaciju tretmana je i dalje znatno opterećen administrativnim zadacima kao što su prijem, obrada i prosleđivanje molbi, žalbi, zahtjeva i pisama, kao i vođenje detaljne obimne evidencije o svim promjenama koje se tiču tretmana (elektronski i u ličnom kartonu osuđenog lica), što, imajući u vidu brojnost kolektiva od 50 do 60 osuđenih lica za koje je, prosječno, zadužen jedan realizator tretmana, značajno ograničava vrijeme koje oni provode u realizaciji tretmana, odnosno, pružanju psihosocijalne podrške i radu na rehabilitaciji i resocijalizaciji osuđenika.

Takođe, i dalje nije uspostavljen sistem realizacije tretmana, u kojem bi djelokrug rada svih zaposlenih bio jasno definisan (ranija preporuka br. 121)⁵⁷. Naime, i dalje se od realizatora tretmana očekuje da licima sa kojima rade pružaju i pravne savjete. Nije obezbijeđen nistručni program supervizije zaposlenih, niti programi za prevenciju „burn-out“ sindroma (ranija preporuka br. 122).⁵⁸

Kada je u pitanju kontinuirano stručno usavršavanje zaposlenih, u Sektoru za tretman u periodu od 2011-2013 u okviru Twinning projekta IPA 2011 „Podrška reformi sistema izvršenja krivičnih sankcija u Crnoj Gori“, koji je sprovodilo Ministarstvo pravde Crne Gore u saranji sa SR Njemačkom i Kraljevinom Holandijom (finansiran od strane EU), rađene su različite obuke i studijska putovanja i posjete zatvorima u navedenim zemljama.⁵⁹ Ipak, u perspektivi treba raditi na uspostavljanju sistema kontinuirane obuke za sve zaposlene u sektoru za tretman ZIKS-a, kako je i glasila preporuka data 2013. godine (preporuka br. 123)⁶⁰.

lica na izdržavanju kazne zatvora, str. 148.

57 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora, str. 149.

58 Isto.

59 Obuke su se odvijale u dva pravca: na teme upravljanja zatvorom, i na teme izgradnje službe za alternativne sankcije i uslovnu slobodu.

60 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora, str. 150.

Napominjemo i daje CPT na osnovu posjete Crnoj Gori 2013. godine preporučio da bi bilo poželjno da Policijska akademija u Danilovgradu, pored postojećih obuka, sprovodi i obuke na temu sprečavanja sukoba i vještina komunikacije, kao i na temu rada sa maloljetnicima koji su lišeni slobode, što je u praksi i sprovedeno.⁶¹

Rezultati istraživanja koje je sprovedeno u martu 2014. u KPD-u pokazuje dobar odnos između realizatora tretmana i zatvorenika. Na pitanje: "kakvi su odnosi između Vas i 'profesora'", skoro 70% ispitanika je odgovorilo da su odnosi veoma dobri i dobri, dok je nešto više od 20% ovaj odnos ocijenilo veoma lošim ili lošim. Ostatak ispitanika (nešto manje od 10%) nije odgovorio na pitanje. Rezultati pokazuju da je procenat zatvorenika koji svoj odnos sa "profesorom" ocjenjuju dobrim ili veoma dobrim ostao na približnom nivou u odnosu rezultate dobijene u martu 2012. godine kada je 73,7% (KPD), odnosno 59,7% (ZKK) ispitanika ovaj odnos ocijenilo dobrim ili odličnim.⁶²

6.2 Primjena individualnog tretmana

Program individualnog tretmana, iako formalno postoji, ne primjenjuje se u praksi u punom obimu. Rezultati pomenutog istraživanja pokazuju da 29,2% ispitanika koji su smješteni u KPD-u nije znalo da postoji program individualnog tretmana, dok je svega 10,1% ispitanika bilo zadovoljno tim programom. Treba naglasiti da je, prema istraživanju, najveći broj ispitanika (30,1%) bio bez odgovora na pitanje o tome koliko su zadovoljni programom tretmana koji im je predložen, što takođe govori u prilog neinformisanosti o individualnom tretmanu. Podaci su pokazali i da zaposleni efikasnije sprovode individualnih programa u najvećem broju povezuju sa što većim radnim angažmanom osuđenih lica, zatim sa povećanjem broja službenika koji radi direktno sa osuđenim licima, kao i vremenom za rad, zatim

61 Seminar "Prevenција torture i zlostavljanja: osnovni standardi i CPT preporuke" u organizaciji TAIEX-a održan u Podgorici u periodu od 7-9. septembra 2015.

62 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora, str. 82.

sa obezbjeđivanjem kancelarije za rad sa osuđenima u svakom poviljonu i sopstvenom dodatnom obukom.

Na pitanje o tome koliko se čeka na traženi razgovor sa „profesorom“, skoro 70% zatvorenika je odgovorilo da ih „profesor“ primi u toku dana ili narednog dana, dok je 14,4% odgovorilo da ih „profesor“ primi nakon 2 do 3 dana. Nešto manje od 5% je odgovorilo da, do traženog razgovora, prođe više od 4 dana.

Na pitanje: Da li Vam „profesori“ pomažu da se bolje pripremite za izlazak iz zatvora?, više od polovine osuđenika je odgovorilo „ne“ (51.5%), dok je svega 28,8% odgovorilo „da“.

Dobijeni rezultati u vezi sa sprovođenjem individualnog tretmana, periodom čekanja na razgovor sa „profesorom“ i percepcijom zatvorenika o tome da li im „profesori“ pomažu da se bolje pripreme za izlazak iz zatvora najbolje odražavaju trenutnu situaciju. Ovi podaci se poklapaju na nalazima MT-a prema kojima realizatori tretmana svoj posao obavljaju uglavnom tako što sa zatvorenima razgovaraju na njihov zahtjev, dok ostatak vremena provedu u procesuiranju molbi, žalbi, zahtjeva i pisama i vođenje obimne evidencije kako je i opisano, što ne ostavlja vremena za ozbiljno bavljenje individualnim tretmanom zatvorenika koje bi doprinijelo njihovoj boljoj pripremi za izlazak iz zatvora.

Pored upoznavanja osuđenih osoba sa Pravilnikom o kućnom redu, prilikom boravka na prijemnom odjeljenju i upoznavanja sa pravima i obavezama, u cilju efikasne resocijalizacije i rehabilitacije važno je svakoj osuđenoj osobi na prilagođen način predstaviti i program tretmana kako bi se, i u postojećim okolnostima, poboljšala primijena individualnog programa.

Relevantne preporuke HRA i saradnika koje nijesu primjenjene, ili su djelimično primjenjene su: izrada individualnih planova za tretman osuđenih lica, koji bi trebalo da sadrže multidimenzionalni pristup i različite metode rada, i utvrđi-

vanje mjerila napretka za vođenje evaluacije koja bi dala ocjenu uspješnosti (što se naročito odnosilo na planove za osuđene osobe na izdržavanju dugih kazni zatvora), odnosno uvođenje sistema objektivizacije kriterijuma za prelazak iz jedne klasifikacione grupe u drugu, na osnovu instrumenata sa tačno utvrđenim kriterijumima.

Podsjećamo da je u Srbiji je ovaj problem riješen po uzoru na praksu evropskih zatvora, tako što su sastavljeni upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima, pri čemu se svaki od kriterijuma boduje. Prelazak iz jedne u drugu klasifikacionu grupu zavisi od broja osvojenih bodova. Upitnik je javan i dostupan svim osuđenim licima, tako da sami mogu da izračunaju koliko bodova imaju, odnosno u koju klasifikacionu grupu treba da budu raspoređeni.⁶³ Slične preporuke su ponovljene i na konferenciji „Usmjeravanje zatvora ka zajednici“ u aprilu 2014. godine, ali do kraja 2015. godine nijesu bili preduzeti koraci na primjeni tih preporuka⁶⁴.

Izradu i primjenu individualnih planova tehnički olakšava operativni sistem (PRIS) koji se primjenjuje u ZIKS-u, gdje se unose podaci o novopridošlim osuđenim licima i popunjavaju lični listovi. Podaci se unose ažurno, međutim, za efikasniju primjenu neophodno je obezbijediti IT inženjera koji bi bio zadužen za održavanje sistema.

Komentar ZIKS:

„Aktom o sistematizaciji u odjeljenju za ispitivanje ličnosti je sistematizovano pored šefa odsjeka i 2 socijalna radnika (zaposlen 1), 2 psihologa (zaposlen je 1), i 1 kriminolog (zaposlen je 1). Dakle potrebno je da se zaposli jedan socijalni radnik i jedan psiholog. U odsjeku za realizaciju tretmana aktom o sistematizaciji radnih mjesta sistematizovano je 14 radnih mjes-

63 Izvještaj *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 85.

64 Međunarodna konferencija, koja je u okviru projekta održana 15. i 16. aprila u Budvi je okupila predstavnike/ce državnih institucija, međunarodne eksperte/kinje i predstavnike/ce nevladinih organizacija kako bi govorili, učili i diskutovali o primjerima dobre, uporedne prakse u pogledu radnog angažmana, sveobuhvatnog tretmana i obrazovanja u zatvorima, uključujući i pritvorenike. Više detalja dostupno na: [http://www.hraction.org/?p=8204](http://www.hrraction.org/?p=8204).

ta-realizatora tretmana kao i jedno mjesto realizatora programa tretmana za maloljetna lica. Sada je na poslovima realizatora tretmana uposleno 9 službenika. U Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija je u toku konkurs za prijem realizatora tretmana, gdje očekujemo da se popune navedena radna mjesta, čime bi se smanjio broj zatvorenika u prevaspitnom kolektivu realizatora. Aktom o sistematizaciji radnih mjesta ZIKS-a je jasno definisan djelokrug rada svih zaposlenih u ovoj organizaciji, a samim tim i realizatora tretmana.

Sticanjem određenih fakultetskih diploma realizatori tretmana stiču posebna znanja i vještine kada je u pitanju navedena problematika, takođe se organizuju i seminari kojim realizatori tretmana aktivno učestvuju (TAIEX, procjena sa rizika u saradnji sa inostranim ekspertima, UNICEF, stipendiranje zaposlenih u domenima koji se tiču pomenute problematike).

Po prijemu zatvorenika u odsjeku za ispitivanje ličnosti sprovodi se procjena ličnosti, procjena faktora rizika i psihodijagnostika koja ima za cilj objektivno sagledavanje ličnosti zatvorenika i izradu individualnog plana i program tretmana zatvorenika.

Po prelasku zatvorenika u prevaspitni kolektiv, u zavisnosti od njegovih potreba i dijagnostifikovanih faktora rizika, sprovodi se precizno definisan program realizacije tretmana, na osnovu jasno utvrđenih ciljeva i zadataka koje se odnose na vaspitno korektivni tretman. Po procjeni realizatora tretmana se vrši evaluacija uspješnosti sprovođenja programa i procjenjuje se nivo rezonzivnosti zatvorenika na isti, kao i revizija programa sve u cilju prevazilaženja problema u realizaciji i postizanja zadatog cilja.

ZIKS posjeduje elektronski program u vezi sa svim informacijama i podacima svakog zatvorenika pojedinačno. U skladu sa izmjenama i dopunama Pravilnika i Zakona, isti se mijenja i prilagođava novim propisima.

Reklasifikacija zatvorenih lica vrši se po osnovu odredbi aktuelnog kućnog reda, svaka 4 mjeseca koja je precizno definisana poglavljem IV-Čl.16-24 Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje

krivičnih sankcija, te na taj način ista ne može biti subjektivna, već bazirana na precizno određenim kriterijumima propisanim pomenutim pravilnikom kao i na osnovu procjene ličnosti, bezbjedonosnom aspektu, njegovog ponašanja i vladanja kao i odgovora na cjelokupni tretman. Svi realizatori tretmana imaju dozvoljen pristup PRIS-u."

Preporuke:

- **Zaposliti još 3 osobe odgovarajućeg profila u Odsjeku za ispitivanje ličnosti i još 4 realizatora tretmana u Odsjeku za realizaciju tretmana.**
- **Uspostaviti sistem realizacije tretmana, u kojem bi djelokrug rada svih zaposlenih bio jasno definisan.**
- **Obezbijediti stručni program supervizije zaposlenih i programe za prevenciju „burn out“ sindroma.**
- **Uspostaviti sistem kontinuirane obuke za sve zaposlene u Sektoru za tretman o novim metodama rada, zatim obuke za rano prepoznavanje psihičkih smetnji i rizika od samoubistva.**
- **Izrađivati individualne planove za tretman osuđenih lica u skladu sa multidimenzionalnim pristupom i različitim metodama rada.**
- **Razviti sistem praćenja realizacije individualnog tretmana na osnovu definisanog programa i postavljenih ciljeva.**
- **Unaprijediti postojeće baze podataka u cilju efikasnog praćenja ostvarenja ciljeva predviđenih individualnim tretmanom.**
- **Uvesti sistem objektivizacije kriterijuma za prelazak iz jedne klasifikacione grupe u drugu, tako što se sastaviti upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima koji se boduju.**
- **Obezbjeđivati tehničke uslove kako bi baza podataka (PRIS sistem) bila dostupna svim zaposlenima koji su uključeni u realizaciju tretmana, sa selektivnom dostupnošću podataka. Zaposliti IT inženjera.**

6.3 Psiho-socijalna pomoć i podrška

Strukturirani programi psiho-socijalne podrške ne postoje i svode se na povremene razgovore na zahtjev osuđenog lica ili na osnovu procjene specijalnog pedagoga. Pomoć psihijatra se svodi na propisivanje lijekova. Nedostaje individualna psihološka podrška zatvorenicima.

U paviljonima ili nema prostornih uslova za sprovođenje individualnih i grupnih razgovora uopšte, ili su postojeće kancelarije neprilagođene i neodgovarajuće opremljene. Neophodno je uspostaviti različite programe psihosocijalne podrške koji su posebno prilagođeni za osuđena lica (npr. programi kontrole bijesa, programi komunikacionih vještina)⁶⁵, u vezi sa čim je potrebna je i dodatna edukacija osoblja koje realizuje tretman.

Dodatnu psihosocijalnu podršku osobama koje su korisnici psiho-aktivnih supstanci u ZIKS-u pružaju NVO-i (Juventas i Anonimni narkomani), kroz informativne, psiho-eduaktivne radionice i grupe podrške. Takođe postojala je saradnja sa NVO-ima SOS Podgorica, Sigurna ženska kuća, 4 life, Građanska alijansa, koje su u odnosu na usluge koje pružaju, organizovali programe podrške u ZIKS-u.

Sa programima koje realizuju NVO-i u zatvoru upoznato je 67,5% odnosno više od polovine od 83 ispitanih zaposlenih u ZIKS-u, dok je trećina (32,5%) izjavila da nije upoznata (februar 2015).

Zaposleni su pitani kako procjenjuju značaj rada NVO-a u zatvoru kada su u pitanju osuđena lica, sa jedne strane i zaposleni sa druge. Polovina zaposlenih (52,4%) smatra da je prisustvo NVO-a i njihov rad značajan za osuđena lica, dok 7,1% procjenjuje njihov rad kao beznačajan. Dalje, 40,5% zaposlenih izjavljuje da ne može da procjeni u kojoj mjeri su aktivnosti i rad NVO značajni za osuđena lica, što moguće govori o nedovoljnoj informisanosti zaposlenih o

⁶⁵ Više informacija o psihosocijalnoj podršci dostupnoj u Velikoj Britaniji na: <http://www.justice.gov.uk/offenders/before-after-release/obp>.

radu NVO-a i rezultatima njihovog rada, pa je takvu praksu potrebno unaprijediti.

Na pitanje otvorenog tipa koje bi usluge i programi NVO-a mogli biti od pomoći osuđenim licima i/ili zaposlenim samo 25 zaposlenih je odgovorilo, a njihovi prijedlozi za rad sa osuđenima bili su: psihosocijalna podrška, programi tremana zavisnaka/ca od droga, ostvarivanje kontakta sa porodicom, postpenalni prihvata, programi nakon izlaska i monitoring ovih programa, edukacija osuđenih lica.

Preporuke:

- **Organizovati savjetodavne grupe podrške za osuđenike/ce, grupe samopomoći u skladu sa utvrđenim potrebama.**
- **Razviti posebne programe podrške za: višestruke povratnike; osuđena lica koja izdržavaju duge zatvorske kazne; žene na izdržavanju kazne zatvora; lica osuđena na kratke kazne (zatvor i Bijelom Polju); mlađa punoljetna lica na izdržavanju zatvorske kazne (18-21 godina).**
- **Uspostaviti različite programe psihosocijalne podrške koji su posebno prilagođeni za zatvorenike (npr. programi kontrole bijesa, programi komunikacionih vještina), u vezi sa čim je potrebna i dodatno edukovati osoblje koje realizuje tretman.**

6.4 Obrazovanje

Podaci dobijeni u istraživanju koje je sprovedeno u martu 2014. godine pokazuju:

- da 8% ispitanika nema završenu osnovnu školu (17,2% ima samo završenu osnovnu školu), da je 10,6% započelo i prekinulo pohađanje srednje škole (53% ima završenu srednju školu), dok 9,6% ispitanika ima završen fakultet.

b) da je čak 65% zatvorenika odgovorilo da nije imalo priliku da se obrazuje u zatvoru, dok 23% nije ni upućeno u takvu priliku. Svega 5% je odgovorilo da je imalo priliku da se obrazuje (dok je 5% bilo bez odgovora);

c) da više od polovine ispitanika smatra da bi im, po izlasku iz zatvora, veoma koristilo ili koristilo obrazovanje koje su stekli u zatvoru, dok svega 20,4% ispitanika smatra da im stečeno obrazovanje ne bi bilo korisno (ostatak ispitanika je ili bez odgovora ili ne može da procijeni);

d) da je skoro polovina (49%) zatvorenika zainteresovana za uključivanje u neku vrstu obrazovanja, 26% nije, dok 19% nije razmišljalo o tome;

e) da je svega 8,3% ispitanika tražilo da im se omogući započeto školovanje van zatvora, dok 62,7% nije tražilo. Čak 21,6% ispitanika je izjavilo da nije upućeno da je moguće tražiti nastavak započetog školovanja van zatvora (7,4% je bilo bez odgovora);

f) da je samo u 37,3 % slučajeva omogućen nastavak školovanja onima koji su to tražili, dok nastavak školovanja nije omogućen u 52% slučajeva (10,6% ispitanika je bilo bez odgovora).

Dobijeni podaci pokazuju da su zatvorenici svjesni značaja obrazovanja i da navode da žele da se obrazuju, ali da nijesu upućeni niti odgovarajuće motivisani da nastave započeto ili započnu obrazovanje. Podsjećamo da je Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti propisano da se zatvorenicima može omogućiti da steknu osnovno obrazovanje, stručno obrazovanje i visoko obrazovanje (za koje se ne plaćaju troškovi ako se finansiraju iz javnih prihoda koji su obuhvaćeni godišnjim planom obrazovanja odraslih), a da se za nepismene zatvorenike organizuju posebni kursevi za opismenjavanje (čl. 65).

Pored motivisanja zatvorenika da se obrazuju, ponavljamo da je neophodno organizovati opismenjavanje svih nepismenih lica na izdržavanju kazne (ranije preporuka br. 132), kao i obuke za rad na računarima (ranije preporuka br.

136). Takođe, neophodno je Pravilnikom precizirati ostvarivanje prava na osnovno obrazovanje, stručno obrazovanje i visoko obrazovanje.

U istraživanju sprovedenom u martu 2015. zaposlenima je postavljeno pitanje "da li postoji program opismenjavanja osuđenih lica?" Iako imamo u vidu da nijesu svi zaposleni uključeni u direktan rad sa osuđenim licima, od 81 ispitanika/ce koji su odgovorili na ovo pitanje, trećina zaposlenih (33,3%) nije upućena u to da li postoji program opismenjavanja za osuđena lica. Oko trećine (29,6%) zaposlenih smatra da ovi programi postoje, 25,9% da ne postoje, dok 11,1% zaposlenih smatra da nema potrebe za ovakvim programima. Čak 43% zaposlenih koji su učestvovali u istraživanju smatra da osuđena lica nisu zainteresovana za završavanje nekog oblika formalnog obrazovanja, 34,2% ne može da procijeni njihovu zainteresovanost, dok 22,8% smatra da su osuđena lica zainteresovana za završavanje nekog oblika formalnog obrazovanja.

Komentar ZIKS:

„Zakonom o obrazovanju omogućen je nastavak školovanja svim zatvorenicima (ko god se od zatvorenika prijavio za nastavak školovanja, isto mu je i omogućeno).“

Preporuke:

- **Motivisati zatvorenike da se obrazuju u cilju kvalitetnije i efikasnije resocijalizacije i rehabilitacije.**
- **Organizovati opismenjavanje svih nepismenih zatvorenika u kontinuitetu.**
- **Organizovati obuke za rad na računarima za zatvorenike koji nijesu obučeni.**
- **Pravilnikom (koji je u izradi) precizirati ostvarivanje prava na osnovno obrazovanje, stručno obrazovanje i visoko obrazovanje.**

6.5 Radni angažman

Podaci iz istraživanja sprovedenog u martu 2014. godine pokazuju da je 50% osuđenih lica, koja su učestvovala u istraživanju, bilo radno angažovano (oko 40% zatvorenika na nivou ZIKS-a, odnosno oko 50% na nivou KPD-a) pa zaključujemo da angažman nije omogućen za najmanje 80% zatvorenika kako je najavljeno, niti su postojeće radionice u okviru ZIKS-a osavremenjene i proširene tako da bi mogle bile ekonomski isplative. Poslovi koje trenutno obavljaju su uslovljeni ponudom i radnim doprinosom, mada bi, prema rezultatima istraživanja, najveći broj zatvorenika želio da obavlja posao baštovana (18,1%). Sve žene, koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora su radno angažovane i to na poslovima redara, u vešeraju i u biblioteci.

Na pitanje u kojoj mjeri ponuđeni radni angažman odgovara potrebama osuđenih lica i zatovra skoro polovina zaposlenih procjenjuje da odgovara, dok trećina ne može da procjeni u kojoj mjeri postojeći radni angažman odgovara potrebama osuđenih lica i zatovra. Svega 15,8% zaposlenih smatra da trenutno ponuđeni radni angažman ne odgovara potrebama osuđenih lica i zatvora, a njih 78,9% smatra da im je taj rad koristan.

Na pitanje da odaberu jedan od ponuđenih radnih anagažmana osuđenih lica, koji su se pokazali najpoželjnijim osuđenim licima, a trenutno se realizuju u zatvoru,⁶⁶ 49,5% zaposlenih navelo je posao redara.⁶⁷

Potrebno je ukazati da skoro polovina zaposlenih ne može da procjeni mogućnosti za uvođenje dodatnih programa, ali da ohrabruje podatak da

66 U odgovorima su bili navedeni: limarska radionica, bravarska radionica, rezbarska radionica, stolarska radionica, posao redara, posao baštovana, posao pomoćnog radnika/ce u kuhinji, posao pomoćnog radnika na farmama, posao vodoinstalatera, posao molera, posao u vešeraju, kako bi obuhvatili sve bilo je navedeno i ostale poslove koje smatraju važnim, a nisu navedeni u ponuđenim odgovorima

67 Ostatak procenta je distribuiran: 45% posao baštovana, 40,7% posao pomoćnog radnika u kuhinji, 26,4% stolarska radionica, 18,7% bravarsku radionicu, 14,3% rezbarsku radionicu, 11% posao pomoćnog radnika na farmama i posao molera, 10% limarska radionica i 5,5% posao u vešeraju.

37,5% smatra da postoje mogućnosti da se ti programi prošire. Oni koji su odgovorili da nema navedenih mogućnosti, nijesu obrazložili takav odgovor.

6.5.1 Stanje zatečeno prilikom monitoringa - radionice

U paviljonu "A" zatvorenici su obično zaposleni na poslovima redara, a mjesečna zarada, koja im se redovno isplaćuje je 45 eura. Većina osuđenika je radno angažovana. Ipak, primjećeno je da je jedan broj osuđenika ne radi, iako su zainteresovani da rade.

Za održavanje prostorija redari su plaćeni 26 eura, dvorišta 56 eura, a naknada za kuvare iznosi 75 eura.

U ženskom zatvoru u oblasti „kruga” je u toku adaptacija prostora u kome je planirano organizovanje krojačke radionice (za tri mašine za šivenje). Kako smo obaviješteni, radionica će proizvoditi posteljenu, uniforme i sl. za potrebe Zavoda. Do kraja sprovođenja projekta, radionica nije započela sa radom.

U odnosu na zatvor u Bijelom Polju je primjećeno da je veći broj zatvorenika koji bi željeli da rade u odnosu na ponuđena radna mjesta. Ipak, uočeno je da je stanje higijene u toaletu koji koristi uprava Zatvora BP na jako niskom nivou. Iz sektora za tretman nam je rećeo da među osuđenim licima ne postoji interesovanje za poslove redara. Ovakva situacija je promijenjena do kraja monitoringa, kada su se zatvorenici prihvatili i poslova redara.

U ZIKS-u rade bravarske, rezbarske, stolarske i limarske radionice kao i lakirnica. Molerska radionica se organizuje u slučaju potrebe popravki u okviru zatvora i ovdje ne postoji mogućnost stalnog angažmana zatvorenika.

Stolarska radionica ima mašinski dio i dio koji se bavi ručnom obradom i u njoj je u trenutku posjete u februaru 2015. bilo angažovano trinaestoro radnika. Instruktori vrše obuku i nadgledaju osuđena lica za vrijeme rada, a u toku naše posjete ova radionica je izrađivala krevete za potrebe ZIKS-a. Bravarska radionica generalno

nema dovoljno materijala i stoga se najčešće bave popravkama, a u njoj rade trojica zatvorenika. U limarskoj i rezbarskoj radionici je radilo petoro zatvorenika.

Kapaciteti ovih radionica su dosta skromni i uglavnom proizvode za potrebe samog zatvora (bravarska i krojačka radionica), mada određeni proizvodi su namijenjeni za prodaju građanima poput crnogorske sofe, rezbarene ikone, slika na platnu (stolarska i rezbarska radionica). Potrebno je organizovati stlane porudžbine koje bi održavale kontinuiranu proizvodnju. Takođe, objekti u kojima se nalaze radionice su u trošnom stanju, nemaju ventilacije, grijanja, vještačko osvjetljenje nije zadovoljavajuće, podna podloga je od betona dok je krov limeni. U vrijeme posjete u februaru 2015, na samom ulazu u dvorište u kome se nalaze radionice je bio otpad pun neupotrebljivih stvari i starog namještaja. Otpad je uklonjen do kraja sprovođenja monitoringa.

Nije potpuno jasno čime se bave "baštovani", osim što održavaju higijenu zelenih površina. Iako ZIKS ima dosta zelenih površina, nije primećeno zasađeno cvijeće ili ukrasno bilje, drveće i slično, što je neobično imajući u vidu da je znatan broj osuđenika angažovan u baštovanstvu.

U odnosu na 2013. godinu i preporuke koje su dali HRA i saradnici, još uvijek nijesu osavremenjene i proširene sve radionice u okviru KPD-a, s ciljem da se radno angažuje 80% osuđenih lica (još jednom podsjećamo da je uprava ZIKS-a još 2008. obavijestila CPT o planovima da se obnovi više radionica s ciljem da se radno angažuje do 80% lica kako smo već citirali), niti je proširen izbor radnog angažovanja za osuđenice, kako bi imale mogućnost izbora kao i muškarci s istim statusom (ranije preporuka br. 125). Nije uspostavljena ni saradnja sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan zatvora (ranije preporuka br. 130). Konačno, suprotno preporuci (br. 128), zatvor u Bijelom Polju još uvijek nema mašinu za proizvodnju betonskih elemenata i oformljenu radionicu za radni angažman osuđenih lica koji u tom zatvoru izdržavaju kaznu, iako su se zaposleni u ovom zatvoru složili da bi to značajno riješilo problem

radnog angažmana pritvorenih i lica koja izdržavaju kaznu zatvora.

Preporuke :

- **Osavremeniti i proširiti sve radionice u okviru KPD-a, s ciljem da se radno angažuje bar 80% osuđenih lica.**
- **U zatvoru u Bijelom Polju kupiti mašinu za proizvodnju betonskih elemenata i oformiti radionicu za radni angažman zatvorenika.**
- **Uspostaviti saradnju sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan ZIKS-a.**

6.5.2 Sportske i kulturno-umjetničke aktivnosti u okviru ZIKS-a

U ZIKS-u zaposlen profesor fizičke kulture, koji je zadužen za organizaciju i unapređenje rekreativnih i sportskih aktivnosti osuđenih lica. Većina osuđenih lica koristi teretanu tokom 2h sata boravka na otvorenom, i željeli bi da im se prošire sportske aktivnosti kojima bi se bavili (npr. stoni-tenis, odbojka i sl.).

U skladu sa preporukom CPT-a, odnosno HRA i saradnika, klupe za sjedenje su postavljene u okviru KPD-a, djelimično su nabavljeni sportski rekviziti, a njihovu nabavku i održavanje treba kontinuirano sprovesti.

Po pitanju kulturno - umjetničkih aktivnosti, povremeno se organizuje (najčešće jedan put godišnje) gostujuća predstava, pa se može zaključiti da nije sprovedena preporuka da se kulturni sadržaji organizuju češće i u saradnji sa samim osuđenim licima (ranije preporuka br. 140), niti su obezbijeđeni uslovi za doslednu primjenu odredbi Pravilnika o kućnom redu kojima se omogućavaju kulturno umjetničke priredbe, radionice, predavanja i sl. (ranije preporuka br. 137). Naglašavamo da je važno razviti saradnju sa sportsko-kulturnim insitucijama i različitim organizacijama, kako bi sportske, kulturne i umjetničke aktivnosti postali redovan, struktuiran, svakodnevni dio realizacije tretmana.

U okviru projekta "Usmjeravanje zatvora ka zajednici - sprječavanje zlostavljanja u zatvorima kroz reformu sistema rehabilitacije i resocijalizacije", sprovedena su četiri manja projekta čiji ciljevi sprovedena su zasnovani na Nacrtu Akcionog plana za unapređenje položaja lica u pritvoru i na izdržavanju kazne zatvora kao i za unapređenje podrške nakon otpusta. To su bili sledeći projekti:

1. „Radionice starih zanata u ZIKS – u“, koji je sproveo Udruženje starih zanata i vještina i njegovanja nematerijalne kulturne baštine – Nit;
2. „Radionice za unapređenje procesa resocijalizacije osoba ženskog pola koje su na izdržavanju zatvorske kazne u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija“, koji je sproveo Centar za ženska prava;
3. „Kulturno-umjetničko stvaralaštvo kao vid rehabilitacije“ koji su sproveli NVF B Film Montenegro i NVO ATAK;
4. „Snažna porodica oslonac za budućnost“, koji je sproveo udruženje Roditelji.

6.5.2.1 Radionice starih zanata u ZIKS – u

Udruženje starih zanata i vještina „Nit“ je u periodu avgust - decembar 2015. godine realizovao projekat "Radionice starih zanata u ZIKS-u".

U okviru projekta organizovano je 5 različitih tipova radionica: Radionica pletenja, ručnog veza i heklanja; Radionica oslikavanja drveta; Radionica dekupaža; Radionica izrade igračaka i pakovanje proizvoda.

Učesnici na radionicama bila su lica na izdržavanju kazne zatvora u Odjeljenju za žene i Odjeljenju za maloljetnike. Ukupno je učestvovalo 30 osoba na radionicama, u okviru koji je nastalo oko 300 krupnih i sitnijih predmeta i to :

- U okviru Radionica oslikavanja drveta izrađeno je 58 predmeta (oslikane drvene ploče, čiviluci, kuhinjska

daska, tronošci, drvene lutke, nakit, suveniri i dr);

- U okviru Radionica dekupaža izrađeno je 75 sitnijih i krupnijih predmeta (podmetači za čaše, kutije za nakit, čiviluci, kuhinjska daska, suvenirna, tronošci, suveniri i dr);
- U okviru Radionica pakovanje proizvoda preko 50 predmeta (etikete, kese, naljepnice, mašne, razglednice i sl);
- U okviru Radionica pletenja, ručnog veza i heklanja nastalo je oko 80 predmeta, izrađenih pletenjem, ručnim vezom i heklanjem i to, uglavnom, visokog kvaliteta (pleteni dječji džemperi, čarape, šalovi, kape, vezene minijature i dr);
- U okviru radionica igračaka izrađeno je 60 predmeta (više vrsta platnenih lutaka i igračaka, papirne lutke, pinjate i dr).

U okviru projekta, a u cilju promocije rezultata projekta pripremljena je i štampana promotivna brošura "Radionice starih zanata u ZIKS-u" u kojoj se osim uvoda urednika brošure i koordinatora projekta nalaze fotografije sa radionica i fotografije predmeta izrađenih u okviru svih pet radionica koje su održane za vrijeme trajanja projekta. Brošura -katalog je distribuiran ZIKS-u, učesnicima radionica, partnerima i medijima.

6.5.2.2 Radionice za unapređenje procesa resocijalizacije osoba ženskog pola na izdržavanju zatvorske kazne u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija

U periodu od juna do decembra 2015. godine, "Centar za ženska prava" realizovao je projekat "Radionice za unapređenje procesa resocijalizacije osoba ženskog pola koje su na izdržavanju zatvorske kazne u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija".

U okviru projekta, realizovana su dva tipa radionica:

Psihološke radionice edukativno-tera-

pijske prirode koje su imale za cilj da kod učesnica razviju empatičke vještine i da ih obuče da sa drugima komuniciraju na asertivan način. Ovladavanje asertivnom komunikacijom učesnicima radionica omogućuje da poštuju same sebe, znaju kako da saniraju stres, vjeruju u mogućnost konstruktivnog razrješenja konflikta i da se snalaze u konfliktu, da se ne boje da iskažu svoje neslaganje, da razvijaju veći stepen odgovornosti, čak i u teškim situacijama, da imaju više povjerenja u sebe i druge. Radionice su kreirane po konceptima Transakcione analize. Program je obuhvatao 19 radionica.

Kreativne radionice su takođe edukativno-terapijske prirode i imale za cilj osnaživanje polaznica kroz kreativni rad i njihovo savladavanje osnova zanatske vještine u svrhu ostvarivanja uslova za finansijsku nezavisnost nakon odsluživanja zatvorske kazne. Na radionicama su učesnice učile osnove slikanja i crtanja u cilju usvajanja znanja o praktičnoj primjeni teorije boja kao i obuku za rad u tehnici dekupaža koja je zbog lakoće savladavanja i ekonomske dostupnosti materijala pogodna za osobe različitog materijalnog statusa i različitog stepena kreativnosti. Na izložbi organizovanoj nakon završetka radionica predstavljani su najbolji radovi nastali na radionicama. Prva faza radionica obuhvatala je crtanje mrtve prirode, zatim slikanje mrtve prirode i motiva iz istorije savremene umjetnosti, dok je druga faza podrazumjevala obučavanje osnova tehnike dekupaža. Radionice su se sprovodile jednom nedjeljno u trajanju od 4h u prostorijama ZIKS-a. Instruktorica kreativnih radionica bila je slikarka Tanja Markuš.

Od ukupno 25 osoba, koliko ih se u trenutku započinjanja radionica nalazilo u ženskom odjeljenju ZIKS-a, 14 osoba je bilo zainteresovano za pohađanje psiholoških, a 19 osoba za pohađanje kreativnih radionica, od čega je 9 završilo kompletnu obuku.

U sklopu projekta je održana izložba radova sa kreativnih radionica "Unlocking art" u dvorcu Petrovića 26. decembra 2015. godine, gdje je ujedno distribuiran i katalog koji je sadržao sve relevantne informacije o cjelokupnom projektu.

6.5.2.3 „Kulturno-umjetničko stvaralaštvo kao vid rehabilitacije“

NVO B FILM MONTENGRO i NVO ATAK su u periodu avgust - decembar 2015. godine realizovali projekat „Kulturno-umjetničko stvaralaštvo kao vid Rehabilitacije“.

Projekat je realizovan u tri faze. **Prva faza** rada zasnivala se na dramskim vježbama i igrama, druga je uključivala intervjuje, a treća vježbe improvizacije. Poslije rada u avgustu mjesecu 2015. godine, u dinamici dva puta nedjeljno po sat i po vremena – što ukupno iznosi osam susreta sa zatvorenima, uspješno je završena prva faza projekta. **Druga faza** rada podrazumijevala je intervjuje sa zatvorenima koji su već bili dio tima koji je radio na realizaciji projekta. Autorski tim B Filma i NVO ATAK-a, pripremio je pitanja za intervjuje, koji su bili od presudnog značaja za dalji rad i razvoj projekta-predstave, koja se bazirala na dokumentarnoj građi. **Treća faza** projekta su dramske radionice i u septembru 2015. godine ušlo se u završnu fazu. Realizovano je dodatnih 13 radionica u oktobru i obavljani su jednočasovni intervjui sa 12 zatvorenika, polaznika radionica. Iskustvo stečeno tokom rada, povjerenje koje je uspostavljeno između zatvorenika i autorskog tima, kao i informacije prikupljene kroz intervjuje, činile su materijal koji je poslužio kao osnova za finalno dramaturško-rediteljsko uobličavanje u krajnji produkt - **predstavu**.

Predstava pod nazivom **ŽIVOT NA PAUZU** zasniva se na dokumentarnoj i pseudo-dokumentarnoj građi, te je putem teatarskih strategija, ali i meta-teatarskim sredstvima, propitivan pojam vremena kroz specifičnost trajanja kazne, razmatrano gubljenje identiteta kao princip kazne ali i svojevoljne odluke, analizirani mogući scenariji za iskupljenje, odnosno rehabilitaciju/resocijalizaciju. Na tekstualnom dijelu predstave, kao i na samom konceptu, radili su dva višestruko nagrađivana umjetnika, Vasko Raičević (dramaturg/scenarista), i Miro Radonjić (reditelj). Broj zatvorenika koji je bio uključen u sam projekat varirao je od 33 do 7. U finalnom dijelu, u samoj realizaciji predstave, učestvovalo je 7 zatvorenika (Đole, Bato, Masa,

neni, Savo, Zoki i Šulc), kao i profesionalni glumci Aleksandar Radulović i Marija Backović. **Predstava je premijerno izvedena 18. novembra 2015. godine**, a zatim su bile još 2 izvođenja i to: 19. novembra i 20. novembra 2015. godine. Predstava je prethodno interno izvedena, tako da je oko 200 atvorenika imalo priliku da je vidi.

6.5.2.4 „Snažna porodica oslonac za budućnost”

Udruženje Roditelji je u julu 2015. godine počelo sa realizacijom projekta “Snažna porodica – oslonac za budućnost”.

Projektom su realizovane 3 grupe aktivnosti i to:

- Savjetodavna služba za porodice zatvorenika,
- Izrada informatora za zatvorenike roditelje,
- Adaptacija prostora u dva zatvorska dijela.

Savjetodavna služba je počela sa radom u toku jula mjeseca, a porodice zatvorenika su mogli da kontaktiraju službu dva puta sedmično. U okviru savjetodavne službe bili su angažovani psiholog, pravnik i socijalni radnik. Za vrijeme trajanja projekta savjetodavnu pomoć potražilo je preko 20 porodica, sa više od 80 članova. Savjetodavna služba je nastavila da funkcioniše i nakon završetka projekta na volonterskoj osnovi zbog prepoznate potrebe porodica za ovakvom vrstom podrške.

Izrada informatora je bila namijenjena zatvorenicima koji su roditelji i gdje su mogli pročitati o svojim pravima u sklopu porodičnih posjeta, važnosti posjeta i održavanja kontakta sa djecom u cilju smanjenja disfunkcionalnosti porodice, koje nastaju usljed izdržavanja zatvorske kazne.

Najveći dio informatora posvećen je načinima komunikacije roditelja koji su zatvoreni sa djecom i porodicom. Opisa-

no je detaljno sta mogu pisati u pismima, kako da motivišu djecu da i oni pišu, kako da razgovaraju sa djecom i kako pravilno da koriste porodične posjete.

Informator je takođe, zajedno sa flajerom, bio namijenjen promovisanju savjetodavne službe. Štampano je 1000 primjeraka informatora koji su podijeljeni u ZIKS-u i njihovom odjeljenju u Bijelom Polju.

Opremanje prostora za porodične posjete koje su prilagođene djeci kao i opremanje kutka za pričanje priča je odrađeno krajem projekta. Prvobitno je planirano opremanje jedne prostorije u ZIKS-u u dijelu za duge kazne, ali je zbog nepostojanja adekvatnog prostora i promjene plana ZIKS-a u vezi sa tim dijelom njihovih redovnih aktivnosti, renovirana i opremljena prostorija u ženskom dijelu, a uz to je adaptirana i opremljena prostorija za posjete u Istražnom zatvoru.

Opremanjem prostorija omogućeno je da djeca ubuduće posjećuju roditelje u što prijatnijem ambijentu što bi smanjilo nelagodnost i omogućilo prisniji kontakt članova porodice. U adaptiranoj prostoriji u ženskom odjeljenju je smješten i kutak za pričanje priča, koji je opremljen kamerom i različitim knjigama, a zatvorenicama je omogućeno slanje video snimaka djeci.

Navedenim aktivnostima postavljeni su temelji za povećanje porodičnih posjeta i kvalitetnijeg kontakta zatvorenika i njihove djece, što dugoročno sa sobom nosi bolju rehabilitaciju i resocijalizaciju zatvorenika, a što je najvažnije trebalo bi da dugoročno doprinese smanjenju poremećaja u porodičnim odnosima.

U cilju promocije projekta Udruženje Roditelji imalo je intenzivnu medijsku i promociju na društvenim mrežama.

6.5.1.5 Ocjene izvedenih programa

Po završetku sprovođenja projekta intervjuisali smo 16 od ukupno 70 zatvorenica i zatvorenika koji su učestvovali u njima. Svi intervjuisani su bili veoma zadovoljni učešćem i iznijeli su veoma pozitivne utiske. Kazali su da su učešćem u projektu upotpunili slobodno vrijeme i uobičajenu dokolicu. Navode i da su različite radionice bile motivišuće, inspirativne i doprinijele međusobnom zbližavanju. Izdvajamo jednu upečatljivu izjavu korisnika projekta: "Ovdje to puno znači, ovdje je dan besmislen, i onda dodje neko ko te motiviše i dokažeš sam sebi da nešto možeš, da vrijediš makar malo".

Intervjuisani su istakli izuzetno podržavajući i prijateljski odnos instruktorki koje su držale/i radionice. Prema njihovim riječima najveće interesovanje vladalo je za dekupaž radionice i radionice oslikavanja na drvetu.

Nažalost, nakon što su zatvorenice pisale molbu upravi ZIKS-a da im obezbijedi materijal za vezenje, heklanje i slikanje kako bi same nastavile da primjenjuju vještine stečene na radionici, to im nije omogućeno. **Preporučujemo da Uprava još jednom razmotri mogućnost snabdijevanja zatvorenica materijalom za ručni rad, što će omogućiti održivost sprovedene obuke u okviru radionica.**

Korisnici su izrazili žaljenje jer su programi bili vremenski ograničeni ("Taman kad nešto stvoriš i kreneš, ono nestane, kraj projekta, svi smo se pitali šta dalje"). Potrebno je osmisliti i u kontinuitetu realizovati kreativne radionice u okviru samog tretmana, za sva lica lišena slobode. Preporučljivo je organizovati radionice npr. za izradu nakita, igračaka ili prirodnih sapuna i omogućiti da ovi proizvodi budu dostupni na tržištu van ZIKS-a. Neophodno je ovakvu mogućnost sagledati u okvirima biznis plana.

Komentar ZIKS :

„Prema domaćem zakonodavstvu, zatvorenik ima pravo da izvan zatvorenih prostorija, u slobodno vrijeme, provede najmanje dva sata dnevno, a ako mu godine i tjelesne sposobnosti to dozvoljavaju, ima pravo na organizovanu fizičku

i kulturno-umjetničku aktivnost kao i učestvovanja u likovnim, muzičkim i rezbarskim sekcijama.

Organizovanje kulturnih sadržaja u Zavodu vrši se periodično u skladu sa mogućnostima izvođača koji bi morali, imajući u vidu smještajni kapacitet zatvorenika, jednu predstavu ili koncert ponoviti tri puta, što mnogima predstavlja opterećenje i zbog toga najčešće odustaju od pomenutih aktivnosti. Upravo ovome ide u prilog i nedavno organizovana pozorišna predstava koja je izvođena u zajedničkoj saradnji nevladine organizacije i zatvorenika, pripremana oko tri mjeseca, a izvodila se pet puta tokom jedne radne sedmice. Treba napomenuti da sprovođenje ovakvih aktivnosti iziskuje adekvatan prostor (namjenska sala), a ne jedna trpezarija koja je najčešće zauzeta tokom spremanja hrane i objedovanja.

Sportske aktivnosti u Zavodu organizuju se po parcijalnom principu bezbjedonosnog karaktera, što podrazumijeva da van boravka u određenom vremenskom intervalu može boraviti samo jedno krilo paviljona, što praktično onemogućava kontinuirani i kvalitetan rad sportskih aktivnosti i njihovo preplitanje u smislu organizovanja takmičenja masovnijeg tipa. Pa ipak i u ovakvim okolnostima sportski sadržaj ima smisla jer se zatvorenici organizuju pod kontrolom instruktora i službenog osoblja u aktivnostima na teretani, igranju stonog tenisa, malog fudbala, basketu, kao i drugim aktivnostima. Posebno treba naglasiti da se već u jednom dužem i kontinuiranom periodu vode psiho-fizičke aktivnosti sa licima koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci, a projekat nazvan „Novi početak“, gdje stručna lica svako u svom domenu izvodi aktivnosti na njihovom otrežnjenju i koliko je to moguće vratiti ih u normalne tokove života.

Obuka instruktora za rad je predviđena Akcionim planom, kako bi zatvorenici imali mogućnost sticanja kompletnog stručnog osposobljavanja iz određene oblasti, a shodno tome mogli dobijati preporuke od instruktora za rad i svoje stečene vještine kasnije verifikovati i licencirati kod nadležne institucije za obrazovanje.“

Preporuke :

- Organizovati kulturne sadržaje češće i u saradnji sa samim zatvorenicima.
- Razviti saradnju sa sportsko-kulturnim insitucijama i različitim organizacijama, kako bi sportske, kulturne i umjetničke aktivnosti postali redovni, strukturirani, svakodnevni dio realizacije tretmana. Finansijska sredstva bi se mogla obezbijediti i iz fonda od igara na sreću, tako što bi jedan njihov dio bio namjenjen isključivo za podršku projekata koji bi se izvodili u ZIKS-u.
- Razmotriti mogućnost snabdijevanja zatvorenica materijalom za vezenje, heklanje i slikanje kako bi nastavile primjenjuju i usavršavaju stečene vještine.
- Sprovođenje biznis plana sagledati u svijetlu velikog interesovanja zatvorenica i zatvorenika da se obuče i bave izradom sitnih predmeta (nakita, igračaka, prirodnih sapuna) koji imaju tržišnu vrijednost.
- Obezbjediti obuku instruktora za rad koji realizuje radni angažman, kako bi važan segment radnog angažamana osuđenih lica postao i stručno osposobljavanje.

7. SPRJEČAVANJE ZLOSTAVLJANJA I ZAŠTITA OD ZLOSTAVLJANJA

Rezultati istraživanja percepcije osuđenika o izloženosti vrijeđanju, fizičkom povređivanju i prijetnjama u ZIKS-u iz marta 2014. godine, pokazali su manju percepciju fizičkog povrijeđivanja u odnosu na anketu sprovedenu dvije godine ranije.⁶⁸ Međutim, posle ovog istraživanja, u januaru 2015. godine, u ZIKS-u se dogodilo zlostavljanje 13 zatvorenika, koje je u odnosu na trojicu bilo takvog intenziteta da je Ombudsman utvrdio da su mučeni.

Ovaj slučaj, kao i drugi navodi zatvorenika o zlostavljanju na koje smo tokom trajanja monitoringa ukazali ZIKS-u, nijesu djelotvorno istraženi i sankcionisani unutar te institucije. Tako je postalo očigledno da ZIKS još uvijek ne primjenjuje praksu "nulte tolerancije torture" kako je to CPT izričito zahtijevao.⁶⁹ Podsjećamo da je Evropska komisija u Izvještaju o napretku Crne Gore za 2015. godinu problematizovala ovaj slučaj i zahtijevala potpunu istragu⁷⁰.

Uočena je i pojava da ZIKS ne obavještava Osnovno državno tužilaštvo o tjelesnim povredama koje se evidentiraju prilikom ljekarskog pregleda lica koja se prime u pritvor u Istražnom zatvoru, iako se i ukaže da su pripadnici policije nanijeli te povrede.

Ljekari se ne obavještavaju o svakoj osobi

68 Istraživanje je sprovedeno u martu i aprilu 2012. godine. Vidi "Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija", izvještaj monitoring tima nevladinih organizacija Akcija za ljudska prava, Centar za antidiskriminaciju "Ekvista", Centar za građansko obrazovanje, Sigurna ženska kuća, Podgorica, mart 2013, str. 18-19 (http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS.CG.WEB1.pdf).

69 „Komitet takođe preporučuje da se skrene pažnja tužilaca, sudija, upravnika zatvora i drugih nadležnih organa na potrebu posvećivanja posebne pažnje i usvajanja proaktivnijeg pristupa kako bi se osiguralo da nijedan slučaj zlostavljanja ne prođe neprimijećeno i nekažnjeno“, stav 12, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2008.

70 Izvještaj o napretku Crne Gore za 2015. godinu, str. 66. Izvještaj dostupan na: <http://www.eu.me/mn/press/saopštenja/pregovori-o-pristupanju/item/1723-prevod-izvjestaja-evropske-komisije-o-napretku-crne-gore-u-2015-godini>.

nad kojom su upotrijebljena sredstva prinude u ZIKS-u uprkos izričitoj zakonskoj obavezi.

Izvještaji ZIKS-a o upotrebi sredstava prinude u periodu od 1.1.2014. do 17.12.2015. ukazuju na slučajeve prolongiranog vezivanja zatvorenika i do 14 dana, dok je Ombudsman po pritužbi utvrdio slučaj neprekidnog vezivanja i od 19 dana, koji nije zabilježen u izvještajima o primjeni sredstava prinude koji su nam dostavljeni. Prolongirano vezivanje danima, čak i satima, predstavlja zlostavljanje prema standardima CPT. Uočeno je i da je ZIKS i neblagovremeno (u periodu od januara 2014. do sredine jula 2015) i neodgovarajuće obavještavao Ministarstvo pravde o upotrebi sredstava prinude. **Zaključujemo da se u ZIKS-u ne izvještava o svim slučajevima primjene sredstava prinude, što je uz činjenicu da se ni ljekari ne obavještavaju o svakom takvom slučaju - alarmantno. Osim što predstavlja kršenje zakona, ovakvo postupanje ukazuje na prikrivanje prakse koja predstavlja zlostavljanje.**

Novi Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti koji je usvojen u junu 2015. godine ne sadrži dovoljne proceduralne garancije protiv mučenja i zlostavljanja. U jednom dijelu je došlo i do snižavanja nivoa proceduralnih garancija u odnosu na zakon koji je prethodno bio na snazi.

7.1 Rezultati istraživanja među osuđenima u ZIKS-u u Podgorici

U nastavku slijedi tabelarni prikaz percepcije izloženosti vrijeđanju, fizičkom povređivanju i prijetnjama - rezultat istraživanja "Percepcija uslova i tretmana u zatvoru - Istraživanje među osuđenim licima", KPD Spuž- mart 2014. godine.

Pitanje	Odgovori zatvorenika izraženi u procentima				
	Nikad	Rijetko	Često	Svakodnevno	Bez odgovora
Da li ste izloženi vrijeđanju/nazivanju pogrđnim imenima?	71,6%	9,7%	13,8%	3,1%	1,3%
Da li ste izloženi fizičkom povjeđivanju (udaranje, šamaranje...)?	80,8%	5,2%	8,7%	2,9%	0,5%
Da li ste izloženi prijetnjama?	73,6%	4,9%	12,2%	4,4%	2,3%
Da li su drugi izloženi vrijeđanju/nazivanju pogrđnim imenima?	55,5%	7,5%	24,5%	7,3%	1,4%
Da li su drugi izloženi fizičkom povjeđivanju (udaranje, šamaranje...)?	61,1%	7,8%	23,9%	3,9%	0,3%
Da li su drugi izloženi prijetnjama?	65,5%	7,5%	18,7%	2,5%	2,1%

Anonimna anketa među osuđenima o zlostavljanju je prvi put u istoriji ZIKS-a sprovedena u martu i aprilu 2012. godine.⁷¹ Tada je četvrtina ispitanika (25.9%) odgovorila da su službenici zatvora prema njima primjenjivali silu. Na pitanje da li ste bili svjedok primjene sile prema drugom zatvoreniku, više od trećine ispitanika (36.3%) je odgovorilo potvrdno.

Dvije godine kasnije, u martu 2014, 16.8% ispitanika je navelo da su bili izloženi nekom obliku fizičkog povrijeđivanja od strane službenika zatvora, dok je 35.6% navelo da su drugi bili izloženi nekom obliku fizičkog povrijeđivanja. Dakle, znatno manji procenat osuđenika je naveo da je neposredno bio izložen nekom vidu zlostavljanja, a približno isti procenat da je svjedočio zlostavljanju drugih (mada treba imati u vidu da je pitanje u drugom istraživanju postavljeno tako da omogućava odgovor da su zatvorenici i svjedočili ali i na drugi način saznali da su drugi zatvorenici bili izloženi nekom

obliku fizičkog povrijeđivanja).⁷²

Prema tumačenju ovih rezultata koje je dao međunarodni ekspert Damir Joka⁷³, rezultati istraživanja prikazuju bolju sliku nego što je realna situacija. Naime, on navodi: „Osuđena lica bez obzira na anonimnost ankete, daju socijalno poželjne odgovore. Ovo je primjetno kada uporedite samopercepciju i percepciju drugih. Čak tri puta je veća percepcija da se drugima dešava fizičko zlostavljanje. Ovdje morate uzeti u obzir i psihološku potrebu negiranja neprijatnih doživljaja i osećanje stida. Zabrinjavajuća je činjenica da čak svaki treći osuđenik druge osuđene doživljava kao česte žrtve fizičkih povrijeđivanja. Siguran sam da u tako koncipiranoj ustanovi kao što je ZIKS nema sistemske torture, ali neodgovorni pojedinačni ispadi takođe mogu biti ugrožavajući i kod zaposlenih se mora razvijati

⁷¹ Izvještaj *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 18.

⁷² U prvom istraživanju, pitanje je glasilo: „Da li ste bili svjedok primjene sile prema drugom zatvoreniku?“, u drugom istraživanju: „DA LI SU DRUGI IZLOŽENI: Vrijeđanju/ Fizičkom povrijeđivanju (udaranje, šamaranje...)?“

⁷³ Ekspert angažovan na sprovođenju projekta, inače dugogodišnji realizator tretmana i bivši načelnik Odeljenja za tretman i alternativne sankcije u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija sa primenom alternativnih sankcija u Srbiji.

svest da je svaki takav postupak zapravo narušavanje bezbjednosti ustanove.⁷⁴

U istraživanju sprovedenom 2012. godine, gotovo polovina ispitanika (48.6%) je potvrdila da u ZIKS-u postoje skrivena mjesta u paviljonima za koja sumnjaju ili znaju da služe primjeni ili prikrivanju prekomjerne upotrebe sile (u zatvoru za kratke kazne ovaj procenat je bio niži - 22.2%). Upitani da navedu mjesta koja potencijalno služe za primjenu sile, ispitanici su najčešće navodili mjesta u paviljonu "A" (pored prijemnog odjeljenja, posebne prostorije u paviljonu „A“, prostor iza komandirove kancelarije, wc u komandirovoj kancelariji), šetalište u disciplinskom odjeljenju i samice.⁷⁵

Dvije godine kasnije, 2014. godine, nešto manje od trećine ispitanika (31.5%) je odgovorilo da postoje opisana skrivena mjesta. Ovoga puta, na prvom mjestu su označene kancelarije (29%), zatim sva mjesta bez video nadzora (21.7%), paviljon „A“ (11.6%) i kancelarije u paviljonu „A“ (8.7%). Ove nalaze u vezi sa paviljonom „A“ treba posmatrati u vezi sa pritužbama o zlostavljanju koje smo primili u tom paviljonu (vidjeti poglavlje 3.3).

7.2 Mučenje i zlostavljanje zatvorenika 14-15. januara 2015. godine

U okviru Kazneno-popravnog doma (KPD), u kome borave zatvorenici osuđeni na duže kazne, 14. januara 2015. godine došlo je do sukoba između zatvorenika i službenika ZIKS-a. Prema navodima uprave ZIKS-a, do incidenta je došlo u krugu za šetnju, u kome se nedozvoljeno okupilo 30 zatvorenika, protestujući zbog toga što je u paviljon "B", smješten zatvorenik koga oni tamo nijesu željeli. Kad im je saopšteno da oni o tome ne mogu da pregovaraju, zatvorenici su počeli sa prijetnjama, što je kulminiralo fizičkim napadom na petoricu stražara. Uprava ZIKS-a je obavijestila

74 Iz neobjavljenih komentara g-dina Joke na Nacrt akcionog plana za unaprjeđenje položaja lica u pritvoru i na izdržavanju kazne zatvora, kao i za unaprjeđenje podrške nakon otpusta, 2014.

75 Izvještaj *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 19

javnost da su odmah nakon uspostavljanja reda i bezbjednosti o incidentu obavijestili Upravu policije, državnog tužioca i instituciju Zaštitnika ljudskih prava i sloboda. U sukobu je povrijeđeno više službenika. ZIKS je u kontekstu incidenta disciplinski kaznio zatvorenike koji su napali zatvorske policajce.

HRA i Juventas su iz različitih izvora obaviješteni da su zatvorski stražari odmah poslije incidenta u zatvoru 14. januara 2015. u znak odmazde pretukli više zatvorenika koji su učestvovali u protestu i fizičkom napadu na stražare, kao i da su narednih nekoliko dana zatvorenici pojedinačno sistematski prebijani u disciplinskim sobama. Obaviješteni smo da se izvjesno radilo o sedmorici zatvorenika: B.L, G.D, Dragutinu Jeliću, Luki Lučiću, M. K, Dejanu Parađinu i Željku Lakušiću. (Anonimizirani su oni čija je imena i Ombudsman anonimizirao).

Ujutru posle incidenta, 15. januara, obratili smo se pismom Ombudsmanu (koji je u Crnoj Gori Nacionalni preventivni mehanizam – NPM za sprječavanje torture), apelujući da se vrati u zatvor i ponovo posjeti konkretne zatvorenike, posle prvobitne posjete koju je obavio odmah posle incidenta, 14.1.2015. godine, na poziv uprave ZIKS-a.

Vrhovnom državnim tužiocu (VDT) smo povodom istrage incidenta uputili ukupno četiri pisma (29. januara, 3. februara, 6. februara i 26. marta, detaljnije u nastavku), u kojima smo obavijestili VDT da je prilikom predmetnog incidenta došlo do nezakonitog kažnjavanja osuđenih lica koja su učestvovala u incidentu u vidu prebijanja i dostavili informacije koje smo sukcesivno prikupljali prilikom sprovođenja monitoringa da bismo doprinijeli istrazi zlostavljanja zatvorenika u skladu sa evropskim standardima djelotvorne istrage, koje je i Crna Gora dužna da primjeni u takvom slučaju.

7.2.1 Postupanje ZIKS-a

U vezi sa pomenutim incidentom, 24. novembra 2015. godine Ombudsman je saopštio: „ ... Zaštitnik je ocijenio da u događaju na sportskom terenu Kazneno

popravnog doma u Spužu, oko 14:30h, nije došlo do primjene prekomjerne sile od strane službenih lica i povrede prava osuđenih lica. Međutim, u događaju u disciplinskom odjeljenju 14. januara nakon 17h i sutradan 15. januara, službena lica su neopravdano upotrijebila silu i sredstva prinude prema 13 osuđenih lica, zlostavljali ih, nečovječnim i ponižavajućim postupanjem i time povrijedili njihova ljudska prava. Obzirom na intenzitet primjene sile, sredstva prinude i težinu posljedica-tjelesnih povreda trojice osuđenih lica, Zaštitnik je ocijenio da u njihovom slučaju nečovječno i ponižavajuće postupanje po svojim obilježjima predstavlja torturu.⁷⁶

Uprkos preporuci Zaštitnika, do kraja 2015. godine, ZIKS nije preduzeo „mjere za identifikaciju i utvrđivanje odgovornosti svih službenika ZIKS-a, koji su 14 januara 2015. godine, nakon 17h u disciplinskom odjeljenju Kazneno popravnog doma u Podgorici i 15. januara 2015. godine primjenili fizičku snagu i gumenu palicu prema osuđenim licima...“⁷⁷

Ombudsman je u svom Izvještaju o radu za 2015. godinu primjetio: „Zaštitnik i ove godine konstatuje da u crnogorskim zatvorima i policijskim prostorijama za zadržavanje nema sistematske torture, ali je utvrdio nekoliko slučajeva mučenja i drugih oblika zlostavljanja (nečovječno i ponižavajuće postupanje, kao i drugih oblika nezakonitog ponašanja prema licima lišenim slobode)⁷⁸... U izvještajnoj godini Zaštitnik konstatuje napredak u saradnji sa Upravom ZIKS-a, što je rezultiralo značajnim povećanjem procenta slučajeva u kojima su povrede prava i konstatovane nepravilnosti otklonjene odmah u toku postupka - 44% (prethodne godine 18%), što je i misija Zaštitnika. Međutim, tzv. „Januarski događaj“ i s tim u vezi, neadekvatna reakcija Uprave ZIKS-a, baca sjenku na sve njene napore uložene na unapređenje zatvorskog sistema.⁷⁹

76 Integralno saopštenje dostupno na: <http://www.ombudsman.co.me/opsirnije.php?id=441>.

77 Izvještaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2015. godinu, str. 47.

78 Izvještaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2015. godinu, str. 84.

79 Izvještaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2015. godinu, str. 77.

Motivisani dešavanjima od 14. i 15. januara, dvojica službenika su nekoliko dana kasnije (19. januara) nanijeli tešku tjelesnu povredu zatvoreniku Luki Lučiću, koji je posle boravka na liječenju u bolnici i otpušten iz ZIKS-a. Državni tužilac je odlučio da krivično goni jednog od službenika i to za k. d. Teška tjelesna povreda, dok je Uprava ZIKS u disciplinskom postupku utvrdila da su dvojica službenika obezbjeđenja u Istražnom zatvoru Podgorica iz Odsjeka sprovedničkog obezbjeđenja počinili težu povredu službene dužnosti – zloupotreba položaja ili prekoračenje ovlašćenja u službi iz člana 83 stav 1 Zakona o državnim službenicima i namještenicima.⁸⁰

Službenicima je izrečena disciplinska mjera – novčana kazna, iako su Zakonom o državnim službenicima i namještenicima za težu povredu službene dužnosti propisane teže disciplinske mjere: novčana kazna i prestanak radnog odnosa (čl. 89).

Uprava ZIKS je morala znati odmah posle incidenta da je došlo do zlostavljanja zatvorenika⁸¹, kao i ko je od službenika odgovoran za zlostavljanje i mučenje. Međutim, činjenica da je disciplinski postupak vođen samo protiv dvojice službenika i to zbog zlostavljanja jednog zatvorenika, čije su povrede bile poznate doktorima u Kliničko-bolničkom centru i koji je u međuvremenu otpušten sa izdržavanja kazne, ukazuje na to da su sankcije primjenjene samo u slučaju u kome nisu mogle biti izbjegnute. U odnosu prema zlostavljanju drugih 12 zatvorenika postupanje uprave ZIKS-a djeluje kao prikrivanje izvršilaca krivičnog djela i pomoć učiniocu krivičnog djela, umjesto djelovanja u duhu nulte tolerancije prema torturi, u skladu sa zakonom i međunarodnim standardima.

Iako je u vezi sa incidentom, Centar za obrazovanje kadrova u periodu od 29.4.2015. do 12.6.2015. sproveo specijalistički kurs na temu „Upotreba sredstava prinude“

80 Odgovor ZIKS-a na zahtjev za pristup informacijama Z-SPI-br. 4/15 od 9. septembra 2015.

81 Navodimo samo neke od tekstova posredstvom kojih je javnost obaviještena da je došlo do zlostavljanja zatvorenika: „Traže da vide je li Miloš Kruščić pretučen“, Vijesti, 18.1.2015; „Uprava ZIKS-a želi još čuvara, zatvorenici se žale na odmazdu“, Vijesti, 22.1.2015.“ Tuču izazvali komandiri“, Dan, 27.3.2015. HRA i Juventas su svoja saznanja o zlostavljanju zatvorenika u navedenom slučaju dostavili direktoru ZIKS-a i generalnoj direktorki Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija 6. oktobra 2015.

koji je pohađalo 109 pripadnika službe obezbjeđenja⁸², kurs nije značajnije doprinio pravilnom izvještavanju o upotrebi sredstava prinude (detaljnije u nastavku).

7.2.2 Postupanje Ministarstva pravde

HRA i Juventas su 6. 10. 2015. uputili pismo direktoru ZIKS-a i generalnoj direktorki Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija u kome su iznijeli i obrazložili stav da ZIKS nije adekvatno odgovorio na zlostavljanje i teško prebijanje osuđenika u vezi s incidentom. S obzirom na to da u međuvremenu nije bilo odgovora niti su pokrenuti disciplinski postupci protiv ostalih zatvorskih službenika, koji tada još uvijek nisu bili ni optuženi (kako smo nezvanično saznali iz tužilaštva zbog problema u identifikaciji odgovornih službenika), apelovali smo 1. decembra 2015. godine i na ministra pravde da se utvrdi odgovornost zbog nedjelotvornog sankcionisanja torture i zlostavljanja.

Treba imati u vidu da je Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, koji je bio na snazi u periodu kada se incident dogodio, bilo propisano da se o upotrebi sredstava prinude sačinjava izvještaj sa utvrđenim činjenicama i ocjenom o prekoračenju ovlašćenja, koji se najkasnije u roku od tri dana dostavlja Ministarstvu pravde (čl.180, st.5). Navedenim Zakonom je bilo propisano i da kontrolu zakonitosti izvršenja kazne zatvora vrši Ministarstvo pravde (čl. 21) preko ovlašćenog službenika koji, između ostalog, može da razgovara sa osuđenim licima, da pregleda opšte i pojedinačne akte, evidencije i drugu dokumentaciju koja se odnosi na osuđena lica i da utvrđuje potrebne činjenice (čl. 174 b). Uredbom o organizaciji i načinu rada državne uprave propisano je 2013. godine da je ZIKS, kao organ uprave, u sastavu Ministarstva pravde.⁸³ U nastavku slijedi analiza izvještaja o upotrebi sredstava prinude u ZIKS-u u periodu od 1.1.2014. do 17.12.2015. godine (vidjeti poglavlje 3.6).

Ministar pravde Zoran Pažin, odnosno

⁸² Godišnji izvještaj 2015, ZIKS, str. 19.

⁸³ Uredba o organizaciji i načinu rada državne uprave, "Sl. list CG", br. 5/2012, 25/2012, 44/2012, 61/2012, 20/2013, 17/2014 i 6/2015, član 63, stav 1, tačka 1.

pomoćnica ministra pravde, načelnica Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija Slavica Rabrenović, nijesu odgovorili na pisma niti obavjestili javnost zbog čega ministarstvo nije u skladu sa navedenim zakonskim ovlašćenjima sprovelo kontrolu zakonitosti postupanja službenika ZIKS-a, odnosno uprave ZIKS-a povodom incidenta.

Na kraju projekta smo od gospođe Rabrenović obaviješteni da "nakon neposredne istrage službenici obezbjeđenja Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija su iz svojstva svjedoka u krivičnom postupku protiv zatvorenika koji se vodi pred nadležnim Osnovnim sudom u Danilovgradu prešli u svojstvo okrivljenih i protiv njih je podignuta optužnica. Nakon pravosnažnog okončanja postupka Ministarstvo pravde će preduzeti zakonom propisane mjere." Ističemo da se disciplinski postupak odnosi na povredu radne discipline i nije isto što i krivični postupak, koji se odnosi na povredu Krivičnog zakonika. ZIKS godišnje sprovede više disciplinskih postupaka protiv zaposlenih protiv kojih nije pokrenut krivični postupak. Takođe, uočava se neujednačeno postupanje uprave ZIKS – u slučaju dvojice službenika koji su optuženi za nanošenje teške tjelesne povrede zatvorenika L.L. disciplinski postupak je pokrenut prije nego što je krivična osuda jednog od njih postala pravosnažna.

7.3 Navodi o zlostavljanju

U pismu od 24. septembra 2015. godine informisali smo direktora ZIKS-a da nas je više zatvorenika obavijestilo da neki komandiri (naveli smo tri imena) šamaraju zatvorenike, prijete nasiljem i na druge načine zlostavljaju, posebno Rome. Zatvorenici su nas obavijestili da su im pripadnici zatvorske policije navodno posle incidenta u januaru objasnili da oni sada imaju "odriješene ruke" da primjenjuju silu (slične pritužbe smo čuli i u Zatvoru za kratke kazne).

Naveli smo i da nas je jedan zatvorenik iz paviljona "A" obavijestio da je prije nekoliko mjeseci pretučen, ali nije želio da prijavi koji službenik ga je pretukao. Uočili smo da pripadnici zatvorske policije ne nose

bedževa sa identifikacijom. Iako nošenje bedževa nije izričito propisano, MT je **predložio da pripadnici zatvorske policije ubuduće nose bedževa sa identifikacijom – imena, broj, kao i službenici redovne policije.** Takođe, predložili smo direktoru da razgovara sa komandirima čija imena smo naveli i da na drugi način ustanovi postupaju li u skladu sa apsolutnom zabranom zlostavljanja. U odgovoru direktora ZIKS-a od 23. oktobra 2015. je naglašeno da "uprava ZIKS-a strogo osuđuje i kažnjava svaki vid mučenja, zlostavljanja ili ponižavanja". Navedeno je i da će navodi o zlostavljanju biti detaljno ispitani, "kako bi se utvrdilo da li su istiniti, te kako bi, ukoliko budu, odgovorne sankcionisali u skladu sa važećim propisima."⁸⁴ Na naše pitanje da li je, i ako jeste, sa kojim ishodom sproveden ispitni postupak u vezi sa navodima o zlostavljanju, obaviješteni smo da je istraga i dalje u toku, te da ćemo o ishodu biti obaviješteni.⁸⁵ Imajući u vidu da je od dostavljanja navoda prošlo više od dva mjeseca, te da smo precizno naveli paviljon u kojem se navodno zlostavljanje dogodilo, odnosno imena komandira koje zatvorenici navode kao zlostavljače, zaključujemo da nije sprovedena djelotvorna istraga predočenih navoda o zlostavljanju.

7.4 ZIKS ne obavještava Osnovno državno tužilaštvo o povredama koje se evidentiraju kod lica koja su zadržana u pritvoru u Istražnom zatvoru

Za više detalja vidjeti poglavlje (Zdravstvena zaštita- evidentiranje i prijavljivanje povreda koje ukazuju na mučenje i zlostavljanje str. 74).

7.5 Proceduralne garancije protiv mučenja i zlostavljanja

Iako je Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti napravljen korak naprijed u smislu

84 Odgovor ZIKS-a, Z-KD-br. 614/15 od 23. oktobra 2015.

85 Odgovor ZIKS-a, Z-KD-br. 614 – 1/15 od 3. decembra 2015.

usvajanja nekih međunarodnih standarda (od kojih su svakako najvažniji: skraćena dužina disciplinske mjere upućivanja u samicu sa maksimalnih 30 na 14 dana, izjednačavanje prava bračnih i vanbračnih partnera u pogledu ostvarivanja prava na posjetu licu koje izdržava kaznu i ukidanje obaveze zatvorskom ljekaru da daje saglasnost da je lice sposobno da bude disciplinski kažnjeno upućivanjem u samicu), propuštena je prilika da se unaprijedi pravni okvir za sprječavanje mučenja. Nažalost, u jednom dijelu je čak došlo i do snižavanja postojećeg nivoa procesnih garancija protiv mučenja.

U pokušaju da doprinesu usklađivanju predloga novog zakona sa međunarodnim standardima i uporednom praksom, HRA i Juventas su Ministarstvu pravde i nadležnom skupštinskom Odboru za politički sistem, pravosuđe i upravu dostavili 20 predloga amandmana. Najvažniji dio predloga je bio utemeljen na preporukama koje je CPT uputio Crnoj Gori prilikom posjeta sprovedenih 2008. i 2013. godine i na opštim preporukama iz Standarda CPT-a.⁸⁶ Nažalost, predlozi amandmana nijesu dobili potrebnu podršku.

Imajući u vidu utemeljenost predloga u preporukama CPT-ja skrećemo pažnju samo na najvažnije od predloženih izmjena koje smo smatrali i smatramo apsolutno neophodnim, imajući u vidu i praksu u ZIKS-u koja je kritikovana u ovom izvještaju.

1. Propisati upozorenje da je, kada se otpor suzbije, zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile. Podsjećamo da je ovo preporuka CPT Crnoj Gori data još 2013.⁸⁷ u odnosu na Pravilnik o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naružanju i opremi službenika obezbjeđenja u ZIKS-u, koja do danas nije primjenjena.

86 Drugom grupom predloga amandmana predložili smo da se zadrže kvalitetna zakonska rješenja koja doprinose ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava i koja su se nalazila u tada važećem Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, ili su bila predviđena ranijom radnom verzijom Nacrta zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti koja je bila na javnoj raspravi (pa su u međuvremenu obrisana ili izmijenjena). Treći dio predloga amandmana smo izradili na osnovu uporedne analize zakona koji propisuju oblast izvršenja kazni zatvora u okruženju (Hrvatskoj i Srbiji) u cilju dobijanja što kvalitetnijeg Zakona.

87 Izvještaj o posjeti CPT-a Crnoj Gori 2008. godine, stav 54. Preporuka br. 2 u izvještaju: *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 18.

2. Propisati da se o svakom slučaju upotrebe sredstava prinude obavijestava državni tužilac, u skladu sa preporukom CPT Crnoj Gori.⁸⁸

Iako je važećim Zakonom propisano da "starješina Zavoda ocjenjuje opravdanost i pravilnost primjene sredstava prinude i ukoliko ocijeni da je službenik obezbjeđenja prekoračio ili nezakonito primijenio sredstva prinude, o tome sačinjava izvještaj koji, bez odlaganja, dostavlja Ministarstvu" (čl. 159, st. 5), naglašavamo da je izričita preporuka CPT-ja bila da se o svakom slučaju obavijestava državni tužilac. **Neadekvatno postupanje i starješine Zavoda i Ministarstva pravde u slučaju istrage zlostavljanja i mučenja zatvorenika u januaru 2015. predstavlja dodatno upozorenje za nadležne državne organe da je obavezu izvještavanja državnog tužioca neophodno propisati da se u svakom pojedinačnom slučaju ne bi rizikovalo sa istraživanjem torture u zatvoru.**

Iako Zakon propisuje obavezu da se ministarstvu pravde jednom mjesečno dostavljaju redovni izvještaji o upotrebi sredstava prinude (čl. 160, st. 1), takva obaveza ne predstavlja dovoljnu garanciju za sprječavanje i kažnjavanje zlostavljanja. Nakon mjesec dana je već znatno teže ili i nemoguće dokazati fizičke povrede (koje nastupe usljed sredstava prinude) i obezbijediti druge dokaze (kao što su precizne izjave svjedoka). Imajući u vidu da je Zakonom predviđeno da službenik koji je upotrijebio sredstvo prinude starješini podnosi izvještaj, predložili smo da se po jedan primjerak ovog izvještaja, pored Ministarstva pravde, dostavi i Vrhovnom državnom tužiocu (kako upravo i međunarodni standard predviđa), kao i Ombudsmanu, koji bi u skladu sa svojom nadležnostima donijeli odluku o zakonitosti primjene sredstava prinude. Podsjećamo da je prema prethodno važećem Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija bilo obavezno obavijestiti Ministarstvo pravde o svakom slučaju upotrebe sredstava pri-

88 „U ovom kontekstu, važno je osigurati da tužioci budu sistematski obavještavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva.“ Izvještaj o posjeti CPT-a Crnoj Gori 2008. godine, stav 47.

nude u roku od 3 dana (o izvještavanju Ministarstva pravde u praksi detaljnije u nastavku), ali da je ovakvo rješenje neopravdano napušteno i zamjenjeno izvještavanjem jednom mjesečno.

3. Zakonom (umjesto podzakonskim aktom)⁸⁹ treba propisati obavezu, sadržaj i način vođenja vođenja evidencije o upotrebi sredstava prinude, imajući u vidu precizan međunarodni standard koji to propisuje.⁹⁰

4. Obezbijediti nezavisnost medicinskog osoblja u odnosu na upravu ZIKS-a, tako što bi medicinsko osoblje koje radi u zatvoru zapošljavalo Ministarstvo zdravlja, a ne ZIKS-a, kao što je trenutno slučaj. Isto je predložio i Ombudsman.⁹¹ Ljekari u zatvoru su prvi koji mogu da obezbijede ključne dokaze o povredama u slučaju zlostavljanja. U svom mišljenju o januarskom zlostavljanju i mučenju zatvorenika u ZIKS-u Ombudsman je utvrdio da je zatvorski ljekar propustio da u evidenciju uvrsti vrijeme kada je pregled izvršen.

U Evropskim zatvorskim pravilima se navodi: „zdravstvena služba u zatvoru se organizuje u tijesnoj vezi sa opštom zdravstvenom službom zajednice ili države“⁹². Nezavisnost medicinskog osoblja je, prema standardima CPT-a, posebno važna jer "oni mogu doprinijeti sprječavanju nasilja nad osobama lišenih slobode putem sistematskog evidentiranja povreda i, ako je potrebno,

89 Trenutno, Zakon propisuje: „sadržaj i način vođenja evidencije iz stava 2 ovog člana, propisuje Ministarstvo“ (čl. 160, st 3).

90 "Trebalo bi voditi posebnu evidenciju kako bi se zabilježili svi slučajevi u kojima je došlo do upotrebe sredstava vezivanja; evidencija treba da obuhvati vrijeme kad je počela i kada je završena primjena mjere, okolnosti slučaja, razloge pribjegavanja mjeri, ime osobe koja je to naredila ili odobrila, i izvještaj o svim povredama koje je pretrpio zatvorenik ili osoblje" („A special register should be kept to record all cases in which recourse is had to means of restraint; the entry should include the times at which the measure began and ended, the circumstances of the case, the reasons for resorting to the measure, the name of the person who ordered or approved it, and an account of any injuries sustained by the prisoner or staff.“) Izvještaj CPT-a, 2013, stav 76.

91 Godišnji izvještaj Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2014. godinu, mart 2015, Mišljenje na Nacrta zakona o izvršenju kazni zatvora, novčanoj kazni i mjera bezbjednosti, str. 47 (dostupno na: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/NPM_2014.pdf)

92 Preporuka Rec(2006)2, Komiteta ministara državama članicama u vezi sa evropskim zatvorskim pravilima, tačka 40.1.

obezbjedivanja informacija relevantnim organima⁹³ ili prilikom davanja stručnog mišljenja koje bi dovelo do povećanja troškova, kao što je preporuka da se poboljšaju higijenski uslovi smještaja, poboljšanje ishrane i sl.⁹⁴ CPT je primijetio: „njihova obaveza da se brinu o svojim pacijentima (bolesnim zatvorenicima) može često doći u sukob sa razlozima zatvorske uprave i bezbjednosti. Ovo ih može dovesti u situaciju teških etičkih pitanja i izbora. Kako bi se garantovala njihova nezavisnost u pogledu pružanja zdravstvene njege, CPT smatra da je važno da takvo osoblje u najvećoj mogućoj mjeri djeluje u skladu sa preovladavajućim načinima pružanja zdravstvene zaštite u zajednici na slobodi.“⁹⁵

5. Zakonom propisati da zatvoreniku budu dostupni rezultati pregleda i omogućiti mu da bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke u skladu sa CPT preporukom.⁹⁶ Naglašavamo da je trenutno stanje u praksi takvo da je zatvorenicima dostupan uvid u zaključke ljekara, što je primjećeno i 2013. godine.⁹⁷

6. Zakonom propisati sadržaj izvještaja koji je zatvorski ljekar dužan da sačini nakon izvršenog pregleda lica prema kome je primijenjeno sredstvo prinude: „navode lica prema kome je mjera prinude primijenjena o načinu nastanka povreda i mišljenje ljekara o povezanosti primenjene mere i nastalih povreda“⁹⁸, u skladu sa preporukom CPT⁹⁹, jer to samo doprinosi kasnijem

93 Standardi CPT-a, stav 60.

94 Standardi CPT-a, stav 72.

95 Standardi CPT-a, stav 71.

96 „Rezultati pregleda (uključujući sve relevantne izjave koje je dao zatvorenik, kao i zaključke ljekara) treba formalno evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku, koji bi uz to trebalo da ima pravo da, ukoliko želi, bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke.“ Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, CPT, stav 47.

97 Izvještaj: *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 119, preporuka br. 5.

98 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 55/2014, član 144, stav 4.

99 *The CPT recommends the Montenegrin authorities to ensure that all newly-arrived prisoners receive a thorough medical examination and that the record drawn up after that examination contains: (i) an account of statements made by the person which are relevant to the medical examination (including his/her description of his/her state of health and any allegations of ill-treatment); (ii) a full account of objective medical findings; (iii) the doctor's obser-*

odlučivanju o opravdanosti i zakonitosti upotrebe sredstava.

Ombudsman je u svom Mišljenju o zlostavljanju zatvorenika u januaru 2015. naveo: "Zaštitnik takođe primjećuje da u pojedinačnim izvještajima zatvorskog ljekara o pregledima osuđenih lica dana 14. januara 2015 godine, nije upisan čas kada su pregledi izvršeni. U svojim izjavama osuđena lica različito govore o pregledu ljekara prije premještanja u disciplinsko odjeljenje. Više njih navodi da ih je ljekar pregledao nakon usamljenja, tek narednog dana. Upisivanje vremena pregleda je neophodno kako bi se izbjegla svaka dilema o tome kad su evidentirane eventualne tjelesne povrede i da li je pregled izvršen nakon ili prije usamljenja, kako nalažu propisi", u skladu s čim je preporučio: "da ljekari Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u izvještajima o pregledima osuđenih lica, redovno upisuju vrijeme (čas i minut) kada je pregled izvršen."¹⁰⁰

7.6 Analiza opravdanosti upotrebe sredstava prinude

HRA je u decembru 2015. zatražila kopije svih izvještaja o upotrebi sredstava prinude koje je ZIKS bio dužan da dostavlja Ministarstvu pravde od 1. januara 2014. do 17. decembra 2015. godine u skladu sa:

a) članom 180, stav 4 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (važio do 18. jula 2015. godine)¹⁰¹,

b) članom 159, stav 5¹⁰² i članom 160, stav 1¹⁰³ Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti (na snazi od 18. jula 2015. godine).

vations in the light of i) and ii), indicating the consistency between any allegations made and the objective medical findings., Izvještaj o posjeti CPT-a, 2013, stav 25.

100 Mišljenje br. 01- 43/15 – 7 od 24.11.2015. godine

101 Član 180, stav 4: "O upotrebi sredstava prinude sačinjava se izvještaj sa utvrđenim činjenicama i ocjenom o prekoračenju ovlaštenja koji se najkasnije u roku od tri dana dostavlja Ministarstvu pravde."

102 Član 159, stav 5: "Starješina Zavoda ocjenjuje opravdanost i pravilnost primjene sredstava prinude i ukoliko ocijeni da je službenik obezbjeđenja prekoračio ili nezakonito primijenio sredstva prinude, o tome sačinjava izvještaj koji, bez odlaganja, dostavlja Ministarstvu."

103 Član 160, stav 1: "O upotrebi sredstava prinude Zavod, jednom mjesečno, dostavlja izvještaj Ministarstvu."

Ministarstvo pravde je 11.1.2016. godine dostavilo informacije.¹⁰⁴

Informacijama su obuhvaćeni Zatvor za kratke kazne i Kazneno-popravni dom (KPD) i Zatvor u Bijelom Polju. Prema dostavljenim izvještajima (KPD i Zatvora u Bijelom Polju), odnosno dostavljenoj informaciji u odnosu na praksu Zatvora za kratke kazne, u periodu od 1.1.2014. do 17.12.2015. sredstva prinude su upotrijebljena 32 puta.

Od 22 analizirana slučaja vezivanja, 7 zatvorenika je u Podgorici i po više dana bilo vezano za krevet (više od 7 dana u slučaju br. 12 u KPD-u, odnosno 14 dana u slučaju br. 5 u Istražnom zatvoru – vidjeti tabele u nastavku). **Ovakva praksa predstavlja zlostavljanje, kako je ZIKS posebno upozorio CPT prilikom posjete 2013. godine.**¹⁰⁵ CPT je u izvještaju Crnoj Gori detaljno opisao na koji način treba koristiti mehaničko sputavanje (vezivanje) zatvorenika i preporučio upravi ZIKS da o tome propiše posebne smjernice.¹⁰⁶

104 Rješenje br. 01-49/15-1 od 28.12.2015. godine.

105 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2013, CPT, stav 73: „Pribjegavanje mehaničkom sputavanju zatvorenika bilo je češće u Istražnom zatvoru (10 slučajeva od 1. jula 2012) nego u KPD, gdje je mjera primjenjena 6 puta u istom periodu. U pogledu trajanja, u Istražnom zatvoru su zatvorenici često vezivani danima, a u jednom slučaju i 22 dana. Stav CPT-ja je da vezivanje neprekidno danuma nema nikakvog opravdanja i predstavlja zlostavljanje.”

106 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, CPT, 2013, stav 75: “Mehaničko sputavanje treba koristiti samo kao posljednje sredstvo za sprečavanje rizika od nastanka štete za pojedinca ili druge i tek onda kada se sve ostale razumne mogućnosti ne čine dovoljnim da se spriječi rizik; mehaničko sputavanje nikada ne treba koristiti kao kaznu ili kako bi se nadoknadio manjak obučenog osoblja; mehaničko sputavanje ne bi trebalo da se koristi u ne-medicinskom okruženju, kada bi hospitalizacija bila odgovarajuća mjera. Treba odmah skrenuti pažnju ljekaru na svako pribjegavanje mehaničkom sputavanju, kako bi se ocijenilo da li je psihičko stanje zatvorenika takvo da zahtijeva njegovu / njenu hospitalizaciju ili je neophodno preduzeti drugu mjeru u svjetlu njegovog/njenog zdravstvenog stanja. Oprema koja se koristi mora biti propisno dizajnirana za ograničavanje štetnih efekata, nelagode i bolova tokom trajanja mjere, a osoblje mora biti obučeno da koristi opremu. Trajanje fiksacije treba da bude najkraće moguće (obično u minutima, a ne satima). Osobe podvrgnute mehaničkom sputavanju treba da dobiju potpune informacije o razlozima za takvu intervenciju. Uprava svakog objekta u kojem se primjenjuje mehaničko sputavanje treba da izradi pisane smjernice-uputstva za svo osoblje koje može biti uključeno u primjenu te mjere, uzimajući u obzir navedene kriterijume. U posebnom registru bi trebalo bilježiti sve slučajeve u kojima se pribjeglo sredstvima prinude; unos treba da sadrži vrijeme kada je mjera započela i završena, okolnosti slučaja, razloge za pribjegavanje mjeri, ime osobe koja je naredila ili odobrila primjenu mjere i izvještaj o svim povredama koje je tom prilikom nanio zatvorenik ili osoblje. Dalje, osobi treba dati priliku da razgovara o njegovom/njenom iskustvu, za

O pomenutim slučajevima prolongiranog vezivanja zatvorenika su sačinjeni izvještaji, ali oni nisu bili u skladu sa važećim propisima.¹⁰⁷ Nije navedeno ko je donio odluku o dužini trajanja vezivanja, na čemu se zasniva zaključak da lica nijesu povrijeđena prilikom upotrebe sredstva prinude i, konačno, ko je procijenio opravdanost upotrebe tog sredstva.

Međutim, najviše zabrinjava činjenica da o vezivanju osuđenika u Disciplinskom odjeljenju KPD u Podgorici u trajanju od 19 dana u avgustu i septembru 2015. godine uopšte nije sačinjen izvještaj. Ovaj slučaj je “otkrio” Ombudsman postupajući po pritužbi oca osuđenika R.Lj. Ombudsman je utvrdio da se radi o zlostavljanju i preporučio donošenje odgovarajuće detaljnog Pravilnika o vezivanju (detaljnije u nastavku).

Za razliku od zatvora u Podgorici, u Bijelom Polju se vezivanje kao sredstvo prinude preduzimalo u skladu sa propisima i o tome je uglavnom uredno izvještavano.

Konačno, ZIKS nije blagovremeno obavještavao Ministarstvo prave o upotrebi sredstava prinude u roku od tri dana, u skladu sa Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija koji je važio do 18. jula 2015. Od tada se primjenjuje novi Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti, i tada ZIKS započinje praksu obavještavanja jednom mjesečno, u skladu sa zakonom.

vrijeme i, u svakom slučaju, što je prije moguće nakon završetka perioda sputavanja. U ovaj razgovor treba uvijek uključiti hijerarhijski višeg člana zdravstvenog osoblja ili drugog hijerarhijski višeg člana osoblja koje je odgovarajuće obučeno.”

107 Član 180, stav 4 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (važio do 18.7.2015), član 159, stav 5 i članom 160, stav 1 Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti (od 18.7.2015) i čl. 57, st. 1 Pravilnika o vršenju obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja.

7.5.1 Zatvor za kratke kazne (ZKK)

Na osnovu dostavljene informacije o upotrebi sredstava prinude u ZKK u periodu od 1.1.2014. do 17.12.2015. godine, zaključujemo:

a) izvještaji o upotrebi sredstava prinude nisu sačinjeni u skladu sa Pravilnikom o vršenju obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja;

b) u najmanje jednom slučaju sredstvo prinude je nezakonito upotrijebljeno prema jednom zatvoreniku;

c) ZIKS nije blagovremeno obavještavao Ministarstvo prave o upotrebi sredstava prinude u ZKK od 1.1.2014. do 18.7.2015 uprkos zakonskoj obavezi.

U dostavljenoj informaciji u kojoj se nabrajaju slučajevi upotrebe sredstava prinude se navodi da su tokom 2014. godine u ZKK dva puta prema dvojici zatvorenika primjenjena sredstva prinude i to: izdvajanje zatvorenika koji je sam sebi povrijedio ruke žiletom (12.5.2014. godine) i izdvajanje i vezivanje zatvorenika koji se sam povrijedio udarajući glavom u zid, uz prijetnju da će i dalje nastaviti (25.8.2014. godine). U drugom slučaju je vezivanje trajalo nešto manje od tri dana, odnosno 72 časa (od 25.8.2014. u 9:15h do 28.8.2014. u 8:25h).

U odnosu na 2015. godinu se navodi da su sredstva prinude upotrijebljena 4 puta prema trojici zatvorenika i to:

1) dana 10.8.2015. godine fizička snaga i vezivanje lica zbog toga što se: „nepristojno ponašao i vrijeđao službenike obezbjeđenja, agresivno se ponašao u samici, lupao nogama u vrata samice, prijeteći da će izvršiti samoubistvo.“ Vezivanje je trajalo nešto manje od dva dana, odnosno 48 časova (od 10.8.2014. u 9:50h do 12.8.2014. u 10:00h);

2) dana 15.10.2015. godine vezano je lice „zbog toga što se nepristojno ponašalo u samici“ ;

3) dana 15.12.2015. godine je od strane službenika obezbjeđenja (ne navodi se koliko njih) „upotrijebljeno sredstvo prinude u vidu fizičke snage, gumene palice i sredstava za vezivanje zbog toga što se

(zatvorenik) nepristojno ponašao i vrijeđao službenike obezbjeđenja, pokušao fizički da napadne službenike obezbjeđenja i pružao aktivan otpor“ ;

4) dana 16.12.2015. godine je od strane službenika obezbjeđenja (ne navodi se koliko njih) „upotrijebljeno sredstvo prinude u vidu fizičke snage, gumene palice i sredstava za vezivanje zbog toga što se (zatvorenik) nepristojno ponašao i vrijeđao službenike obezbjeđenja, pokušao fizički da napadne službenike obezbjeđenja i pružao aktivan otpor“.

Za svaki od opisanih slučajeva se navodi istovjetno: „Utvrdjući sve činjenice i uzimajući u obzir sprovedene dokaze, je ocijenjeno je da je navedeno sredstvo prinude u konkretnom slučaju upotrijebljeno u skladu sa Pravilnikom o vršenju obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja.“

Dostavljena je samo sažeta informacija (nismo dobili i izvještaje kao što smo dobili u odnosu na KPD i Zatvor u Bijelom Polju) i ne sadrži podatke koje je neophodno navesti u izvještaju o upotrebi sredstava prinude u skladu sa Pravilnikom o vršenju obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja¹⁰⁸ (koji se još uvijek primjenjuje, vidjeti opštu napomenu str. 12). Na primjer, ne govori se o načinu na koji je sredstvo prinude u konkretnom slučaju upotrijebljeno, niti se navode posledice primjene koje su eventualno nastale.

Posebno zabrinjava izostanak informacije o tome ko je donio odluku da dva zatvorenika (jedan se samopovrijedio, drugi prijetio samoubistvom) budu vezana (odnosno „fiksirana sredstvima vezivanja“, kako se u Informaciji navodi) čak tri, odnosno dva dana, ako se ima u vidu da trajanje fiksacije treba da bude što je moguće kraće i to vrijeme treba mjeriti minutima, radije nego satima, jer fiksacija koja traje danima ne može imati nikakvo opravdanje i dovodi do zlostavljanja.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Član 57, stav 1: “O upotrebi sredstava prinude službenik obezbjeđenja je dužan da odmah sačini pismeni izvještaj u koji unosi podatke o: licu prema kome je sredstvo prinude upotrijebljeno, razlozima i načinu upotrebe i nastalim posledicama. Rukovodilac službe obezbjeđenja dužan je da odmah po prijemu izvještaja provjeri navode u izvještaju i da ga zajedno sa svojim mišljenjem i mišljenjem načelnika dostavi direktoru.”

¹⁰⁹ Trajanje fiksacije treba da budu u najkraćem mogućem roku (obično minuti prije nego časovi). U izuzetnim slučajevima produženje fiksacije bi trebalo da garantuje dalji

U tri od pet slučajeva u kojima je došlo do upotrebe sredstava vezivanja, nema čak ni informacije o tome koliko su dugo zatvorenici bili vezani.

Analizom (šturih) opisa 5 slučajeva iz 2015. godine, pored opisanih nedostataka u izvještavanju koje nije usklađeno sa Pravilnikom, uočava se da su sredstava prinude primijenjena nezakonito u najmanje jednom slučaju (vidjeti gore slučaj 2). Naime, Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti „neprikladno ponašanje“ ne prepoznaje kao osnov za upotrebu sredstava prinude.¹¹⁰ Pored toga što se u ovom slučaju nijesu stekli uslovi za upotrebu sredstava prinude¹¹¹, primjećujemo da nije dokumentovana ni Zakonom propisana srazmjernost upotrebe sredstava prinude¹¹², pa nije jasno da li su službenici, prije odluke da zatvorenika vežu, primijenili blaža sredstva prinude, kao što su izdavanje upozorenja i usmena naredba.

Nažalost, iz dostavljenih informacija nije jasno na osnovu kojih podataka ZIKS zaključuje da su u svih šest opisanih slučajeva sredstva prinude upotrijebljena u skladu sa Pravilnikom o vršenju obezbjeđenja, naružanju i opremi službenika obezbjeđenja, kako se navodi u dostavljenoj Informaciji.

Konačno, na osnovu hronologije dešavanja zaključujemo da ZIKS nije blagovremeno obavjestio Ministarstvo pravde o upotrebi sredstava prinude u ZKK u najmanje 4 od 6 slučajeva uprkos zakonskoj obavezi.

pregled od strane doktora. CPT, Posjeta Danskoj, 2008. st. 71 i Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2013, CPT, stav 73

110 Član 157: Sredstva prinude mogu se upotrijebiti kad je to neophodno da se spriječi bjekstvo zatvorenika, fizički napad, nasilje, samopovređivanje ili materijalna šteta, kao i kad zatvorenik odbija da postupi po usmenoj i drugoj naredbi u skladu sa ovim zakonom i potvrđenim međunarodnim ugovorima. Sredstva prinude mogu se upotrijebiti i u slučaju kad druga lica pokušaju da oslobode zatvorenika ili organizuju njegovo bjekstvo, nezakonito uđu u Zavod ili grubo naruše bezbjednost u Zavodu.

111 Član 155, stav 3: „Sredstva prinude upotrebljavaju se samo ako su ispunjeni zakonom propisani uslovi za njihovu upotrebu.“

112 Član 158: „Upotreba sredstava prinude mora biti srazmjerna potrebi zbog koje se preduzima. Upotrebom sredstava prinude ne smiju se izazvati štetne posljedice veće od onih koje bi nastupile da ova sredstva nijesu primijenjena. Sredstva prinude upotrebljavaju se uz minimum neophodne sile i, ukoliko je to moguće, postupno od najblažeg prema najtežem. Između više sredstava prinude primijenije se ono kojim se svrha može postići sa najmanje štetnih posljedica.“

Naime, HRA je izvještaje o upotrebi sredstava prinude tražila 17.12.2015. godine, jasno naznačivši da se traže kopije svih izvještaja o upotrebi sredstava prinude koje je ZIKS dostavio Ministarstvu pravde u periodu od 1. januara 2014. do 17. decembra 2015.

Dana 11.1.2016. godine Ministarstvo pravde je dostavilo *Informaciju o upotrebi sredstava prinude u Zatvoru za kratke kazne Podgorica* koja je obuhvatila traženi period. *Ipak, Informacija koju su nam dostavili, tj. prosljedili, je u ZKK zavedena pod datumom 24.12.2015. godine.*

Na osnovu datuma sačinjavanja informacije, zaključujemo da nam Ministarstvo nije dostavilo izvještaje koje je već posjedovalo (odnosno informaciju sa kojima je već raspolagalo), već da se sačinjavanju informacije pristupilo tek pošto smo tražili pristup izvještajima. Naknadno smo obaviješteni od Ministarstva pravde da ZIKS redovno izvještava Ministarstvo pravde od 18. jula 2015. tj. od kada se primjenjuje novi Zakon. Nijesmo dobili odgovor povodom zaključka da se Ministarstvo pravde nije obavještavalo redovno i u periodu od 1.1.2014. do 18.7.2015.

Podsjećamo da je ovo nezakonito postupanje ZIKS-a ako se ima u vidu da je Ministarstvo u najmanje 4 od 6 slučajeva moralo biti obaviješteno o upotrebi sredstava prinude, i to o slučajevima koji su dogodili 2014. godine u roku od tri dana, odnosno o 2 od 4 slučaja koji su se dogodili 2015. godine najdalje u roku od mjesec dana, dok u odnosu na preostala 2 slučaja zakonski rok za obavještavanje Ministarstva još nije bio istekao u trenutku sačinjavanja informacije.

Uprkos komunikaciji koju smo ostvarili sa ZIKS-om, posebno u vezi sa primjenom sredstava prinude u ZKK, nijesmo dobili dovoljno utemeljenih objašnjenja koja bi bila od uticaja na navedeni zaključak. Ipak, napominjemo izjavu ZIKS-a koji je u vezi sa prolongiranjem vezivanjem odnosno fiksacijom naveo: « Napominjemo da ćemo u svakom narednom slučaju poštovati preporuke da se trajanje fiksacije isključivo mjeri minutima.“

7.5.2 Kazneno-popravni dom (KPD)

Na osnovu analize svih (17) dostavljenih izvještaja o upotrebi sredstava prinude u periodu od 1.1.2014. do 17.12.2015. **zaključujemo da se (ionako nedovoljne) proceduralne garancije protiv mučenja i zlostavljanja u KPD-u grubo krše, odnosno:**

a) izvještaji o upotrebi sredstava prinude ne sačinjavaju se u skladu sa Pravilnikom o vršenju obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja;

b) nema informacija o tome da li je i ako jeste kada Ministarstvo obaviješteno o upotrebi sredstava prinude u ZIKS-u u periodu od 1.1.2014. do 17.12.2015. godine;

c) postavlja se pitanje da li se o svakom slučaju upotrebe sredstava prinude izvještavaju i nadležni u ZIKS-u u skladu sa Pravilnikom (napr. nakon incidenta od 14. januara 2015. ni jedan izvještaj o upotrebi sredstava prinude nije sačinjen do 17.12.2015, odnosno ne sadrži prijemni pečat ZIKS-a -kao dokaz da je izvještaj zaista i dostavljen direktoru ZIKS-a, kao što je to bila praksa sa izvještajima koji se odnose na period od 1.1.2014. do spornog incidenta odnosno 14.1.2015);

d) svega jedan izvještaj o upotrebi sredstava prinude je izrađen u skladu sa Pravilnikom;

e) ne postoji ujednačena praksa prilikom izvještavanja o upotrebi sredstava prinude iako se izvještavanje vrši popunjavanjem zadatog obrasca izvještaja;

f) forma obrasca koji se koristi za izvještavanje o upotrebi sredstava prinude je takva da ne doprinosi objektivnom izvještavanju, odnosno, donošenju pravilnog zaključka o opravdanosti upotrebe sredstava prinude;

g) u izvještajima nije zabilježen slučaj kontinuiranog vezivanja (fiksacije) osuđenika R.LJ. u Disciplinskom odjeljenju (samici) u trajanju od čak 19

dana, za koji je Ombudsman utvrdio da se radi o zlostavljanju (nečovječnom i ponižavajućem postupanju).

Pored manjkavosti uočenih u izostavljanju podataka koji su propisani Pravilnikom kao obavezni (najčešće nedostaje opis načina na koji je sredstvo prinude primjenjeno), iz dostavljenog materijala se ne može zaključiti da li je i kada Ministarstvo pravde uopšte obaviješteno o upotrebi sredstava prinude u KPD-u u navedenom periodu.

Preciznije, imajući u vidu da u 7 od 17 izvještaja uopšte nije popunjena rubrika "izvještaj podnosim na dalju nadležnost", a da od navedenih 7 čak 5 izvještaja nema ni prijemnog pečata ZIKS-a (kao dokaz da je izvještaj dostavljen direktoru ZIKS-a), postavlja se pitanje da li su ti izvještaji uopšte dostavljeni nadležnima. Podsjećamo, prema Pravilniku, službenik obezbjeđenja je dužan da odmah sačini pismeni izvještaj o upotrebi sredstava prinude u koji unosi podatke o licu prema kome je sredstvo prinude upotrijebljeno, razlozima i načinu upotrebe i nastalim posledicama. Dalje, rukovodilac službe obezbjeđenja (RSO) je, prema Pravilniku, dužan da odmah po prijemu izvještaja provjeri navode u izvještaju i da ga zajedno sa svojim mišljenjem i mišljenjem načelnika dostavi direktoru nadležnima u ZIKS-u.¹¹³

Zabrinjavajuće je i to što zaključno sa izvještajima o upotrebi sredstava prinude u vezi sa incidentom od 14. januara 2015. ni jedan izvještaj sačinjen do 17.12.2015. nema prijemni pečat ZIKS-a (kao dokaz da je izvještaj zaista i dostavljen nadležnima u ZIKS-u) što je, do 14. januara 2015. bila redovna praksa svi izvještaji o upotrebi sredstava prinude od 1.1.2014. do 14.1.2015. sadrže prijemni pečat).

U odnosu na incident od 14.1.2015. indikativno je to što se u 4 izvještaja koji se odnose na upotrebu sredstva prinude -poluge na ruci prilikom sprovođenja u disciplinsko odjeljenje 14.1.2015 (dva sprovođenja u 17:10h i dva sprovođenja u 18h)

¹¹³ Član 57, stav 1: "O upotrebi sredstava prinude službenik obezbjeđenja je dužan da odmah sačini pismeni izvještaj u koji unosi podatke o licu prema kome je sredstvo prinude upotrijebljeno, razlozima i načinu upotrebe i nastalim posledicama. Rukovodilac službe obezbjeđenja dužan je da odmah po prijemu izvještaja provjeri navode u izvještaju i da ga zajedno sa svojim mišljenjem i mišljenjem načelnika dostavi direktoru."

ne navode razlozi za upotrebu sredstava prinude, ali se navodi da sprovedena lica nijesu imala vidnih povreda zadobijenih upotrebom sredstava prinude, mada se ne navodi ko je donio navedeni zaključak o nepostojanju povreda (vidjeti u tabeli opis slučajeva 7-10). Iako Pravilnik izričito ne propisuje obavezu da lice nad kojim su primjenjena sredstva prinude bude pregledano od strane ljekara, naglašavamo da je ovakva praksa ranije uspostavljena u ZIKS-u na preporuku CPT-a.¹¹⁴

Tabelarni pregled u nastavku pokazuje da je od ukupno 17 samo jedan izvještaj o upotrebi sredstava prinude u KPD-u sačinjen potpuno u skladu sa Pravilnikom (izvještaj od 4.1.2015).

Posebno zabrinjava činjenica da nije izvješteno o vezivanju osuđenika R.Lj. u Disciplinskom odjeljenju u trajanju od 19 dana u periodu od 22.08.2015. do 7.09.2015.¹¹⁵ O ovom slučaju nismo obaviješteni ni putem izvještaja o primjeni sredstava prinude koje nam je dostavilo Ministarstvo pravde, a ni u registru o primjeni sredstava prinude koji vodi ZIKS. Zaključujemo da **se ne vodi evidencija o svim slučajevima upotrebe sredstava prinude**, posebno ne o najdrastičnijim slučajevima kakvo je bilo pomenuto vezivanje u trajanju od 19 dana.

Obrazac izvještaja o primjeni sredstava prinude u KPD-u nije u skladu sa Pravilnikom i ne doprinosi objektivnom izvještavanju, odnosno, donošenju pravilnog zaključka o opravdanosti upotrebe sredstava prinude. Naime, iako se zove "izvještaj", obrazac je u formi izjave i ne sadrži precizno odvojene rubrike kao obrazac koji se koristi u zatvoru Bijelom Polju i koji je izrađen u skladu sa Pravilnikom.

Posebno je problematično to što obrazac izvještaja o upotrebi sredstava prinude za KPD već sadrži tipsku izjavu: "Smatram da sam sredstva prinude upotrijebio u skladu sa Zakonom i sa najmanje štetnih posledica po lice protiv kojega su sredstva prinude upotrijebljena", iako je u samo jednom od 17 izvještaja u kojima se navodi da nije došlo do povreda takva ocijena zasnovana na ljekarskom nalazu. Obrazac izvještaja koji se koristi u Zatvoru u Bijelom Polju ne sadrži navedenu, unaprijed sačinjenu izjavu.

Podsjećamo da smo još 2012. godine preporučili da se spriječi ponavljanje slučajeva prolongiranog vezivanja mentalno oboljelih lica jer je to primjer zlostavljanja.¹¹⁶

Slijedi tabelarni prikaz izvještaja o upotrebi sredstava prinude u KPD:

114 Vidjeti Izvještaj *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 119, preporuka br. 6.

115 Radi se o slučaju kojim se Ombudsman bavio po pritužbi oca osuđenog R.Lj. Vidi Mišljenje Ombudsmana broj: 01-391 /15-3 Podgorica, 29.12.2015 (<http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/15022016-preporuka-r.lj.pdf>).

116 Preporuka br. 107. u izvještaju; *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 143.

Tabelarni prikaz izvještaja o upotrebi sredstava prinude u KPD

RB	Datum upotrebe sredstva prinude (SP), datum sačinjavanja izvještaja o upotrebi SP, vrsta SP i razlog (osnov) upotrebe	Zadobijene povrede	Kome je izvještaj upućen	Napomene/komentar
1	12.1.2014/12.1.2014. Upotreba gumene palice u 13:40h zbog odbijanja naređenja, pružanja otpora i drskoga ponašanja. 12.1.2014/12.1.2014.	Bez informacije o povredama	Ne navodi se	Izvještaj (sa prijemnim pečatom ZIKS-a od 15.5.2014.) ne sadrži ni informaciju o povredama ni informaciju kome je upućen.
2	15.1.2014/15.1.2014 Upotreba gumene palice prilikom razdvajanja zatvorenika koji su učestvovali u međusobnoj tuči.	Nije bilo povreda	RSO-ima	Izvještaj (sa prijemnim pečatom ZIKS-a od 16.1.2014.) ne sadrži informaciju o tome ko je dao mišljenje da nije bilo povreda.
3	13.5.2014/13.5.2014. Upotreba fizičke snage i gumene palice zbog pružanja fizičkog otpora.	Bez informacije o povredama	Ne navodi se	Izvještaj (sa prijemnim pečatom ZIKS-a od 15.5.2014.) ne sadrži ni informaciju o povredama ni informaciju kome je upućen.
4	19.9.2014/19.9.2014. Upotreba gumene palice zbog odbijanja naređenja da zatvorenici prestanu sa međusobnom tučom i pokušaja fizičkog napada na službenika.	Bez vidnih povreda	RSO-u	Izvještaj sadrži sve potrebne elemente, osim informacije koje je dao ocjenu da lice nije povrijeđeno. Izvještaj je sa prijemnim pečatom ZIKS-a od 19.9.2014.
5	29.9.2014/29.9.2014. Upotreba gumene palice zbog odbijanja naređenja i pružanja aktivnog otpora.	Bez vidnih povreda	RSO-u	Izvještaj sadrži sve potrebne elemente, osim informacije koje je dao ocjenu da lice nije povrijeđeno. Izvještaj je sa prijemnim pečatom ZIKS-a od 30.9.2014.
6	4.1.2015/4.1.2015. Upotreba gumene palice zbog fizičkog napada na službenika	Bez vidnih povreda	RSO-u	Izvještaj sadrži sve podatke propisane Pravilnikom (razlog, način i posljedice upotrebe sredstava prinude). Ocjenu o nepostojanju povreda je dala ljekarka. Izvještaj je sa prijemnim pečatom ZIKS-a od 5.1.2015.

7	14.1.2015/14.1.2015. Upotreba poluge na ruci prilikom sprovođenja u disciplinsko odjeljenje 14.1.2015. u 17:10h, ne navodi se razlog upotrebe SP.	Nije bilo povreda	RSO-u	Izvještaji ne sadrže ni razloge zašto su SP upotrijebljena (preciznije, 4 puta je prema više zatvorenika upotrijebljeno sredstvo prinude poluga na ruci), ni informaciju o tome ko je dao ocjenu da su lica bez vidnih povreda (iako se u Mišljenju Ombudsmana navodi da se zlostavljanje i mučenje zatvorenika dogodilo 14. januara u popodnevним časovima u disciplinskom odjeljenju, vidjeti str. 49). Izvještaji su sa prijemnim pečatom ZIKS-a od 14.1.2015.
8	14.1.2015/14.1.2015. Upotreba poluge na ruci prilikom sprovođenja u disciplinsko odjeljenje 14.1.2015. u 17:10h, ne navodi se razlog upotrebe SP.	Nije bilo povreda	RSO-u	
9	14.1.2015./14.1.2015. Upotreba poluge na ruci prilikom sprovođenja u disciplinsko odjeljenje 14.1.2015. u 18h, ne navodi se razlog upotrebe SP.	Nije bilo povreda	RSO-u	
10	14.1.2015./14.1.2015. Upotreba poluge na ruci prilikom sprovođenja u disciplinsko odjeljenje 14.1.2015. u 18h, ne navodi se razlog upotrebe SP.	Nije bilo povreda	Ne navodi se	
11	22.8.2015/22.8.2015. Fiksiranje liscama za krevet započeto 22.8.2015. u 14:30h, zbog mogućnosti samopovređivanja.	Nije bilo povreda	Ne navodi se	Ne navodi se koliko dugo je vezivanje trajalo, po čijoj preporuci i ko je dao ocjenu da je lice bez vidnih povreda. Nema prijemnog pečata ZIKS.
12	2.10.2015/9.10.2015. Fiksiranje liscama za krevet od 2.10.2015. u 22h do 10.10.2015. u 7:15h zbog prijetnje samopovređivanjem (navodi se i da se ovo lice prilikom fiksiranja nedozvoljeno ponašalo kršeći kućni red).	Nije bilo povreda	Ne navodi se	Lice je bilo fiksirano duže od 7 dana. Ne navodi se po čijem nalogu i ko je dao ocjenu da lice nije zadobilo povrede. Lice je bilo vezano najamane 6 dana prije nego što je izvještaj o upotrebi SP sačinjen. Nema prijemnog pečata ZIKS-a.
13	16.10.2015./16.10.2015. Fiksiranje jedne ruke za krevet zbog prijetnje samopovređivanjem u trajanju od 16.10.2015. u 19:15h do 19.10.2015. u 12:15h.	Nije zadobio povrede	Ne navodi se	Lice je bilo fiksirano skoro 3 dana. Ne navodi se po čijoj preporuci i ko je dao ocjenu da lice nije zadobilo povrede. Indikativno, u izvještaju koji je sačinjen 16.10.2015. navodi se da je lice rasfiksirano 19.10.2015. Nema prijemnog pečata ZIKS-a.

14	21.10.2015/21.10.2015. Fiksiranje liscama za krevet u trajanju od 21.10.2015. u 17h do 22.10.2015. u 12h, na zahtjev zatvorenika koji je rekao da će se u suprotnom povrijediti.	Nije zadobio povrede	Ne navodi se	Pojavu da neko lice traži da bude vezano za krevet kako bi spriječilo samopovrijeđivanje svakako moramo posmatrati u okviru činjenice da je trenutno u ZIKS angažovan samo jedan psihijatar sa nepunim radnim vremenom (vidjeti str. 40). Nema prijemnog pečata ZIKS.
15	26.10.2015/26.10.2015. Fiksiranje liscama za krevet koje je započelo 19:40h i trajalo do 30.10.2015. u 14:00h zbog vrijeđanja službenika, pružanja otpora i prijetnje samopovrijeđivanjem i samoubistvom.	Bez vidnih povreda	Ne navodi se	Lice je bilo fiksirano skoro 4 dana. Ne navodi se po čijoj preporuci i ko je dao ocjenu da lice nije zadobilo povrede. Indikativno: izvještaj je sačinjen istoga dana kada je SP primjenjeno, dakle 26.10, dok je navedeno da je lice "rasfiksirano", 30.10. Ovo je posebno zabrinjavajuće kada se ne navodi da je izvještaj bilo kome podnijet (nema prijemnog pečata ZIKS-a).
16	30.10.2015/ 30.10.2015. Vezivanje liscama u 14:40h zbog neprimjerenog ponašanja i prijetnje samopovrijeđivanjem.	Bez vidnih povreda	Ne navodi se	Ne navodi se koliko dugo je vezivanje trajalo, po čijoj preporuci i ko je dao ocjenu da je lice bez vidnih povreda. Nema prijemnog pečata ZIKS.
17	6.11.2015/6.11.2015. Fiksiranje liscama u 19:30h zbog prijetnje samopovrijeđivanjem.	Bez povreda	RSO-ima	Ne navodi se koliko dugo je vezivanje trajalo, po čijoj preporuci i ko je dao ocjenu da je lice bez povreda. Nema prijemnog pečata ZIKS.

U odnosu na slučaj 19-dnevnog vezivanja osuđenika R.LJ. u Disciplinskom odjeljenju (samici), o kome nije sačinjen izvještaj, pa nije ni pomenut u gornjoj tabeli, Ombudsman je konstatovao da se radi o zlostavljanju (nečovječnom i ponižavajućem postupanju).¹¹⁷ Utvrđeno je da je zatvorenik:

- ukupno 19 dana bio fiksiran za krevet i to: metalnim liscama za obje ruke i zavojima za obje noge, od 22.08. do 27.08. 2015 godine, a od 27.08. do 07.09. 2015 godine za jednu ruku i obje noge, od čega je zadobio povrede obje ruke;

- da se za to vrijeme hranio u ležećem položaju, jednom oslobođenom rukom za vrijeme obroka i kasnije jednom slobodnom rukom, koja je rasfiksirana;
- da je za to vrijeme morao da doziva službenike kad je bio žedan i imao potrebu za toaletom i da je često morao da trpi dok oni dođu;
- da za to vrijeme nije izvođen na šetnje i nije se kupao;
- da je po odobrenju zatvorskog ljekara tek 18.09.2015, posle 19 dana vezivanja premješten u kolektivni smještaj;
- da je tokom 19 dana dok je bio

¹¹⁷ Mišljenje Ombudsmana broj: 01-391 /15-3 Podgorica, 29.12.2015.

fiksiran, od strane ljekara pregledan šest puta;

- da je od strane medicinskog tehničara, u istom periodu, previjen sedam puta.

Ombudsman je s tim u vezi preporučio da (1) "Ministarstvo pravde, u skladu sa međunarodnim standardima, propiše pravila o primjeni sredstava prinude - vezivanja mentalno oboljelih, zavisnika od opojnih droga i drugih lica u kriznim stanjima (za vrijeme lišenja slobode), službeno lice koje naređuje ili odobrava primjenu te mjere, razloge za pribjegavanje mjeri, uslove za primjenu, maksimalno trajanje mjere, način kontrole primjene mjere i potrebne evidencije koje prate primjenu mjere; (2) Da Uprava Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija obezbijedi primjenu međunarodnih standarda i poštuje preporuke međunarodnih tijela, koje se odnose na lica lišena slobode i time obezbijedi puno poštovanje njihovih prava."

Smatramo da u ovom slučaju nepostojanje izričitih pravila o primjeni vezivanja ne može da opravda to što uprava ZIKS-a nije obezbijedila primjenu izričite i vrlo detaljne preporuke o primjeni vezivanja koju je CPT dao Crnoj Gori 2013. godine.

Napominjemo i da je 12 službenika Zdravstvene službe prethodno (23. i 24. marta 2015) pohađalo kurs "Fiksiranje pacijenta". Predavači su bili stručnjaci iz Specijalne bolnice za psihijatriju iz Kotora, a cilj obuke je upravo bio da se službenici obuče da humano i bez povreda fiksiraju pacijente na određeno vrijeme do stvaranja uslova za njihovo normalno funkcionisanje po zatvorskim pravilima.¹¹⁸

7.5.3 Istražni zatvor u Podgorici

Dostavljeni izvještaj prenosimo integralno:

Istražni zatvor

Izvještaj o upotrebi sredstava prinude od 01.01. do 24.12.2015. godine

R.br.	Prezime i ime	Vrsta sredstava prinude	Razlog upotrebe sredstava prinude
1	R.A.	Fiksiranje 06.01. - 12.01.2015.	Samopovređivanje
2	A.A.	Fiksiranje 16.01. - 20.01.2015.	Samopovređivanje
3	M.E.	Fiksiranje 19.02. - 23.02.2015.	Samopovređivanje
4	R.I.	Fiksiranje 25.09. - 28.09.2015.	Psihičko stanje pritvorenog lica
5	R.I.	Fiksiranje 13.11. - 27.11.2015.	Psihičko stanje pritvorenog lica

Podgorica, 24.12.2015. godine

Zapovjednik zatvorske policije

¹¹⁸ Godišnji izvještaj 2015, ZIKS, str. 18.

Sa zabrinutošću primjećujemo da izvještaj ne samo da nije sačinjen u skladu sa Pravilnikom, već iz njega, očigledno, nije moguće saznati ni ko je naredio fiksiranje, da li je fiksiranje praćeno odgovarajućim medicinskim garancijama i sl.

Komentar ZIKS:

“Kada su u pitanju Izvještaji o upotrebi sredstava prinude i konstatacija da nije moguće saznati ko je naredio fiksiranje, napominjemo da je svaka fiksacija pritvorenog lica praćena izvještajem zatvorskog ljekara. Takođe, u prethodnom periodu obezbijedili smo i sredstva za humano vezivanje.”

Komentar MT: Informacije o kojima govori uprava ZIKS su neopravdano izostavljene iz izvještaja, čiji je sadržaj ovdje integralno predstavljen.

7.5.4 Zatvor u Bijelom Polju

Na osnovu analize dostavljenih šest izvještaja o upotrebi sredstava prinude nad pritvorenim i ztvorenim licima zaključujemo:

a) Ministarstvo pravde nije blagovremeno obaviješteno u upotrebi sredstava prinude u Zatvoru u Bijelom Polju (na izvještajima se vidi da su izvještaji iz Bijelog Polja za 2014. i 2015. godinu dostavljeni putem faxesa 24.12.2015 u periodu od 8:29h do 8:33h);

b) Viši sud u Bijelom Polju nije obaviješten ni o jednoj upotrebi sredstava prinude nad pritvorenim licima u istražnom zatvoru u Bijelom Polju u poslednjih 5 godina, odnosno u periodu od 1.1.2010. do 31.12.2015.¹¹⁹, uprkos propisanoj obavezi direktora ZIKS-a da obavijesti predsjednika suda o upotrebi sredstava prinude prema pritvorenom licu.¹²⁰ U nastavku su opisana 4 slučaja primjene sile prema pritvorenim licima u zatvoru u Bijelom Polju u periodu od

¹¹⁹ Odgovor Višeg suda na ZSPI Su. V br. 321/16.

¹²⁰ Pravilnik o vršenju obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja, čl. 57, st. 5: “O upotrebi sredstava prinude prema pritvorenom licu direktor je dužan da obavijesti i predsjednika suda koji vrši nadzor u pogledu zakonitog postupanja prema pritvorenicima u Zavodu.”

1.1.2014. do 17.12.2015.

c) Iz fotokopiranih izvještaja se ne može pouzdano zaključiti da su oni dostavljeni upravi ZIKS u Podgorici (na svim fotkopijama se ispod oznake da su dostavljeni faksom 24.12.2015. vidi i oznaka Feb: 15 2013 02:48 PM, što može značiti i da su dostavljeni 2013, ali da fax nije bio pravilno podešen, pa se usled tehničke greške javlja ista takva oznaka na izvještajima koji se odnose na period od 1.1.2014. do 17.12.2015).

d) Iako su u samo jednom slučaju nad osuđenim licem primjenjena sredstva prinude (fizička snaga, vezivanje i izdvajanje) zato što je lice prijetilo da će ubiti sebe ili drugoga, ovaj izvještaj predstavlja odličan primjer kako bi izvještavanje trebalo da izgleda.

Naime, u izvještaju o primjeni sredstava prinude od se navodi da se prinuda preduzela po predlogu psihijatra (navodi se broj i datum izvještaja) i zatvorskog ljekara. Dalje, navodi se dan i čas kada je lice prvo fiksirano za jednu ruku (vezano za cijev radijatora), kao i koji koraci su zatim preduzeti kako bi službenici osujetili njegove dalje pokušaje da se samopovrijedi. Navodi se i čas kada je lice, sledećeg dana, odvezano. Lice je zatim upućeno u Kotor (pretpostavljamo u psihijatrijsku bolnicu koja se tamo nalazi). Od nastalih posledica su zabilježene posjekotine po prstima na rukama, za koje se navodi da su opisane u ljekarskom kartonu, po završetku primjene sredstava prinude. Navedeno je i ime Rukovodioca službe obezbjeđenja (RSO) koji je odobrio upotrebu sredstava prinude. Zapovjednik zatvorske policije je naveo vrijeme kada je obišao zatvorenika uz navod da je, na osnovu svojih zapažanja, uvida u izvještaje ljekara i službene zabilješke službenika, zaključio da su se bili stekli uslovi za primjenu sredstava prinude.

e) Izvještaj o upotrebi sredstava prinude u slučaju kada lice pruža pasivni i aktivni otpor službenicima takođe daje dobar primjer kako se izvještava u ovom slučaju

U izvještaju koji se odnosi na slučaj kada je zatvorenik pružao otpor, naveden je dan i čas upotrebe sredstava prinude i de-

taljan opis načina na koji je osuđeno lice pružalo otpor. Navedeno je da je odbio usmeno naređenje (koje je blaže sredstvo prinude¹²¹), kao i čas kada je vezan, a zatim i oslobođen. Nakon upotrebe sredstava prinude, zatvorenika je pregledao zatvorski ljekar. U izvještaju je navedeno i koji su službenici učestvovali u upotrebi sredstava prinude, dok je izvještaj sačinio zapovjednik zatvorske policije.

Slijedi tabelarni prikaz izvještaja o upotrebi sredstava prinude u zatvoru u Bijelom Polju:

RB	Datum upotrebe sredstva prinude (SP), datum sačinjavanja izvještaja o upotrebi SP, vrsta SP i razlog (osnov) upotrebe	Nastale posljedice	Kome je izvještaj o upućen	Napomene/komentar
1	8.2.2014/8.2.2014. Upotreba fizičke snage (poluga na rukama) nad pritvorenim licem zbog pružanja aktivnog otpora i odbijanje naređenja.	Bez povreda	Upravi u Bijelom Polju	Opisan je razlog i način primjene SP, ali izostaje informacija o tome ko je dao nalaz da nema posljedica primjene SP.
2	10.3.2014/10.3.2014. Upotreba fizičke snage, vezivanje i izdvajanje pritvorenog lica koje je odbilo naređenje da po učinjenom disciplinskom prekršaju pođe u samicu.	Bez povreda	Upravi u Bijelom Polju	Opisan je razlog i način primjene SP, ali izostaje informacija o tome ko je dao nalaz da nema posljedica primjene SP. U izvještaju se navodi da je lice oslobođeno lica nakon 20-ak minuta. Zapovjednik zatvorske policije je dao ocjenu da je, na osnovu svojih zapažanja i nakon uvida u kompletnu dokumentaciju, mišljenja da su se stekli uslovi za primjenu sredstava prinude.
3	10.3.2014/10.3.2014. Upotreba fizičke snage, vezivanje i izdvajanje pritvorenog lica zbog odbijanja naređenja da, nakon učinjenog disciplinskog prekrša, bude pregledano i bude smješteno u samici.	Bez povreda, po ocjeni ljekara	Upravi u Bijelom Polju	Opisan je razlog i način primjene SP. Lisice uklonjene nakon 20-ak minuta nakon čega je lice pregledao zatvorski ljekar koji je sačinio izvještaj o pregledu. Zapovjednik zatvorske policije je dao ocjenu da je, na osnovu svojih zapažanja i nakon uvida u kompletnu dokumentaciju, mišljenja da su se stekli uslovi za primjenu sredstava prinude.
4	9.8.2014/9.8.2014. Upotreba fizičke snage, vezivanje i izdvajanje osuđenog lica zbog prijetnje da će ubiti sebe ili drugoga.	Posjekotine po prstima na rukama	Upravi u Bijelom Polju	Slučaj opisan pod tačkom d).

121 Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti, čl. 158, stav 2: "Sredstva prinude upotrebljavaju se uz minimum neophodne sile i, ukoliko je to moguće, postupno od najblažeg prema najtežem. Između više sredstava prinude primijeniće se ono kojim se svrha može postići sa najmanje štetnih posljedica."

5	10.10.2015/11.10.2015. Upotreba fizičke snage i vezivanje osuđenog lica zbog odbijanja naređenja i pružanja pasivnog i aktivnog otpora.	Ne navodi se, ali se navodi da je pregled obavio zatvorski ljekar	Upravi u Bijelom Polju	Slučaj opisan pod tačkom e).
6	8.12.2015/9.12.2015. Vezivanje pritvorenog lica zbog najave da će se povrijediti ako ne bude smješteno u samicu kako bi nastavio štrajk glađu.	Bez povreda po ocjeni ljekara	Upravi u Bijelom Polju	Navodi se da je lice, nakon najave da će samopovrijediti jer mu nije omogućeno bude smješteno u samicu kako bi nastavilo da štrajkuje glađu, ono smješteno u samicu. Lice nije pružalo ni pasivni ni aktivni otpor nakon što je smješteno u samicu, ali je po naređenju zapovjednika zatvorske policije fiksirano za krevet (zbog najavljenog samopovrijeđivanja). Nakon upotrebe sredstava prinude, pregledao ga je zatvorski ljekar. Ne navodi se koliko dugo je lice bilo fiksirano.

7.6 Značaj ljekarskog nalaza posle upotrebe sredstava prinude

Tokom posjete u martu mjesecu 2016. godine, Juventas je utvrdio posebno zabrinjavajući zaključak da postoji praksa neobavješćavanja zdravstvene službe o svakom licu nad kojim su upotrijebljena sredstva prinude, suprotno obavezi iz čl. 159, st. 2 Zakona o izvršenju kazne zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti (Sl. list CG 36/2015) i preporuci CPT (vidi str. 54, tač. 6). Na osnovu nasumičnog odabira slučajeva iz Evidencije o upotrebi sredstava prinude koja je dostupna isključivo službi obezbjeđenja i njihovim nadređenima, upoređivanjem sa Protokolom o pregledima u slučajevima upotrebe sredstava prinude, koji se nalazi u zdravstvenoj službi, dobili smo informacije da je od 6 odabranih slučajeva (iz 2014. godine i dalje) samo jedan prijavljen zdravstvenoj službi i da je pregled tog lica izvršen istog dana, dok za jedan slučaj iz 2014. godine uopšte ne postoji medicinska evidencija. U ostalim slučajevima je izostalo prijavljivanje. Praksa zdravstvene službe je da se svakog jutra izvrši pregled novopridošlih lica u disciplinskom odjeljenju. Međutim, u jednom slučaju je utvrđeno da nijesu obaviješteni ni o novopridošlom licu:

- D.K. incident od 13.05.2014.- ne postoji medicinska dokumentacija;

- Ž.P. incident od 30.10.2015. godine, lice nije uopšte pregledano. Medicinski protokoli pokazuju da je 15 dana prije incidenta pregledano isto u disciplinskom odjeljenju i da je ljekar, usljed medicinskih indikacije naložio prekid usamljenja;

- I.K. incident od 09.10.2015. godine, pregledan istog dana u disciplinskom odjeljenju, ali samo od strane psihijatra. Nije izvršena prijava ni dežurnom ljekaru, nije izvršen pregled;

- Đ.D. incident od 07.01.2016. pregledan tek 11.01, iako je zdravstvena služba dežurala i 08. i 09.01, a u tom periodu nije izvršena ni prijava zdravstvenoj službi da je lice pristiglo u Disciplinsko odjeljenje;

- P.Ć. incident od 08.01, pregledan 09.01, ali se izvještaj nalazi samo u ličnom zdravstvenom kartonu, ne i u postojećim protokolima o evidentiranju povreda poslije upotrebe sredstava prinude;

- N.D. incident od 15.02.2016. godine, izvršena prijava ljekaru, pregledan istog dana, ali nedostaje vrijeme pregleda.

Pored toga, generalno je zaključeno da ne postoji propis kojim se utvrđuje što obu-

havata pregled u ovim situacijama, već se samo radi „kratki pregled“, a na osnovu onoga na što se lice žali. Npr. lice N.D. je srčani bolesnik, ali mu je prilikom posjete ljekara urađen samo tzv. „kratki pregled“, odnosno u potpunosti je zanemareno njegovo postojeće oboljenje.

Načelnica zdravstvene službe je tokom monitoring posjete predložila da joj svakog jutra načelnik službe obezbjeđenja pisano dostavi podatke o upotrebi sredstava prinude i smiještanju lica u Disciplinsko odjeljenje od prethodnog dana, kako bi se u budućnosti izbjeglo neprijavljanje.

Neophodno je obavijestiti ljekara o svakoj upotrebi sredstava prinude, kao što je neophodno i da ljekar potom sačini nalaz koji dokazuje da li je ili nije bilo povreda. U Protokolu povreda koji vodi zdravstvena služba, opisane su povrede, dok se po jedan primjerak izvještaja o izvršenom pregledu dostavlja načeliku organizacione jedinice, a jedan primjerak se pohranjuje u lični karton pritvorene ili osuđene osobe. Imajući u vidu da se u Protokol povreda opisuju sve povrede (najviše je opisanih sportskih povreda) čime se dodatno otežava sagledavanje opravdanosti upotrebe sredstava prinude, **neophodno je da se Registar upotrebe sredstava prinude organizuje i vodi tako da se u njega uključe i ljekarski nalazi odnosno izvještaji koji moraju sadržati i informaciju o tome kada je neko lice fiksirano, odnosno kada je fiksacija obustavljena.**

7.7 Nasilje među zatvorenima

Anonimna anketa sprovedena među osuđenima u KPD i ZKK u Podgorici sprovedena 2012. godine, pokazala je da je relativno mali procenat ispitanika (12.3%) istakao da je prema njima drugi zatvorenik primjenio silu. U okviru Zatvora za kratke kazne, na ovo pitanje su potvrdno odgovorila 2 zatvorenika, a negativno 81.¹²² Dvije godine kasnije (2014) na pitanje: da li je drugi zatvorenik, u poslednjih godinu dana, prema Vama primjenio silu, potvrdno je odgovorilo 8.7% ispitanika. Prema

122 Izvještaj *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, str. 32.

nalazima CPT-a: “Informacije prikupljene od strane delegacije ukazuju da epizode nasilja i zastrašivanja među zatvorenima nijesu rijetke u KPD-u”.¹²³

Postupajući po preporuci CPT, ZIKS je usvojio Strategiju o sprečavanju nasilja među zatvorenima (2012).¹²⁴ Nažalost, primjena Strategije nije zaživjela u praksi iz razloga na koje smo ukazali 2013. godine i predložili njenu dopunu: “iako predstavlja veoma važnu deklaraciju načela i standarda, osnovni nedostatak Strategije je u tome što ne definiše kratkoročne, srednjoročne i dugoročne ciljeve i ne predviđa donošenje akcionog plana, po kome bi se onda ti ciljevi ostvarivali”.¹²⁵

Na isti način i s istim ciljem treba preispitati obuke odnosno programe koje su službenici ZIKS-a pohađali u cilju usvajanja fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti, posebno imajući u vidu da u okviru sadržaja programa koji su analizirani do 2013. nije primjećena posebna tema - ljudska prava lica lišenih slobode kao posebna tema, ili, pojam apsolutne zabrane mučenja i drugog zlostavljanja i nezakonitog kažnjavanja, koji podrazumijeva i apsolutno nepostojanje opravdanja za takvo postupanje.¹²⁶ Takođe, mislimo da bi bilo korisno da se službenici upoznaju sa primjerima mučenja i zlostavljanja u zatvoru koji su razmatrala međunarodna tijela za zaštitu ljudskih prava i sa njihovim zaključcima s tim u vezi.

Preporuke:

- **Direktor ZIKS-a mora da bude spreman da svim zaposlenima prenese jasnu poruku da ni fizičko ni verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvatljivo i da će se svi takvi slučajevi kažnjavati (CPT),¹²⁷ tako**

123 „The information gathered by the delegation indicated that episodes of inter-prisoner violence and intimidation were not infrequent at the Institution for Sentenced Prisoners (KPD)”, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2013, tačka 42.

124 Izvještaj *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, preporuka br. 11, str. 122.

125 Isto.

126 Detaljnije o programima u izvještaju *Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija*, preporuka br. 3, str. 118.

127 Ovo je bila prva preporuka data u *Izvještaju Poštovan-*

što će sam beskompromisno prijavljivati slučajeve prekomjerne upotrebe sile državnom tužiocu i pokretati disciplinske postupke za njihovo kažnjavanje kao ozbiljne povrede radne obaveze. Kada propusti da prijavi krivična djela, postaje i sam krivično odgovoran za Nesavjestan rad u službi, Pomoć učiniocu krivičnog djela itd.

- Obezbijediti da pripadnici zatvorske policije nose bedževe sa identifikacijom – imena, broj, isto kao i službenici redovne policije.
- Djelotvorno i efikasno istražiti i procesuirati sve navode o zlostavljanju.
- Obezbjediti potpunu identifikaciju i utvrđivanje odgovornosti svih službenika ZIKS-a koji su 14. januara nakon 17h u disciplinskom odjeljenju i 15. januara 2015. primijenili fizičku snagu i gumenu palicu prema osuđenim licima (u skladu s preporukom Ombudsmana), kao i one službenike koji su prikrivali mučenje i zlostavljanje.
- Preispitati razloge za izmjenu i dopunu Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, novčane kazne i mjera bezbjednosti predočene ovim izvještajem u cilju jačanja garancija za sprječavanje mučenja i zlostavljanja.
- Predložene izmjene i dopune Zakona koje su utemeljene u međunarodnim standardima uzeti u obzir prilikom izrade podzakonskih akata i propisivanja internih procedura u ZIKS-u, posebno u vezi primjene sredstava prinude.

je ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija (str. 117). CPT je ponovio ovu preporuku i u Izvještaju o posjeti Crnoj Gori 2013. godine, stav 41.

- Sredstva prinude upotrebljavati isključivo u skladu sa Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti, i odgovarajućim podzakonskim aktima.
- O svakom slučaju upotrebe sredstava prinude obavijestiti ljekara, tako što će načelnik službe obezbjeđenja zdravstvenoj službi svakodnevno pisano dostavljati podatke o upotrebi sredstava prinude i smiještanju lica u Disciplinsko odjeljenje.
- Registar upotrebe sredstava prinude organizovati tako da uključi ljekarski nalaz o tome da li je došlo do povređivanja osobe nad kojom je primjenjeno sredstvo prinude.
- Ljekarski izvještaj/nalaz koji se sačinjava na osnovu medicinskog pregleda osobe nad kojom je primjenjeno sredstvo prinude treba da sadrži: a) potpuno navođenje izjave pregledane osobe o njenom zdravstvenom stanju i porijeklu povrede; b) potpuno navođenje objektivnog medicinskog nalaza zasnovanog na temeljnom pregledu; c) zaključke ljekara u svjetlu tačaka a) i b) uz naznačavanje konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnog medicinskog nalaza).
- Djelotvorno i efikasno istražiti i procesuirati sve slučajeve nezakonite upotrebe sredstava prinude.
- U vezi sa zabrinjavajućom pojavom dugotrajnog vezivanja u ZIKS-u (najmanje 7 pritvorenih i lica na izdržavanju kazne zatvora su u 22 analizirana slučaja su bila vezana 2 i više dana) neophodno je poseb-

no obratiti pažnju na preporuku CPT¹²⁸ Crnoj Gori iz 2013. godine, prema kojoj:

Mehaničko sputavanje treba koristiti samo kao posljednje sredstvo za sprečavanje rizika od nastanka štete za pojedinca ili druge i tek onda kada se sve ostale razumne mogućnosti ne čine dovoljnim da se spriječi rizik; mehaničko sputavanje nikada ne treba koristiti kao kaznu ili kako bi se nadoknadio manjak obučenog osoblja; mehaničko sputavanje ne bi trebalo da se koristi u ne-medicinskom okruženju, kada bi hospitalizacija bila odgovarajuća mjera.

Treba odmah skrenuti pažnju ljekaru na svako pribjegavanje mehaničkom sputavanju, kako bi se ocijenilo da li je psihičko stanje zatvorenika takvo da zahtijeva

128 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, CPT, 2013, stav 75.: „Regarding its appropriate use, mechanical restraint should only be used as a last resort to prevent the risk of harm to the individual or others and only when all other reasonable options would fail satisfactorily to contain those risks; it should never be used as a punishment or to compensate for shortages of trained staff; it should not be used in a non-medical setting when hospitalisation would be a more appropriate intervention.

- Any resort to mechanical restraint should be immediately brought to the attention of a medical doctor in order to assess whether the mental state of the prisoner concerned requires his/her hospitalisation or whether any other measure is required in the light of the prisoner's medical condition.
- The equipment used should be properly designed to limit harmful effects, discomfort and pain during restraint, and staff must be trained in the use of the equipment. Metal cuffs should never be used.
- The duration of fixation should be for the shortest possible time (usually minutes rather than hours).
- Persons subject to mechanical restraint should receive full information on the reasons for the intervention.
- The management of any establishment which might use mechanical restraint should issue formal written guidelines, taking account of the above criteria, to all staff who may be involved[28].
- A special register should be kept to record all cases in which recourse is had to means of restraint; the entry should include the times at which the measure began and ended, the circumstances of the case, the reasons for resorting to the measure, the name of the person who ordered or approved it, and an account of any injuries sustained by the prisoner or staff.
- Further, the person concerned should be given the opportunity to discuss his/her experience, during and, in any event, as soon as possible after the end of a period of restraint. This discussion should always involve a senior member of the health-care staff or another senior member of staff with appropriate training.“

njegovu / njenu hospitalizaciju ili je neophodno preduzeti drugu mjeru u svjetlu njegovog/njenog zdravstvenog stanja.

Oprema koja se koristi mora biti propisno dizajnirana za ograničavanje štetnih efekata, nelagode i bolova tokom trajanja mjere, a osoblje mora biti obučeno da koristi opremu.

Trajanje fiksacije treba da bude najkraće moguće (obično u minutima, a ne satima).

Osobe podvrgnute mehaničkom sputavanju treba da dobiju potpune informacije o razlozima za takvu intervenciju.

Uprava svakog objekta u kojem se primjenjuje mehaničko sputavanje treba da izradi pisane smjernice-uputstva za svo osoblje koje može biti uključeno u primjenu te mjere, uzimajući u obzir navedene kriterijume.

U posebnom registru bi trebalo bilježiti sve slučajeve u kojima se pribjeglo sredstvima prinude; unos treba da sadrži vrijeme kada je mjera započela i završena, okolnosti slučaja, razloge za pribjegavanje mjeri, ime osobe koja je naredila ili odobrila primjenu mjere i izvještaj o svim povredama koje je tom prilikom nanio zatvorenik ili osoblje.

Dalje, osobi treba dati priliku da razgovara o njegovom/njenom iskustvu, za vrijeme i, u svakom slučaju, što je prije moguće nakon završetka perioda sputavanja. U ovaj razgovor treba uvijek uključiti hijerarhijski višeg člana zdravstvenog osoblja ili drugog hijerarhijski višeg člana osoblja koje je odgovarajuće obučeno.

- **Obavještavati Ministarstvo pravde o upotrebi sredstava prinude u skladu sa Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti.**
- **Uspostaviti jedinstvenu praksu izvještavanja o upotrebi sredstava**

prinude na odgovarajućim obrascima i u skladu sa Pravilnikom o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u ZIKS-u.

- **Ministarstvo pravde mora da sprovodi nadzor nad radom u ZIKS-u u skladu sa zakonom i pojača kontrolu zakonitosti primjene sredstava prinude i zahtijeva redovno izvještavanje o tome u skladu s propisima.**
- **Konkretizovati Strategiju o sprečavanju nasilja među zatvorenicima i usvojiti Akcioni plan za njeno**

spровоđenje.

- **Kritički preispitati obuke i/ili programe koje su službenici ZIKS-a pohađali u cilju poštovanja zabrane mučenja i zlostavljanja, uključujući usvajanje fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti, i odgovarajuće ih izmijeniti ili dopuniti.**

8. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Nedovoljan broj zaposlenih u zdravstvenoj službi i dugo čekanje na specijalističke preglede i medicinske procedure koje se obavljaju van ZIKS-a uzroci su nedovoljno efikasnog sistema zdravstvene zaštite zatvorenika u Podgorici. Ljekari ne primjenjuju dosljedno međunarodne standarde prilikom evidentiranja i prijavljivanja povreda koje ukazuju na mučenje i zlostavljanje. Posebno je alarmantno stanje u vezi zaštite mentalnog zdravlja.

8.1 Organizacija rada i materijalni uslovi

Zdravstvena služba ZIKS-a pruža zdravstvene usluge osuđenim i pritvorenim licima iz oblasti opšte medicine, interne medicine, stomatologije sa oralnom hirurgijom, fizikalne terapije, uzorkovanja materijala za laboratorijsku dijagnostiku, radiološku dijagnostiku i upućivanje na preglede van ZIKS-a. Zdravstvena služba je organizovana kroz centralnu ambulantu koja je smještena u Istražnom zatvoru i 6 ambulanti u ostalim organizacionim jedinicama ZIKS-a (koje su opremljene isključivo za rad ljekara opšte prakse i psihijatra). U okviru glavne ambulante, pored ordinacije za rad ljekara opšte prakse organizovane su sledeće specijalističke ordinacije: fizikalna, stomatološka, rendgen, ultrazvuk i apoteka.

U okviru glavne ambulante postoji i ginekološka ambulanta, ali usled nedostatka kadra i malog broja osuđenica, ambulanta se ne koristi za tu namjenu, iako smo tokom monitoringa primili pritužbe osuđenica da na ginekološke preglede čekaju i četiri mjeseca. Stanje je unaprijeđeno tako što se od juna 2015. osuđenice redovno sprovode na preglede u ginekološku ambulantu Doma zdravlja u Podgorici.

U okviru ambulante se nalazi i stacionar za smještaj bolesnika, koji se ne razlikuje od ostalih zatvoreničkih soba - čine ga osam kreveta na sprat - izuzev što se nalazi u prostoru ambulante i omogućava konstantan nadzor i brzu reakciju medicinskog osoblja.

Tokom trajanja monitoringa, 2015. godine, u Istražnom zatvoru su adaptirane prostorije internističke ambulante i dvije stacionarne sobe u koje je moguće smjestiti 12 lica. Adaptirane su i stomatološka i internistička ambulanta u KPD-u.

ZIKS nas je informisao da je pokrenut postupak licenciranja ambulanti ZIKS-a, što će omogućiti da kontrolu kvaliteta vrši Ministarstvo zdravlja i Uprava za inspekcijski nadzor.

Ambulanta raspolaže sa dva funkcionalna EKG ručna aparata, ali koja po svojim karakteristikama nijesu dovoljna. Takođe, ambulanta ne raspolaže sa defibrilatorom (uređajem za primjenu kontrolisanih električnih šokova u predjelu srca da bi se reaktivirao ili normalizovao njegov rad. Primjenjuje se kod potencijalno životno ugrožavajuće srčane aritmije i ventrikularne fibrilacije), pa ponavljamo preporuku iz 2013. godine (br. 108) da je **potrebno nabaviti dva EKG aparata i dva defibrilatora (po jedan u Istražnom zatvoru sa ZKK i KPD-u).**

Uočeno je da se problemi povremeno javljaju u organizovanju prevoza zatvorenika na specijalističke preglede. Naime, nekoliko zatvorenika nas je obavjestilo da su im specijalistički pregledi prolongirani jer ZIKS nije mogao da im obezbijedi prevoz u KBC u terminima kada su pregledi prvobitno bili zakazani. Takođe, zabilježeno je da se problemi povremeno javljaju i kada je neophodno organizovati prevoz iz kruga ZIKS-a u glavnu ambulantu ZIKS-a. Pored toga, u dijagnostici i liječenju osoba koje imaju istoriju bolesti zavisnosti, uključujući koinfekcije, javlja se problem "lista čekanja", posebno u slučaju dijagnostike i tretmana virusne infekcije hepatitisom C.

Preporučujemo da se dobijene primjedbe ispituju i u skladu sa nalazima **otklone nedostaci u vezi sa prevozom u cilju ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu, koje ne smije biti ograničeno zbog boravka u zatvoru.**¹²⁹

Pregledi u ZIKS-u	2014. godine	2015. godine
Opšta medicina	555 9	259 10
Stomatolog	680 1	123 1
Psihijatar	233 1	959 2
Internista	186	445

Tabela 1: Ostvareni pregledi u ZIKSu, prezentacija, Trenutna situacija u Crnoj Gori u vezi sa ljekarskim pregledima u zatvorima u slučajevima zlostavljanja, dr Lucija Mrdak, 10.12.2015.

Pregledi van ZIKSa	2014. godine	2015. godine
Specijalistički pregledi KCCG	202 1	843 1
Psihijatar KO	30	18
Labaratorija	531	614

Tabela 2: Ostvareni pregledi van ZIKS-a, prezentacija *Trenutna situacija u Crnoj Gori u vezi sa ljekarskim pregledima u zatvorima u slučajevima zlostavljanja*, dr Lucija Mrdak, 10.12.2015.

129 "31. ...Zatvorenici imaju pravo na isti stupanj zdravstvene njege kao i osobe koje žive na slobodi unutar iste zajednice... 38. Zatvorska služba za zdravstvenu njegu morala bi biti u stanju osigurati medicinski tretman i zdravstvenu njegu, kao i odgovarajući režim ishrane, te fizioterapijske, rehabilitacijske ili bilo koje druge potrebne specijalne pogodnosti, pod uvjetima koji su usporedivi sa onima koji se pružaju pacijentima u zajednici izvan zatvora. Opskrbljivanje zdravstvenog, bolničarskog i tehničkog osoblja, te prostorija, instalacija i opreme mora biti usklađeno na odgovarajući način." CPT standardi, Zdravstvene usluge u zatvorima, tač. 31 i 38, (<http://www.cpt.coe.int/lang/hrv/hrv-standards.pdf>). U Evropskim zatvorskim pravilima se navodi „zdravstvena služba u zatvoru organizuje se u tijesnoj vezi sa opštom zdravstvenom službom zajednice ili države“, preporuka Rec (2006)2, Komiteta ministara državama članicama u vezi sa evropskim zatvorskim pravilima, tačka 40.1.

U 2014. godini zatvorenici u ZIKS-u su ostvarili 1 176 dana bolničkog liječenja, a u 2015. godini, do decembra mjeseca 1 946 dana bolničkog liječenja, što predstavlja značajan porast.

Kako smo obaviješteni, praksa da službenik obezbjeđenja prisustvuje zdravstvenom pregledu u ZIKS-u i van ZIKS-a je nešto manje izražena u poslednje vrijeme, iako pripadnici zatvorske policije, po pravilu, prisustvuju pregledu, što se pravda razlozima bezbjednosti, odnosno brзом reakcijom u slučaju da pacijent postane nasilan ili pokuša bjekstvo. ZIKS nas je ranije u vezi s ovom praksom obavijestio da službenik obezbjeđenja prisustvuje isključivo po zahtjevu ljekara.

Primjećujemo da nije ispunjena preporuka iz 2013. godine (br. 106 utemeljena na CPT preporuci u vezi sa posjetom 2008. godine) da se **uloži napor da prisustvo službenika obezbjeđenja, tokom ljekarskog pregleda, bude izuzetak. Predlažemo instalaciju sigurnosnih alarma u ljekarskim ordinacijama, koje bi omogućile poziv u pomoć u slučaju da se za tim pokaže potreba.**

Komentar ZIKS:

“9.1. Organizacija rada i materijalni uslovi

Ginekološki pregledi su se ranije obavljali u ZIKS-u ali zbog malog broja istih misljenja smo da nije potrebno angažovati specijalistu ginekologa u Zavodu. Osuđeni se odvođe na preglede ginekologa u Dom zdravlja Podgorica po njihovom zahtjevu. U hitnim slučajevima zatvorenice se vode u Urgentni blok KCCG gdje bivaju pregledane od strane dežurnog ginekologa tako da zatvorenice nikako ne čekaju toliko dugo koliko ste naveli u svom izvještaju, čak nasuprot tome Zdravstvena služba daje dodatnu pažnju prema ovoj populaciji zatvorenika u zatvoru.

Stacionarne sobe u Istražnom zatvoru su adaptirane u smislu prostornih i smještajnih kapaciteta koja imaju sopstveni mokri čvor (kupatilo) i dovoljno su blizu ambulanti, tako da su ovi pacijenti pod cjelodnevnom nadzorom medicinskog osoblja. Ove prostorije su 2015.godine, renovirane i opremljene i nakon licenciranja Zdravstvene službe ZIKS-a ispunjavaće

sve uslove za dnevni smještaj teško oboljelih i starih lica.

Oprema koju posjeduje Zdravstvena služba je protekle godine djelimično obnovljena (kupljen je novi šestokanalni digitalni EKG aprat sa LCD monitom i prikazom u realnom vremenu) koji sada ispunjava sve zahtjeve. Planom javnih nabavki za ovu godinu predviđena je nabavka dodatne medicinske opreme (tender je pripremljen) te će sa istom biti kompletirana oprema koja nedostaje. Pred nama je finalizacija samog postupka licenciranja ambulanti, adaptacija prostora je završena i predstoji nam izrada elaborata o ispunjenju uslova zaštite na radu, izdavanja sanitarne dozvole te na kraju i odluka Ministarstva zdravlja.

Određeni problemi prevoza osuđenika na preglede van ZIKS-a proizilaze iz velikog broja zahtjeva za specijalističkim ljekarskim pregledima, koji se ne mogu uraditi u Zavodu. Česta problematika osuđenika su sportske povrede (najčešće ramena, skočnog zgloba, koljena, lumbalni bolni sindrom), takođe hirurška oboljenja (hernije), urološke i dermatološke bolesti, koje se ne mogu tretirati u Zavodu. Takođe, treba imati u vidu i bezbjedonosni aspekt čekanja sa osuđenim licima na preglede u KCCG, gdje se nalaze i ostali građani Crne Gore. Takođe, sa pacijentom na ove preglede ide i tehničar koji nosi i dostavlja medicinsku dokumentaciju te prisustvuje pregledima.

Prisustvo službenika na pregledima je redukovano u posljednje vrijeme. Godinama unazad su se pregledi obavljali uz prisustvo službenika obezbjeđenja. Danas, kada se rade zdravstveni pregledi, službenik obezbjeđenja je uključen u smislu dovođenja pacijenata, održavanja reda i mira u čekaonicama te mora biti prisutan ispred ambulante. Treba imati u vidu i to da ljekari dosta često ostaju sami u ambulanti sa osuđenicima koji imaju različite zahtjeve na koje se ne može pozitivno odgovoriti te vrlo često upadaju u određene konflikte. Kada su u pitanju pregledi lica sa povredama, a to su situacije koje su posebno osjetljive, u najvećem broju slučajeva zatvorenici se pregledaju bez prisustva službenika obezbjeđenja.”

8.2 Zaposleni

U zdravstvenoj službi u ZIKS-u u Podgorici trenutno je angažovano 20 službenika i to kao stalno zaposleni četiri doktora medicine, jedan specijalista interne medicine (čime je ispunjena preporuka koju je CPT dao prilikom posjete 2013. godine¹³⁰ - detaljnije u tabeli u nastavku), jedan stomatolog, jedna stomatološka sestra, 8 (od 11, koliko je predviđeno sistematizacijom) medicinskih tehničara, po jedan farmaceutski tehničar, laborant i fizioterapeut. Takođe, angažovane su i dvije ljekarke opšte prakse koje su zaposlene na određeno vrijeme.

Povremeno se angažuju psihijatar (što se ispostavilo nedovoljno, kako je već navedeno), jedan radiolog i jedan rentgen tehničar.

Pohvaljujemo činjenicu da su od 2013. do danas zaposlena još 3 medicinska tehničara (bilo ih je 12, sada 15), ali to i dalje nije dovoljno za optimalan rad zdravstvene službe. Podsjećamo da je i CPT prilikom posjete 2013. godine preporučio da se “značajno poveća broj medicinskih sestara i tehničara”.¹³¹ Tokom 2013. godine, u ZIKS-u u Podgorici su bila zaposlena tri ljekara. Na početku monitoringa, 2014. godine, dva ljekara su bila na bolovanju, tako da je faktički u Podgorici radio samo jedan. Zamjena za ljekare koji su bili na bolovanju obezbijeđena je sa znatnim zakašnjenjem.

Imajući u vidu da smo 2013. godine, na osnovu CPT preporuke, naveli da je za optimalan rad sa 1200 lica neophodno udvostručiti broj tehničara (kako bi ih bilo 24), da je CPT 2013. godine preporučio da se ovaj broj značajno poveća (kako smo naveli) **zaključujemo da je neophodno zaposliti još 9 medicinskih tehničara** (na kraju 2015. godine, u ZIKS-u je bilo 1 192 pritvorenih osoba i osoba koje izdržavaju kaznu). Ovu preporuku treba sagledati u svijetlu najavljene izrade

130 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2013, CPT, stav 57

：“ The CPT recommends that the Montenegrin authorities reinforce the staffing levels at the Health Care Centre... by a third doctor (preferably a specialist in internal medicine”

131 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2013, CPT, stav 57:“

The CPT recommends that the Montenegrin authorities reinforce the staffing levels at the Health Care Centre... by significantly increasing the number of nursing staff“

novog akta o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta u ZIKS-u, posebno jer smo informisani da se očekuje da se njegovim izmjenama i dopunama broj medicinskih tehničara uveća samo za 3. Tokom posjete u septembru 2015. godine na radnim mjestima je bilo svega 9 medicinskih tehničara, dok su ostali bili ili na bolovanju ili koristili godišnji odmor. Njihova zamjena u tom trenutku nije bila angažovana. U Zatvoru u Bijelom Polju angažovana su 2 medicinska tehničara, povremeno i jedan doktor medicine. Zatvorenici sa kojima smo u Bijelom Polju razgovarali nemaju primjedbi na pružanje zdravstvene zaštite. U Bijelom Polju nije zabilježeno čekanje na specijalističke preglede duže nego što na preglede čekaju osobe koje su na slobodi.

Radno-pravni status medicinskog osoblja koje zapošljava ZIKS, odnosno Ministarstvo pravde, a ne Ministarstvo zdravlja, utiče na nemogućnost zamjene kadrom iz drugih zdravstvenih ustanova i popunjavanja nedostajućih mjesta u slučaju odsustva (Bolovanja, pohađanje seminara i sl.). Administrativne procedure zapošljavanja nedostajućeg kadra, koje sprovodi Ministarstvo pravde, otežavaju i usporavaju organizaciju rada zdravstvene službe, ali i mogućnost napredovanja i dodatne specijalizacije. Kao posledica toga, pojedine pozicije više mjeseci ostaju nepopunjene.

U praksi, u slučaju incidenta od 14. januara 2015, Ombudsman je kritikovao nalaz zatvorskeg ljekara u svom Mišljenju o tom događaju, u kome je utvrdio da je 13 zatvorenika mučena i zlostavljana od strane zatvorskih policajaca.¹³² HRA i Juventas su 6. maja 2015. predložili ministarstvu pravde i poslanicima u Skupštini, između ostalih i amandman na član 45 (tada) Predloga zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti u cilju preciziranja da Ministarstvo zdravlja treba da postane

132 Mišljenje br. 01- 43/15 – 7 od 24.11.2015. godine: "Zaštitnik takođe primjećuje da u pojedinačnim izvještajima zatvorskeg ljekara o pregledima osuđenih lica dana 14. januara 2015 godine, nije upisan čas kada su pregledi izvršeni. U svojim izjavama osuđena lica različito govore o pregledu ljekara prije premještaja u disciplinsko odjeljenje. Više njih navodi da ih je ljekar pregledao nakon usamljenja, tek narednog dana. Upisivanje vremena pregleda je neophodno kako bi se izbjegla svaka dilema o tome kad su evidentirane eventualne tjelesne povrede i da li je pregled izvršen nakon ili prije usamljenja, kako nalažu propisi."

odgovorno za rad zdravstvene službe u ZIKS-u (čime bi se izbjegao postojeći sukob interesa poslodavca ZIKS-a i zaposlenog medicinskog kadra), ali to nije bilo prihvaćeno. Navedeni predlog je upravo obezbjeđivao nezavisnost medicinskog kadra (vidjeti str. 73), posebno imajući u vidu obaveze zdravstvenog kadra (ljekara) u vezi sa evidentiranjem i prijavljivanjem povreda koje ukazuju na mučenje i zlostavljanje.

8.3 Evidentiranje i prijavljivanje povreda koje ukazuju na mučenje i zlostavljanje

U odnosu na postupanje ljekara prilikom evidentiranja povreda Ombudsman je u svom mišljenju u vezi sa incidentom u ZIKS-u u KPD u Podgorici od 14. januara 2015. preporučio da ljekari ZIKS-a u izvještajima o pregledima osuđenih lica, redovno upisuju vrijeme (čas i minut) kada je pregled izvršen.¹³³

Ipak, ovo nije jedini uočeni nedostatak u vezi sa evidentiranjem i prijavljivanjem povreda od strane zatvorskih ljekara. Naime, prilikom razgovora sa zatvorskom ljekarkom, tokom monitoringa, obavješteni smo da u knjige evidencije o povredama upisuje samo vidljive znake da je zatvorenik tučen, a ne i druge žalbe zatvorenika uprkos preporuci CPT-a koja je naglašena i prilikom ranijih posjeta 2004. i 2008. godine.¹³⁴ Kako nam je Osnovno državno tužilaštvo odgovorilo, u periodu od 1.1.2014. godine do 31.12.2015. godine, nije bilo predmeta formiranih po krivičnim prijavama Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija zbog krivičnih djela protiv života i tijela pritvorenih lica, odnosno „zbog tjelesnih povreda nanijetih navedenim licima, konstatovanih prilikom medicinskog pregleda.“¹³⁵ Napominjemo, CPT je i prilikom posjete 2013. godine dao detaljne preporuke povodom evidentiranja i prijavljivanja povreda (slijede u nastavku),

133 Mišljenje br. 01-43/15-7 od 24.11.2015. godine, str. 18, treća preporuka: "da ljekari Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u izvještajima o pregledima osuđenih lica, redovno upisuju vrijeme (čas i minut) kada je pregled izvršen."

134 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2013, stav 24.

135 Odgovor ODT-a od 29.1.2016.

koje se odnose kako na novo-pridošle zatvorenike, tako i na zatvorenike koji se pregledaju nakon nasilnog incidenta.¹³⁶

U tom smislu, ponavljamo preporuku (br. 96) da ljekarski nalaz nakon evidentiranja povreda treba da sadrži sve potrebne informacije u skladu sa CPT preporukom sadržanoj u Izvještaju o posjeti 2008, prema kojoj izvještaj koji se sačinjava nakon medicinskog pregleda lica sadrži: a) potpun navod izjava datih od strane lica koje su relevantne za pregled (uključujući i njegov/njen opis svog zdravstvenog stanja i sve navode o zlostavljanju); b) potpuno navođenje objektivnih medicinskih nalaza zasnovanih na temeljnom pregledu; c) zaključke ljekara u svjetlu tačaka a) i b) uz naznačavanje konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnih medicinskih nalaza. Preporučeno je i da ljekar uvijek kada evidentira povrede koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju koje da pritvoreno lice (isto se odnosi i na lica koja su na izdržavanju kazne zatvora), **takve izvještaje sistematično dostavlja nadležnom tužiocu.** Izvještaj uz date izjave lica i zaključke ljekara treba dati na uvid licu na koje se odnose i njegovom zastupniku na njihov zahtjev.¹³⁷ Iako nas je ZIKS obavijestio da se o uočenim povredama obavještavaju policija i nadležni sud, nije nam omogućen uvid u ta obavještenja.

U Izvještaju o posjeti Crnoj Gori 2013. CPT je, ne samo ponovio citiranu preporuku, nego i dalje precizirao način na koji se dokumentuju povrede i naglasio da se osigura da na izvještaj o povredama koji ukazuju na mučenje i zlostavljanje "odmah i sistematski bude skrenuta pažnja nadležnog tužioca bez obzira na želje osobe na koji se odnosi."¹³⁸ Takođe, preporučeno je da se medicinskom osoblju ponude posebne obuke o tome na koji način se vrši medicinski pregled (skrining) zatvorenika i evidentiranje bilo kakvih

136 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2013, stav 59

137 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, CPT, stav 20.

138 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2013, CPT, stav 25: „Further, the CPT recommends that existing procedures at Podgorica Remand Prison, as well as at Bjelo Polje Prison, be reviewed in order to ensure that whenever injuries are recorded by a doctor which are consistent with allegations of ill-treatment made by a newly-arrived prisoner (or which, even in the absence of allegations, are indicative of ill-treatment), the report is immediately and systematically brought to the attention of the competent prosecutor, regardless of the wishes of the person concerned.“

uočenih povreda u skladu sa procedurom izvještavanja.¹³⁹ U ovom smislu treba imati u vidu i Istambulski protokol (Priručnik za djelotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja), koji je objavila Kancelarija Visokog komesara za ljudska prava Ujedinjenih nacija u Ženevi 2004. godine i čiji je prevod dostupan na internetu.

Obaveza evidentiranja i prijavljivanja povreda koje ukazuju na mučenje i zlostavljanje je propisana i domaćim propisima. ZKP propisuje obavezu prijavljivanja krivičnog djela (čl. 254, st. 1) koja glasi: "službena i odgovorna lica u državnim organima, organima lokalne samouprave, javnim preduzećima i ustanovama dužni su da prijave krivična djela za koja se goni po službenoj dužnosti, o kojima su obaviještena ili za koja saznaju u vršenju svoje dužnosti." Takođe, propisano je da će, navedeni podnosioci krivične prijave, navesti dokaze koji su im poznati i preduzeće mjere da bi se sačuvali tragovi krivičnog djela, predmeti na kojima je ili pomoću kojih je učinjeno krivično djelo, predmeti nastali izvršenjem krivičnog djela i drugi dokazi (čl.254, st. 3).¹⁴⁰ Podsjećamo i da su Krivičnim zakonikom Crne Gore sankcionisana krivična djela: Neprijavljivanje krivičnog djela i učinioca (čl. 386), Pomoć učiniocu poslije izvršenog krivičnog djela (čl. 387), Zloupotreba službenog položaja (čl. 416) i Nesavjestan rad u službi (čl. 417). Pravilnikom o bližem načinu izvršavanja pritvora je propisano da se neposredno po prijemu u zatvor vrši ljekarski pregled i sačinjava zdravstveni karton pritvorenog lica,¹⁴¹ dok je Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, propisano da se nalaz o zdravstvenom stanju i radnoj sposobnosti osuđenog lica upisuje se u zdravstveni karton i lični list.¹⁴²

139 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2013, CPT, stav 25: „The Committee also recommends the Montenegrin authorities to offer special training to health-care professionals on the manner in which medical screening of prisoners is to be performed, on the recording of any injuries observed and on the reporting procedure.“

140 Zakonik o krivičnom postupku, „Sl. list CG“, br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - Odluka US CG, 2/2015 - Odluka US CG i 35/2015.

141 Pravilnik o bližem načinu izvršavanja pritvora, „Sl. list CG“ br. 42/2012, član 18, stav 1.

142 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, „Sl. list CG“ br. 31/2011, član 13, stav 2.

8.4 Čekanje na specijalističke preglede i medicinske procedure koje se obavljaju van ZIKS-a

Primili smo veliki broj pritužbi zatvorenika povodom čekanja na specijalističke preglede i medicinske procedure koje se obavljaju van ZIKS-a. *Iako imamo u vidu da na navedene preglede i procedure čekaju i građani koji ne izdržavaju kaznu zatvora, ipak zaključujemo da se na specijalističke preglede u nekim vrlo ozbiljnijim medicinskim slučajevima čeka neopravdano dugo.*

Navedeni zaključak je ilustriran prepiskom (koju smo, podsjećamo, u kontinuitetu vodili sa upravom ZIKS, između ostaloga i u cilju postizanja blagovremene zdravstvene zaštite u konkretnim slučajevima) koja se nalazi u prilogu izvještaja.

Ovom prilikom izdvajamo samo jedan, upečatljiv primjer, u kojem smo apelovali da se hitno obezbijedi odgovarajuća zdravstvena zaštita.

U pismu od 6. februara 2014, opisali smo slučaj zatvorenika koji je u tom trenutku patio od bruha duže od dvije godine i čekao na operaciju i dali preporuku da ZIKS preduzme korake kako bi se zatvorenik što prije operisao. U pismu od 2. novembra 2014. smo upozorili da on nije operisan i ponovili preporuku. Dana 18. februara 2015, ZIKS je odgovorio da mu je indicirana operacija hernije i da se čeka da hirurđ KCCG odredi termin operacije.¹⁴³ U odgovoru od 3. decembra 2015. ZIKS navodi: „Zatvorenik I.V. je u potpunosti medicinski obrađen i spreman i pripremljen za operaciju ... očekujemo svakog dana da nas obavijeste o realizaciji iste.¹⁴⁴ Uprkos ponovljenoj preporuci da ZIKS preduzme korake koji će obezbijediti da se I.V. operiše, kako je i indicirano, **na operaciju se čekalo najmanje 10 mjeseci od našeg prvog obraćanja ovim povodom, odnosno duže od tri godine od nastanka oboljenja.** Imajući u vidu da ni naša ponovljena preporuka u konkretnom slučaju nije doprinijela da se operacija

¹⁴³ Odgovor ZIKS-a Z-KD-br. 86, od 18. februara 2015.

¹⁴⁴ Odgovor ZIKS-a Z-KD-br. 614-1/15 od 3. decembra 2015.

obavi ranije, opravdano zaključujemo da je problem čekanja na specijalistički pregled, odnosno, medicinski zahvat još izraženiji kod zatvorenika čiji problem ne dopiđe u fokus uprave.

Treba primjetiti i da je ZIKS ažurnije postupio po preporukama čije sprovođenje nije trpjelo odlaganje, a koje smo uputili u slučaju životne ugroženosti dva zatvorenika.

Naime, u pismu od 24. septembra iznijeli smo dvije urgentne preporuke: obezbijediti indiciranu operaciju srca zatvoreniku i specijalistički pregled i indiciranu terapiju zatvoreniku kojem je dijagnostifikovan kancer koji je metastazirao. U odgovoru od 23. oktobra ZIKS je potvrdio da je prvom zatvoreniku indicirana operativni zahvat na srcu 3. avgusta 2015, te da se čeka kontrolni pregled zakazan za 19. oktobar, od čega zavisi da li će i kada biti operisan. Za drugog zatvorenika je, između ostaloga, navedeno da „zbog boravka u ZIKS-u ne prima terapiju Casodex¹⁴⁵ naredna tri mjeseca.“ U pismu od 4. novembra konstatovali smo da na osnovu odgovora koji smo dobili od ZIKS-a, prevladava opšti utisak da većina preporuka vezanih za hitno postupanje iz oblasti zdravstvene zaštite nije sprovedena i naglasili da bi nastavak odlaganja mogao proizvesti neotklonive posledice za zdravlje pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu, posebno u dva navedena slučaja. U odgovoru ZIKS-a od 3. decembra obaviješteni smo da je prvi zatvorenik operisan, a da je drugi obavio potrebne medicinske procedure i da prima propisanu terapiju.

8.5 Mentalno zdravlje

Monitoring za poslednje dvije godine je ponovo pokazao da se angažman psihijatra do dva puta nedeljno u trajanju od po nekoliko sati pokazao apsolutno

¹⁴⁵ „Casodex 150 mg namijenjen je bolesnicima s lokalno uznapredovalim rakom prostate kod kojih postoji visoki rizik za progresiju bolesti. Kod tih bolesnika Casodex 150 mg se može primjeniti kao monoterapija ili kao adjuvantna terapija uz radikalnu prostatektomiju ili radioterapiju“, Sažetak opisa svojstva lijeka, Astra Zeneca d, Republika Hrvatska, dostupno na: <http://www.almp.hr/upl/lije-kovi/SPC/UP-I-530-09-06-01-380.pdf>.

nedovoljnijim. Ovo je problem koji je uočen još 2011. (preporuka br. 103 je bila da se poveća broj radnih sati psihijatra), na koji je ukazao i CPT prilikom posjete 2014. a ni do danas nije otklonjen. Primili smo više primjedbi zatvorenika da se angažman psihijatra svodi na propisivanje terapije i da im psihijatar posvećuje premalo vremena prilikom pregleda, odnosno da nema vremena da razgovara sa njima. Na osnovu nasumičnih intervju smo obaviješteni da su zatvorenici obeshrabreni ovakvom praksom, pa neki od njih i ne traže pregled kod psihijatra iako smatraju da imaju potrebu za takvim pregledom. Uzimajući u obzir da je psihijatar tokom 2015 imao oko 3000 pregleda, ukoliko isti dolazi jednom nedjeljno, tokom jedne posjete obavi oko 30 pregleda, što jeste ograničavajuće malo vremena po jednom pacijentu i prema laičkom i stručnom mišljenju ne omogućava kvalitetan rad sa pacijentom.

Podatak da je tokom 2015 zatvorski psihijatar koji povremeno dolazi u ZIKS obavio oko 3000 pregleda, dodatno ukazuje na opravdanost hitnog sprovođenja preporuke da se u ZIKSu zaposli makar jedan psihijatar sa punim radnim vremenom.

Pored redovnih potreba zatvorenika da komuniciraju sa psihijatrom po njihovom zahtjevu, u ZIKS-u na izdržavanju kazne zatvora se uvijek nalazi i određen broj zatvorenika kojima je izrečena mjera bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja, koje nije moguće sprovesti, imajući u vidu postojeće uslove u ZIKS-u i ograničene kapacitete Specijalne psihijatrijske bolnice u Kotoru (postoji lista čekanja na izvršenje mjere u Bolnici), kojima je po logici stvari redovno prisustvo psihijatra još potrebnije.

Potrebno je otpočeti sa gradnjom zatvorske bolnice. Potrebno je povećati broj radnih sati psihijatra koji je trenutno angažovan i/ili angažovati još jednog psihijatra.

U kontekstu brige o mentalnom zdravlju treba napomenuti da nije ispunjena preporuka iz 2013. godine (br. 102) da se zaposli jedan psiholog u sastavu zdravstvene službe, koji bi se isključivo bavio psihoterapijom. Sadašnje rješenje

prema kojem su psiholozi zaposleni u okviru službe za tretman je pokazalo da su psiholozi opterećeni drugim poslovima koji oduzimaju vrijeme koje bi proveli u pružanju psihoterapije. Takođe, psiholog u okviru zdravstvene zaštite bi imao pristup i pritvorenima, a ne isključivo osobama koje izdržavaju kaznu sa kojima se služba za tretman isključivo bavi.

CPT je, pored preporuke da angažuje psihijatar sa punim radnim vremenom, dao preporuku i da "crnogorske vlasti preduzmu potrebne korake kako bi se osiguralo da svaki zatvorenik za koga se procjenjuje da je ozbiljno mentalno bolestan bez odlaganja bude premješten u bolnicu koja je odgovarajuće opremljena i posjeduje odgovarajuće obučeno osoblje."¹⁴⁶ Ovu preporuku treba sagledati i u svijetlu zabrinjavajuće prakse prologiranog vezivanja zatvorenika usled prijetnje samopovrijeđivanjem (o čemu je već bilo riječi u poglavlju *Analiza opravdanosti upotrebe sredstava prinude*).

8.6 Korisnici psihoaktivnih supstanci

Droga je u nekom obimu prisutna u zatvoru uslijed kako visokog stepena potražnje, tako i nedostatka dovoljno adekvatnih mjera tremena. U zatvoru se nalazi relativno veliki broj lica koja čekaju na izvršenje mjere obaveznog liječenja narkomanije. Kadrovski kapaciteti nisu dovoljni, dok je broj osoba u stanju potrebe za podrškom veliki.

U istraživanju spovedenom u KPD-u u februaru 2015. godine, 22,8% ispitanika je izjavilo da je koristilo drogu prije ulaska u zatvor. Čak 19% ispitanika je navelo da je nastavilo da koristi drogu u zatvoru, dok je zabilježen i manji broj zatvorenika koji tvrde da su započeli korišćenje droge u zatvoru. Približno 60% onih koji su koristili drogu u zatvoru su upoznati da postoje programi za odvikavanje, dok 37% nema takvu informaciju. Najveći broj onih koji su koristili drogu prije ulaska u zatvor se odvikavalo od zavisnosti u sopstvenoj

146 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, CPT, 2013, stav 65: "It further recommends that the Montenegrin authorities take the necessary steps to ensure that any prisoner who is assessed to be seriously mentally ill is transferred without delay to a hospital facility which is adequately equipped and possesses appropriately trained staff."

režiji („skidalo na suvo”). Nešto više od 1% ispitanika je upućeno na razgovore sa psihologom, 5,6% je upućeno na razgovore sa psihijatrom, 9,7% je upućeno u Specijalnu bolnicu u Kotor, 15,3% je dobilo medikamente za smanjenje bolova i protiv nesanice, a 16,7% je uključeno u programe koje nude NVOi u Zavodu. Ukupno 32,4% navodi da je uključeno u neki program odvikavanja, prepoznajući uglavnom programe koje nude NVOi, kao i supstitucionni program metadonskog održavanja opoidnih zavisnika za one koji su ovu vrstu liječenja započeli dok su još uvijek bili na slobodi. Ponuđeni tretman je za 44,2% spitanika bio koristan, a za 31,5% nije.

Posebno zabrinjavajući podatak je da 45,6% ispitanika smatra da je droga dostupna u zatvoru, 30,6% smatra da nije, 22,8% zatvorenika smatra da je droga lako dostupna, a svega 7% da nije. Ostali ispitanici nijesu dali odgovor (28%) ili nijesu mogli da procijene dostupnost droge u zatvoru (40,8%). Prema zvaničnim podacima ZIKS-a, 13 do 15% ukupne zatvorske populacije su korisnici droga¹⁴⁷, mada uprava ne osporava činjenicu da je broj korisnika mnogo veći.

Kada su u pitanju mehanizmi za spečavanje prisutnosti droge u zatvoru, u istraživanju iz 2015, od 85 zaposlenih koji su odgovorili na pitanje, 77,6% zaposlenih smatra da postoje, 4,7% da ne postoje, 17,6% ne mogu da procijene. Na pitanje o programima za spriječavanje korišćenja droge u zatvoru 51,8% zaposlenih od 83 je odgovorilo na ovo pitanje da ovakvi programi postoje, 14,5% da ne postoje, dok je čak trećina (33,7%) izjavila da ne može da procijeni da li postoje ovi tretmani. Iako većina od ispitanih 82 zaposlena smatra da mehanizmi i programi sprečavanja prisutnosti droge u zatvoru postoje, samo trećina (32,9%) smatra da nema droge u zatvoru, dok najveći broj zaposlenih 41,5% smatra da je droga u zatvoru prisutna u maloj mjeri, 18,3% da je sporadično prisutna, dok 7,3% smatra da je droga u zatvoru prisutna u velikoj mjeri.

Na pitanje da li postoje tretmani za zavisnike/ce od droge odgovorilo je 81 zaposlenih, među onima koji su odgovorili na ovo pitanje 55,6% smatra da postoje ovi

tretmani, 16,8% da ne postoje, dok 24,7% izjavljuje da nije upoznato sa ovim tretmanima. Oni koji su odgovorili da postoje ovi programi (N=45), kao realizatore ovih tretmana u najvećem broju prepoznaju zdravstvenu službu u zatvoru (66,7%), zatim NVO-e koji se bave ovim pitanjima i rade u zatvoru (46,7%), zatim službu za tretman (37,8%), pa zdravstvene ustanove koje se bave ovim pitanjem (28,9%). Od 45 zaposlenih koji su smatrali da u zatvoru postoje tretmani za zavisnike/ce, njih 43 je odgovorilo na pitanje o procjeni efikasnosti.

Više od polovine zaposlenih koji su dali odgovor (58,1%, N=68) ne može da procijeni efikasnost ovih tretmana, što sa jedne strane može da ukazuje na osjećaj nedovoljne kompetencije za procjenu ovih programa (s obzirom na strukturu uzorka), ali i na nepostojanje adekvatnog praćenja efikasnosti ovih tretmana i njihove transparentnosti.

Nedostaju programi tretmana zavisnika zasnovani na onim koji se pružaju osobama koje koriste droge na slobodi.

Procedura realizacije supstitucione terapije metadonom i liječenja bolesti zavisnosti otežana je usljed činjenice da u ambulanti ne ordinira specijalista narkolog što praktično znači da se metadonska terapija ne može uspostaviti u ZIKS-u, već samo u nekoj od zdravstvenih ustanova opšteg zdravstvenog sistema, u kojoj postoji specijalista za ovu oblast. U zavisnosti u kojoj ustanovi i u kom gradu je određena supstituciona terapija metadonom uspostavljena, organizuje se i nabavka metadonske terapije za zatvorenike, što predstavlja problem sa aspekta dopremanja i dostupnosti lijeka pacijentima. Početkom 2015. godine smo dobili pritužbe zatvorenika-pacijenata iz opštine Kotor, da im terapija nije bila dostupna tokom 16 dana. Iako se ovakva dešavanja objašnjavaju nedostatkom medikamenata ove vrste u samim lokalnim centrima za liječenje opijatskih zavisnika metadonskom supstitucijom, smatramo da je neophodno napraviti model po kojem će se terapija dopreмати iz geografski najbližeg centra, u konkretnom slučaju centra pri Domu zdravlja Podgorica.

Poseban slučaj negativne primjene postojećih procedura gdje je došlo do kršenja prava zatvorenika je slučaj dva

¹⁴⁷ Odgovor ZIKS-a na zahtjev za slobodan pristup informacijama, mart 2014.

zatvorenika, koji su nam se tokom posjete u septembru 2015. godine, obratili pritužbom da su im oduzeta prava na nižu klasifikacionu grupu, a na osnovu boravka u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Kotoru. Naime, na osnovu poziva, oni su se dobrovoljno i u predviđenom zakonskom roku javili na izdržavanje obavezne mjere liječenja narkomana u SPB Kotor, koja im je uračunata u jedinstvenu zatvorsku kaznu. Međutim, poslije određenog vremena, a po ocjeni konzilijuma ljekara, donijeta je odluka da je mjera izvršena i u tom trenutku su pozvani službenici Uprave policije da ih transportuju u ZIKS na dalje izvršenje zatvorske kazne. Po prijemu u ZKK, zatvorenik je izgubio sva prava na nižu klasifikacionu grupu, koja nosi niz povoljnosti za zatvorenika. U odgovoru ZIKS-a od 23. oktobra obrazloženo da je ovakvo djelovanje u skladu sa procedurama ZIKSa: "Bez obzira što su se ova lica dobrovoljno javila na izvršenje obavezne mjere liječenja narkomana u SPB Kotor, isti su po završetku navedene mjere u ZKK dovedeni od strane policije, što se tretira kao da su privedeni, i na taj način shodno Pravilniku o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora, dolazi do drugačijeg statusa lica."**MT smatra da je potrebno preispitati praksu po kojoj se ne smatra da se lice javilo dobrovoljno na izdržavanje kazne samo zato što ga je dovela policija, iako je to, u konkretnom slučaju, bio jedini način njegovog transporta do ZIKS-a i nije zavisio od volje zatvorenika.**

Samo su djelimično ispunjene ranije preporuke (br. 113 i 115) da se zatvorenici kontinuirano edukuju i savjetuju o problemu zavisnosti i da se proširi terapijska ponuda za one koji uđu u zatvor sa već razvijenom zavisnošću. **Naglašavamo značaj** proširenje terapijske ponude **zatvorenicima** i ovom prilikom.

Potrebno je osigurati primjenu preporuke CPT-a da se uspostavi politika tretiranja zavisnosti od psihoaktivnih supstanci koja je koherentna sa nacionalnom politikom.

Potrebno je osposobiti zatvorsku bolnicu za sprovođenje mjere obavznog liječenja narkomanije po ugledu na program 12 koraka.

8.7 Majka i dijete

Prema ocjeni CPT-a, trenutni uslovi u ZIKS-u omogućavaju prilagođavanje soba za pred i post-natalnu njegu zatvorenica, ako je to potrebno. O dugoročnim rješenjima, naročito o prebacivanju djeteta u zajednicu, koje podrazumijeva njegovo odvajanje od majke, treba odlučivati od slučaja do slučaja, u odnosu na pedijatrijsko-psihijatrijska i medicinsko-socijalna mišljenja. Tokom monitoringa nijesu uočeni značajni problemi vezani za pružanje zdravstvene zaštite trudnicama i porodiljama sa novorođenčadima u zatvoru. Naprotiv, **pohvaljujemo do sada postignute rezultate kao i napore koje ZIKS ulaže na poboljšavanju uslova boravka trudnicama, porodiljama i novorođenčadima.**

Prilikom monitoringa, evidentiran je samo jedan propust u zdravstvenoj njezi novorođenčeta, koji je kasnije otklonjen (opisan u primjerima u nastavku). Imajući u vidu standarde CPT¹⁴⁸, u kojima se izričito navodi da, ako su majka i dijete zajedno u zatvoru, moraju biti smešteni pod uslovima koji su jednaki onima u jaslicama i koji im omogućuju pomoć od strane osoblja specijalizovanog za postnatalnu zaštitu i njegu u jaslicama, kao i dio Pravila Ujedinjenih nacija za postupanje prema zatvorenicama i primjenu nezatvorskih mjera prema prestupnicama (Bangkočka pravila)¹⁴⁹ koji se odnosi na trudnice, dojilje i majke čija djeca borave u zatvoru sa njima, a kojima se predviđa da djeci koja borave sa svojim majkama u zatvoru treba obezbijediti stalne ljekarske usluge i da njihov razvoj prate specijalisti, u saradnji sa zdravstvenim službama zajednice, **neophodno je istrajati u obezbijedivanju kompletne zdravstvene njege novorođenčadi.**

Slijedi opis dva ilustrativna primjera:

Zatvorenica V.M, Romkinja, državljanka Republike Srbije porodila se 1. juna 2015.

148 Standardi CPT, tačka 66.

149 *Bankočka pravila*, dostupno na: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2010/res%202010-16.pdf>

"Pravilo 51.1. Djeci koja borave sa svojim majkama u zatvoru biće obezbijedene stalne ljekarske usluge i njihov razvoj će pratiti specijalisti, u saradnji sa zdravstvenim službama zajednice."

u KCCG-u. ZIKS je zatvorenci i porodilji obezbijedio odlične uslove: soba svježe okrečena dok je porodilja bila u bolnici, instaliran protočni bojler kako bi u sobi imala toplu vodu za bebu, ZIKS je kupio i svu opremu za bebu, uključujući i tekuće potrepštine. Ipak, primjećeno je da je u ZIKS-u izostala zdravstvena njega novorođenčeta, preciznije odgovarajuće njege pupčanika. Takođe, nije obezbjeđena patronažna služba Doma zdravlja koja bi pružila pomoć porodilji i novorođenčetu tokom prvih 3 dana po otpustu iz bolnice. Obaviješteni smo da je ljekarka ZIKS-a pozvala patronažnu službu, koja se nije odazvala pozivu. Ne ulazeći u razloge zbog kojih je pomoć patronažne službe izostala u konkretnom slučaju, **neophodno je preduzeti korake da se ovakvi propusti u budućnosti spriječe.**

Zatvorenica S.Đ. se porodila 7. jula 2015. u KCCG-e. Ona i novorođenče su prebačeni u sobu koja je adaptirana za boravak prethodne porodilje V.M. Kao i u prethodnom slučaju, svu opremu i svakodnevne potrepštine za novorođenče je obezbijedio ZIKS. Međutim, ni do kraja 2015. godine, novorođenče nije prijavljeno u Matičnu knjigu rođenih države Crne Gore, iako je Zakonom o matičnim registrima predviđeno prijavljivanje novorođenčeta u roku od 30 dana od dana rođenja. Ovakvim postupanjem se došlo do direktnog kršenja Ustava Crne Gore, ali i Povelje o ljudskim pravima i slobodama, po kojima su pravo na lični identitet, lično ime i prezime prepoznati kao jedno od osnovnih prava svakog čovjeka. **Pored napora koje ZIKS nesumnjivo preduzima u brzi o novorođenčadima, potrebno je da uloži dodatne napore i obezbijedi sistemsku podršku (patronažna služba, upis u MKR i sl.).**

8.8 Odnos zatvorenika prema zdravstvenoj službi

Rezultati istraživanja spovedenog u martu 2014. godine u KPD-u pokazuju da čak 48,5% zatvorenika odnos sa zdravstvenom službom ocjenjuju kao loš ili veoma loš. Zatvorenici su svoj odnos prema ostalim službama uglavnom ocijenili značajno boljim ocjenama. Svega 27% zatvorenika tvrdi da ih ljekar pregleda istog dana ili u roku od 2-3 dana

od momenta kada zatraže pregled. Kod psihijatra se na pregled čeka i duže, dok čak 32% kaže da ih kada traže pregled službenici obavijeste da je psihijatar zauzet i da će biti obaviješten o zahtjevu. Zatvorenici koji su boravili u samici tvrde da ih u 28% slučajeva ljekar nije obišao iako su zatražili kontakt, dok je ljekar obišao njih 22% po zahtjevu, a 42,7% zatvorenika je izjavilo da nije imalo potrebe za ljekarskim pregledom. U istom istraživanju, 27% zatvorenika tvrdi da ni pri upućivanju u samicu, ni prilikom boravka u samici nisu imali kontakt sa ljekarom.

8.9 Tretman HIV pozitivne osobe

Ombudsman je na kraju 2015. godine objavio mišljenje o slučaju zatvorenika koji je dugo bio izolovan zbog infekcije HIV virusom.¹⁵⁰ Ombudsman je konstatovao da se da se podnosilac pritužbe nalazio u KPD Spuž na izdržavanju kazne zatvora, da je inficiran virusom HIV od 2007. godine, redovno pregledan od ljekara specijaliste infektologa na Klinici za infektivne bolesti u KBCCG, da zdravstvena služba ZIKS postupa po nalogima i uputima ljekara iz KBCCG i kontinuirano primjenjuje terapiju i da mu je opšte zdravstveno stanje stabilno. Takođe, utvrđeno je da je bez opravdanja u dužem periodu odvojen od ostalih zatvorenika i tako izložen segregaciji, kao vidu diskriminacije. Ombudsman je preporučio da:

(1) Uprava Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, bez odlaganja obezbijedi uslove da se podnosiocu pritužbe X. Y. obezbijede uslovi da kaznu izdržava pod istim uslovima kao i druga osuđena lica, dok god to njegovo zdravstveno stanje dozvoljava.

(2) Da uprava Zavoda obezbijedi odgovarajuću edukaciju službenika i zatvorenika o prirodi HIV AIDS, pravima lica sa ovim oboljenjem i posljedicama koje uzrokuje.

¹⁵⁰ Mišljenje Ombudsmana broj: 01-608 /15-3 od 30.12.2015. (<http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/22012016-preporuka-xy.pdf>)

Ombudsman je u svom Izvještaju o radu za 2015. godinu primjetio: „Druga po redu najčešća povreda prava na koju su ukazivala lica lišena slobode i njihova rodbina je u vezi sa kvalitetom i dostupnošću zdravstvene zaštite. Kvalitet i dostupnost adekvatne zdravstvene zaštite u mnogome određuju kvalitet života svakog lica lišenog slobode i višestruko utiču na ukupno ostvarivanje njegovih prava. Neadekvatan nivo zdravstvene zaštite može dovesti i do situacija koje vode u nehumano i ponižavajuće postupanje, stoga je Zaštitnik posvetio posebnu pažnju ispitivanju informacija koje ukazuju na problem u ostvarivanju ovog značajnog prava. Naime, obraćanja i pritužbe u ovoj oblasti odnosile su se na nepostojanje adekvatne zdravstvene

zaštite, nedostupnost ljekara specijalista i dugo čekanje na specijalističke preglede, preopterećenost postojećeg medicinskog kadra, što direktno utiče na dostupnost i kvalitet pruženih usluga, neprepoznavanje primarnih potreba lica lišenih slobode od strane zatvorskih ljekara, neuslovnost medicinskih objekata, nepravilnu dijagnostiku, primjenu neodgovarajuće terapije i sl. Od 12 pritužbi koje se odnose na povredu ovog prava u dva slučaja je utvrđena povreda prava i Zaštitnik je dao preporuke po kojima je Uprava ZIKS-a u ostavljenom roku postupila. U devet slučajeva nije utvrdio povredu prava, u jednom slučaju je u toku postupka otklonjena povreda prava, na način da je licu omogućen pregled u klinici u kojoj je tražio.¹⁵¹

151 Izvještaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2015. godinu, str. 76.

8.10 Pregled ispunjenosti preporuka CPT-a koje se odnose na zdravstvenu zaštitu

U nastavku slijedi tabelarni prikaz ispunjenosti preporuka CPT-a datih u izvještaju o posjeti Crnoj Gori 2013. godine koje se odnose na zdravstvenu službu:

CPT je preporučio da se:

CPT je preporučio da se:	
- angažuje psihijatar sa punim radnom vremenom;	Nije ispunjeno. Angažovan je jedan psihijatar (ljekar u penziji) koji dolazi dva puta nedjeljno što se ispostavilo apsolutno nedovoljnim u praksi.
- osigura da svaki zatvorenik za koga se procjenjuje da je ozbiljno mentalno bolestan bez odlaganja bude premješten u bolnicu koja je odgovarajuće opremljena i posjeduje odgovarajuće obučeno osoblje;	Nije ispunjeno imajući u vidu da smo uočili da neke zatvorenike prolgnirano vezuju zbog prijetnji samopovrijeđivanjem
- angažuje treći ljekar, po mogućnosti specijalista interne medicine;	Ispunjeno.
- prekine sa praksom da medicinske sestre/tehničari rade u smjenama od po 24h;	Djelimično ispunjeno. Dio tehničara i dalje radi smjene od 12 h (tzv. "dežurstva").
- značajno poveća broj srednjeg medicinskog osoblja; naša računica pokazuje da je neophodno zaposliti najmanje 9 medicinskih tehničara/tehničarki;	Djelimično ispunjeno.
- sve povrede zadobijene u zatvoru, odnosno, povrede sa kojima je lice dovedeno u zatvor evidentiraju skladu sa CPT standardom i Istambulskim protokolom (Preciznije: obezbijediti da ljekarski izvještaj koji se sačinjava nakon medicinskog pregleda u cilju pravilnog evidentiranja povreda sadrži: a) potpun navod izjava datih od strane lica koje su relevantne za pregled (uključujući i njegov/njen opis svog zdravstvenog stanja i sve navode o zlostavljanju); b) potpuno navođenje objektivnih medicinskih nalaza zasnovanih na temeljnom pregledu; c) zaključke ljekara u svjetlu tačaka a) i b) uz naznačavanje konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnih medicinskih nalaza;	Djelimično ispunjeno.

152 Isto, tač. 59.

153 Isto, tač. 60.

154 Isto, tač. 61.

155 Isto, tač. 62.

156 Isto, tač. 63.

157 Isto, tač. 68.

CPT je preporučio da se:	
- ljekar uvijek kada evidentira povrede koje su u saglasnosti sa navodima o zlostavljanju koje da pregledano lice, takve izvještaje sistematično dostavlja nadležnom tužiocu. Izvještaj uz date izjave lica i zaključke ljekara treba dati na uvid licu na koje se odnose i njegovom zastupniku na njihov zahtjev).	Nije ispunjeno.
- medicinskom osoblju ponude posebne obuke o tome na koji način se vrši medicinski pregled (skrining) zatvorenika i evidentiranje bilo kakvih uočenih povreda u skladu sa procedurom izvještavanja;	Ispunjeno.
- uspostavi jasna praksa tajnosti medicinske dokumentacije (u odnosu na direktora zatvora, na zatvorske stražare); ¹⁴⁵	Nedovoljno ispunjeno. Potrebno je uvođenje softvera za elektronski medicinski karton, uz napomenu da struka treba odluciti da li se uvezati sa PRISom ili javnim zdravstvom
- obezbijedi privatnost prilikom pregleda – da se pregledi odvijaju izvan slušnog dometa zatvorskih stražara, a u pojedinim slučajevima i izvan pogleda stražara, osim ako zdravstveni radnik ne zatraži drugačije; ¹⁴⁶ Predlažemo instalaciju sigurnosnih alarma u ljekarskim ordinacijama, koje bi omogućile poziv u pomoć u slučaju da se za tim pokaže potreba.	Djelimično ispunjeno.
- uspostavi jasna praksa tajnosti medicinske dokumentacije (u odnosu na direktora zatvora, na zatvorske stražare); ¹⁴⁷	Djelimično ispunjeno. Primijećeno da nije ispoštovano u D paviljonu.
- uspostavi politika tretiranja zavisnosti od psihoaktivnih supstanci koja je koherentna sa nacionalnom politikom	Nije ispunjeno.
- Ministarstvo zdravlja obezbijedi djelotvornu kontrolu zdravstvene zaštite u zatvoru. ¹⁴⁸	Nije ispunjeno, ali najavljeno (vidjeti gore, str. 67)

Dodatne preporuke nastale na osnovu monitoringa i ranijih CPT preporuka:

- Neophodno je upozoriti sve ljekare koji trenutno rade u ZIKS-u i svakog budućeg ljekara koji će raditi sa pritvorenima i zatvorenima na obavezu da sve povrede zadobijene u zatvoru, odnosno, povrede sa kojima je lice dovedeno u zatvor moraju da evidentiraju i prijave u skladu sa CPT standardom i Istambulskim protokolom kako je i opisano u tabeli.
- Nabaviti dva EKG aparata i dva defibrilatora (po jedan u Istražnom zatvoru sa ZKK i KPD-u).
- Ispitati primjedbe u vezi sa

problemima koji se javljaju u organizovanju prevoza zatvorenika na specijalističke preglede i u skladu sa nalazima otkloniti uočene nedostatke.

- Ispitati primjedbe povodom dužine čekanja na dijagnosticiranje i liječenje infekcija HIV-om i virusnim hepatitisom C.
- Kontinuirano stimulisati zdravstvene radnike da rade u zatvorskim uslovima tako što će im se ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije kao što su veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i slično (CPT). Takođe, ugovor o radu

sa zaposlenima u zdravstvenoj službi, bi trebalo da zaključuje ministarstvo zdravlja umjesto ministarstva pravde. Zaposlenima treba omogućiti specijalizacije i napredovanje.

- Usvojiti protokol o sadržaju izvještaja o medicinskom pregledu osuđenog lica, po prijemu u ZIKS.
- Izrađivati interne godišnje izvještaje o kvalitetu zdravstvene zaštite u ZIKS-u, tehničkoj opremljenosti, dostupnosti medikamenata, opreme, dužini čekanja na specijalitičke preglede.
- Otpočeti radove na izgradnji planirane Zatvorske bolnice.
- Uvesti mogućnost obavljanja sistematskih preventivnih zdravstvenih pregleda u ZIKS-u za zatvorenike/ce.
- Povećanje broja zaposlenih sa VSS spremom (psihologa i socijalnih radnika), a u cilju

uspostavljanja individualnih i grupnih savjetovanja pritvorenih i zatvorenih lica sa istorijom bolesti zavisnosti.

- Uvesti mogućnosti supstitionog održavanja opoidnih zavisnika koji su u pritvoru ili na izdržavanju kazne, a nisu započeli supstitionu terapiju u zajednici.
- Utvrditi i spovoditi procedure nabavke metadona za osobe koji su započeli supstitioni tretman van Podgorice.
- Uvesti preventivne aktivnosti sa ciljem podizanja opšte zdravstvene kulture u ZIKS-u kao što su neformalna edukacija, razgovor sa stručnim licima.
- Omogućiti usluge iz domena zdravstvene psihologije (psihološka podršku licima koja su na liječenju od Hepatitisa C, HIV-a, hroničnih bolesti), odnosno zaposliti kliničkog psihologa koji bi imao pristup i pritvorenima.

9. PRISTUP PRAVIMA

Na osnovu odgovora dobijenih prilikom razgovora sa preko četrdeset osoba u pritvoru zaključujemo da znatan broj njih nije dobro obaviješten o svojim pravima. Vrlo mali broj zatvorenika, i u pritvoru i na izdržavanju kazne, je bio obaviješten o pravu na korišćenje posteljine koju obezbjeđuje ZIKS. Po pravilu, pritvorena lica o tome uopšte nijesu obaviještena. Neki od nasumično intervjuisanih zatvorenika nijesu bili ni informisani o pravu da se obrate Ombudsmanu.

Obraćanje Ombudsmanu tokom 2015. godine.

Tokom 2015. godine Ombudsman je primio 53 pritužbe na rad ZIKS-a (2014. je bilo 49 pritužbi). Pritužbe na rad ZIKS-a odnosile su se na: pravo na zdravstvenu zaštitu (12), zabranu mučenja i surovog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja (5), zakonitost odluke o pravu osuđenog lica na reklasifikaciju (2), pravo na slobodu i ličnu bezbjednost (1), pravo na pretpostavljenu nevinost u disciplinskom postupku (1) i 29 pritužbi na druga prava lica lišenih slobode (razvrstavanje po sobama, premještaj u drugu zatvorsku jedinicu, nedostatak sredstava za ličnu higijenu, nedostatak kulturnih i obrazovnih aktivnosti, prekid izdržavanja kazne, pravo na obraćanje drugim državnim organima, odsustvo individualnog rada i dr.). Svi postupci su okončani osim u jednom predmetu. Od 53 pritužbe, u 5 slučajeva je utvrđena povreda, u 23 slučaja je stanje popravljeno u toku postupka, a u ostalim slučajevima pritužbe je podnijela rodbina, a osuđenici nijesu htjeli da sarađuju (mada je u jednom slučaju Ombudsman nastavio postupak, zbog sumnje na torturu i utvrdio kršenje), ili nije bio nadležan ili je utvrdio da povrede prava nije bilo.¹⁵⁸

Napomena: za pristup pravu na zdravstvenu zaštitu vidjeti poglavlje Zdravstvena zaštita na str. 67, za više detalja o pravu na obrazovanje vidjeti poglavlje Tretman - Obrazovanje, str. 38.

¹⁵⁸ Izvještaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2015, str. 75.

9.1 Obaviještenost o pravima

Iako smo primjetili generalnu neobaviještenost o pravu na korišćenje posteljine koju obezbjeđuje ZIKS, posebno je zabrinjavajuće da, po pravilu, pritvorena lica – stranci o tome uopšte nijesu obaviještena, iako oni imaju i najveću potrebu za ovim pravom. Ovo su nam potvrdili intervjuisani stranci iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Velike Britanije, Rusije i Sirije koji su u pritvoru ili izdržavanju kazne i koji nijesu u prilici da od porodice dobiju posteljinu.

Iako nam je jasno da po prijemu u ZIKS sva lica potpišu izjavu o tome da su upoznata sa svojim pravima i obavezama, napominjemo da smo i od stražara obaviješteni da su, po pravilu, zatvorenici odmah po prijemu pod stresom, dekoncentrisani i da nijesu u prilici da u potpunosti shvate značaj izjave koju potpisuju, odnosno da se na pravi način upoznaju sa svojim pravima i obavezama. Dotrajali primjerak Pravilnika o bližem načinu izvršavanja pritvora se nalazio pričvršćen za zid hodnika u blizini izlaza u prostor za šetnju pa nam je rečeno da je tu dostupan za čitanje. Pravilnici su u KPD-u osuđeniciima dostupni u dnevnim boravcima, međutim u istražnom zatvoru takve prostorije ne postoje.

Kako smo obaviješteni da je Uprava ZIKS-a već sugerisala „Upravi Istražnog zatvora Podgorica da u budućem periodu službenici te organizacione jedinice češće upoznaju pritvorena lica sa njihovim pravima“¹⁵⁹ preporučujemo da se (navedeno) dodatno informisanje o pravima ili o tome gdje se mogu obavijestiti vrši kontinuirano, tj. da se pritvorenim osobama na njihov zahtjev kopija Pravilnika na našem ili stranom jeziku (engleski, albanski, ruski) dostavlja u zatvorske sobe u kojima oni borave 22,5 časova dnevno.

Takođe, u odgovoru je navedeno da je ranije bila praksa da se u svim boravcima nađe po jedan primjerak Pravilnika o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora, međutim,

¹⁵⁹ Odgovor ZIKS-a Z-KD-br. 614-15, od 23. oktobra 2015. godine.

da se redovno dešavalo da ovi pravilnici budu iscijepani ili oštećeni. Međutim, imajući u vidu da je od suštinske važnosti da zatvorenici budu upoznati sa svojim pravima, smatramo da je potrebno spriječiti nedozvoljeno ponašanje (cijepanje pravilnika), i obezbijediti da se oni i izdaju na zahtjev i potpis, a ne opredijeliti se za zanemarivanje obaveze da pravilnici budu dostupni u svim boravcima, odnosno da zatvorenici budu upoznati sa pravom da im moraju biti dostupni.

Konačno, uprava ZIKS-a nas je obavijestila da još uvijek raspolažu priručnicima za zatvorenike i zatvorenice o pravima i obavezama koje je 2013. u saradnji sa ZIKS-om izradila grupa NVO na čelu sa HRA. Prilikom posjete pritvoru, zamolili smo da se dodatni primjerci dostave u određene sobe u kojima su zatvorenici, i stranci, koji ih nisu dobili. Smatramo da su priručnici korisni, posebno u pritvoru, u kome ne postoji prostorija za dnevni boravak, jer olakšava detaljno upoznavanje sa pravima i obavezama i čitanje u sobama. **U slučaju da priručnika više nema, raspoloženi smo da pomognemo ZIKS-u da se izradi novo izdanje u skladu sa Zakonom o izvršenju kazne zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti koji se primjenjuje od jula 2015. godine.**

9.1.1 Paviljon „A”

U paviljonu “A” postoje telefoni, koji se koriste u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu. Na svježem vazduhu osuđenici provode 2h, uz dodatnih 1h ukoliko su radno angažovani, što je takođe u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu. Šetnje se odvijaju u dvorištu koje je zajedničko za prostor zatvorenog dijela KPD, uz izuzetak disciplinskog odjeljenja, koje ima svoje dvorište. Realizator tretmana (“profesor”) dolazi redovno i razgovara sa zatvorenici-ma nasamo, u njegovoj kancelariji. Kućni red nije postavljen na vidno mjesto. Posjete licima koja izdržavaju kaznu se obavljaju u skladu sa Zakonom. Tokom monitoringa je primjećen diskriminatorski tretman Roma i stranaca – bilo u odnosu na neobaviještenost o njihovim pravima ili u pristupu tim pravima (vidjeti USLOVE SMJEŠTAJA str. 16).

9.1.2 Paviljon “B”

Intervjuisani zatvorenici iz paviljona “B” su naveli da niko iz ovog paviljona ne može da bude baštovan (što je poželjan posao) već samo osuđenici iz paviljona „D” za koje navode da su privilegovani. Takođe tvrde da nema dovoljno mogućnosti za radni angažman za sve koji su zainteresovani. Kazali su da nemaju pristup Pravilniku o kućnom redu, već samo brošurama koje je izradila HRA. Navode i da biometrijska dokumenta nijesu obezbijeđena za sve zatvorenike, nego da se dokumenta obezbjeđuju neposredno prije izbora (lokalnih, predsjedničkih, parlamentarnih). Mnogi zatvorenici iz paviljona „B” nijesu bili obaviješteni o pravu da da pišu Ombudsmanu, iako se jasno obilježeno sanduče nalazilo na vidnom mjestu pored ulaznih vrata.

9.1.3 Disciplinsko odjeljenje

Nijesmo primili pritužbe na ostvarivanje prava lica koja borave u samicama, osim nedostatka posteljine (vidjeti str. 21).

Zvanični podaci dobijeni od uprave ZIKS-a, posredstvom zahtjeva za slobodan pristup informacijama, govore da je u ZIKS-u 2013. izrečeno 46 disciplinskih mjera upućivanje u *samicu* (na mjesečnom nivou), dok je prosječan broj izrečenih dana samice je 14. Prosječno 20 lica su se žalila na rješenje o određivanju samice je u prosjeku (takođe na mjesečnom nivou).

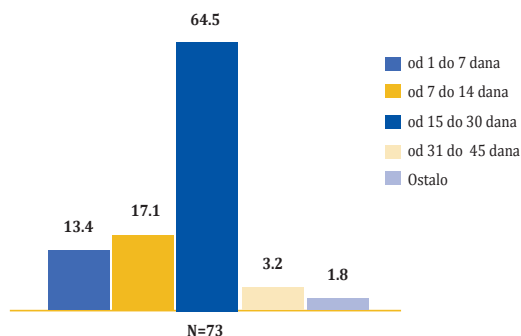
U istraživanju iz marta 2014, 29.2% osuđenih lica izjavilo je da je bar jednom po kazni boravilo u samici, a većina onih koju su tamo boravili više od jednom su kažnjavani izolacijom od ostalih osuđenih lica. U istraživanju iz 2012. 29,9% ispitanika je navelo da je boravilo u samici. Dakle, procenat je veoma sličan¹⁶⁰.

Iskustvo većine ispitanika, koji su naveli da su bili u samici, nije starije od godinu dana. Upoređivanjem propisane i izdržane

160 Poštovanje ljudskih prava u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija – stavovi osuđenika, Podgorica, mart i april 2012, Akcija za ljudska prava i partneri. http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Istrazivanje_15062012.pdf, uvid ostvaren 10.09.2014.

kazne zaključujemo da su propisane kazne najčešće kraće od sprovedenih. U periodu sprovođenja istraživanja maksimalna propisana kazna boravka u samici iznosila je 30 dana. Međutim, novim zakonom, koji je u primjeni od 18. jula 2015, trajanje samice je ograničeno na 14 dana u skladu sa preporukom CPT.¹⁶¹

Grafikon 23 Period poslednjeg boravka u samici

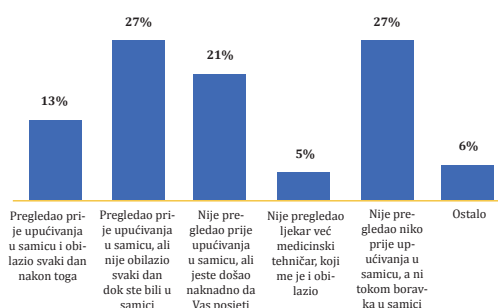
Grafik 24 Dužina izrečene kazne poslednjeg boravka u samici

Iako je novi zakon ukinuo obavezu zatvorskom ljekaru da daje saglasnost da je lice sposobno da bude disciplinski kažnjeno upućivanjem u samicu, podaci u nastavku se odnose na period do jula 2015.

Prijavljena iskustva sa pregledom zatvorskog ljekara prije odlaska u samicu variraju, tako da je 13% ispitanika kazalo da ih je ljekar pregledao prije upućivanja u samicu i svaki dan tokom boravka u samici. Više od 27% je onih koje je ljekar samo pregledao prije odlaska u samicu, dok je 21% ispitanika saopštio da ih je ljekar posjetio tokom boravka, ali nije pregledao. Svega 5% je onih koji su imali samo kontakt sa medicinskim tehničarom tokom boravka u samici dok je čak 27% ispitanika izjavilo da ih niko od medicinskog osoblja nije pregledao ni prije ni za vrijeme boravka u samici. Takođe, 28% ispitanika je navelo da ljekar nije dolazio da ih obilazi u samici, čak ni kada su oni to tražili.

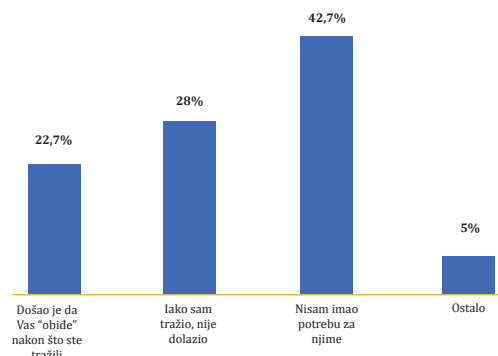
161 Član 108, st. 2, Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti, Sl. list br. 36/2015, u primjeni od 18. jula 2015.

Kada ste upućeni u samicu zatvorski ljekar Vas je: (N=81)

Grafik 2 Zatvorski ljekar pri prijemu u samicu

Ako ste tokom boravka u samici tražili ljekara (N=81):

Grafik 3 Zatvorski ljekar tokom boravka u samici

Na pitanje o eventualnim pritužbama na uslove boravka u samici, opisno su odgovorile 43 osobe. Pritužbe su upućene na račun loših fizičkih uslova, prvenstveno higijenskih, kao i na nedostatak posteljine, jastuka, dušeka, neadekvatne zdravstvene zaštite i nejasne kriterijume za određivanje dužine boravka. Navodili su i "fizičko i psihičko matretiranje od strane zaposlenih", kao i percepciju nejednakog tretmana osuđenih lica.

Prilikom sagledavanja poštovanja prava osuđenika u samicama neophodno je imati u vidu i slučaj zlostavljanja zatvorenika R.Lj, kako je utvrdio Ombudsman, koji je u samici boravio 28 dana, od 20.8. do 18.9, dakle, protivno novom zakonu koji je tada već bio u primjeni, a koji trajanje samice ograničava na 14 dana. Ovaj osuđenik je prilikom boravka u samici bio vezan za krevet 19 dana, od čega je zadobio povrede obe ruke, a u tom periodu mu nijesu bili omogućeni ni šetnja ni kupanje.¹⁶²

162 Vidjeti Mišljenje Ombudsmana broj: 01-391 /15-3 Podgorica, 29.12.2015.

9.1.4 Paviljon "D"

Nakon što smo upravi ZIKS-a ukazali na primjedbu zatvorenika da su onemogućeni da "šetaju" danima u kojima se sprovode posjete, obavješteni smo da im je omogućen boravak na svježem vazduhu i navedenim danima. Glavna primjedba intervjuisanih zatvorenika u ovom odjeljenju je da nema adekvatnog tretmana osoba zavisnika od psihoaktivnih supstanci (vidjeti str. 77).

9.1.5 Paviljon „F“

Pristup Pravilniku o kućnom redu je generalno obezbjeđen i nije bilo pritužbi na njegovu nedostupnost, a zatvorenici i sami navode da je uzrok nedostupnosti Pravilnika u tome što ga oni unište ili pocijepaju. Nekoliko zatvorenika se žalilo na uskraćivanje razgovora sa načelnikom. Jedan zatvorenik tvrdi da je tražio 8 puta razgovor sa načelnikom i da do razgovora nije došlo, ali iz straha od reakcije načelnika nije htio da se žali niti da nama da svoje podatke. Podsjećamo da je čl. 25 Pravilnika o kućnom redu garantovano pravo da načelniku iznesu žalbu ili pritužbu, ako smatraju da su povrijeđena prava ili učinjene nepravilnosti. Bračne posjete su im omogućene i jedna od dvije raspoložive sobe za tu namjenu je renovirana, ali zatvorenici se i dalje žale da je u tim prostorijama hladno. Imali smo mogućnost da posjetimo samo jednu sobu i tom prilikom smo uvidjeli smo da klima, koji je jedini izvor grijanja, nije radila. Kvar je, na osnovu naše preporuke, otklonjen. Posjete djece su omogućene, s tim što nisu zasebne, nego uključene u redovne posjete. One se odvijaju u posebnoj prostoriji namijenjenoj za tu svrhu, koja se nalazi u prijemnom odjeljenju tog paviljona. Svi posjetioci sjede zajedno - sto sa klupama sa obje strane. Iako službenici obezbjeđenja vidno kontrolišu tok posjete iz portirnice, niko od zatvorenika se nije žalio na njihov uzurpirajući pristup. Naprotiv, mnogi su imali pohvalne riječi za razumijevanje koje stražari pokazuju pogotovo prema djeci zatvorenika u toku posjete.

9.1.6 Polu-otvoreno odjeljenje

Jedina pritužba koju smo primili je bila da bi obroci mogli biti obilniji i kvalitetniji.

9.1.7 Ženski zatvor - KPD

U vezi sa Ženskim zatvorom, kao primjer dobre prakse naglašavamo to što je zatvorenicama na raspolaganju biblioteka, sa velikim brojem naslova, a jedna od zatvorenica i radi u njoj. One su ponovo izrazile želju da NVO doniraju dodatne naslove. Takođe, sve zatvorenice koje su to zahtijevale su dobile mogućnost da nastave školovanje (van ZIKS-a).

Međutim, zatvorenice sa prvom klasifikacionom grupom se žale da nemaju jednaka prava na posjete djece na otvorenom, kao što to imaju muški zatvorenici.

9.1.8 Zatvor za kratke kazne (ZKK)

U ZKK je neophodno Pravilnik vidno istaći u sobama ili trpezariji, jer neki od zatvorenika tvrde da ga nijesu vidjeli. Treba jasno istaći mogućnost obraćanja Ombudsmenu, jer je tokom monitoring jedan broj zatvorenika tvrdio da nije upoznat sa ovom mogućnošću.

9.1.9 Istražni Zatvor Podgorica

Monitoring sproveden u Istražnom zatvoru u Podgorici je pokazao da pritvoreni, iako imaju pravo na kretanje na otvorenom prostoru u krugu zatvora u trajanju od najmanje dva sata dnevno¹⁶³, ovo pravo ne ostvaruju u praksi. Predsjednik Višeg suda u Podgorici, Boris Savić se u Izvještaju o obilasku pritvorenih lica u Istražnom zatvoru u Podgorici, koji je upućen Vrhovnom sudu Crne Gore, ne osvrće kritički na ovu činjenicu već navodi da: "su uslovi za izdržavanje pritvora na nivou koji je, u sadašnjoj ekonomskoj situaciji u zemlji, moguć."¹⁶⁴

Napominjemo da je ovo pravo obezbijede-

163 Zakonik o krivičnom postupku čl. 182, st. 2: "Pritvorenom licu će se obezbijediti kretanje na otvorenom prostoru u krugu zatvora u trajanju od najmanje dva sata dnevno."

164 I Su-2010/14 od 13.8.2014. godine.

no ženama koje se nalaze u pritvoru, ali ne i muškarcima. Naime, u praksi, pravo na kretanje na otvorenom prostoru (šetnju) koriste tako što im je omogućeno da šetaju dva puta po pola sata i to u ranim jutarnjim i popodnevnim časovima. Pravo na vanrednu šetnju se ostvaruje u skladu sa ljekarskom preporukom. U međuvremenu je jedan prostor za šetnju pregrađen i rečeno nam je da se sada šetnja odvija u trajanju od sat i po, što još uvijek nije dovoljno i u skladu sa zakonom. Evropski komitet za sprečavanje mučenja (CPT) je na ovaj problem ukazao još u svom izvještaju o posjeti Crnoj Gori 2008. godine¹⁶⁵.

Pored nastavka trenda kršenja prava na šetnju, takođe je primjećeno da pritvorenim licima i dalje nije omogućeno da značajan dio dana provedu izvan soba u smislenim aktivnostima, pa se boravak u Istražnom zatvoru, uglavnom svodi na „ubijanje vremena“.

Podsjećamo da je još 2008. godine Evropski komitet za sprečavanje mučenja (CPT) kritikovao režim u istražnom zatvoru, gdje su pritvoreni i tada, kao i danas, prinuđeni da zaključani u sobama svakodnevno provede 23 časa.¹⁶⁶ CPT je tada, a onda ponovo u 2013. godine, preporučio da se ovakav režim reformiše, tako što bi se i pritvorenim licima omogućilo, kao što je omogućeno osuđenim licima, da "značajan dio dana provedu izvan soba angažovani u smislenim aktivnostima različite vrste (rad, edukacija, sport, rekreacija, druženje.)"¹⁶⁷

Dakle, nijesu ispunjene ranije date preporuke da se obezbijede uslovi za poštovanje prava pritvorenih lica da dnevno na otvorenom provode najmanje 2 sata¹⁶⁸, odnosno preporuka utemeljena na nalazima CPT-a da se hitno unaprijedi režim u istražnom zatvoru, s ciljem da se pritvorenima omogući da provode više sati izvan svojih soba i da budu angažovani u svrsishodnim aktivnostima različite prirode.¹⁶⁹ Napominjemo da je pritvor mjera koju je moguće preduzeti prema okrivljenom kako bi se obezbjedilo nje-

165 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, stav 57, strana 33.

166 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, stav 58, strana 33.

167 CPT, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori, 2013, stav 51, strana 25.

168 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora, str. 147, preporuka br. 117.

169 Izvještaj Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora, str. 147, preporuka br. 118.

govo prisustvo i nesmetano vođenje krivičnog postupka, te da nema opravdanja kada se pritvorenima uskrate prava kao što su boravak na svježem vazduhu ili mogućnost da smisleno provode vrijeme u pritvoru.

Na osnovu stanja koje smo uočili tokom monitoringa, obratili smo se upravi ZIKS-a pismom od 1.4.2015. godine, u kojem smo, pored preporuke da se izgradi nova zgrada Istražnog zatvora (vidjeti str. 13), preporučili da se omogući pritvorenima da u toku dana šetaju 2 časa u skladu sa ZKP-om, kao i da se omogući pritvorenima da napuštaju sobe i šetaju hodnikom u trajanju koje bi stražari mogli da obezbijede. Takođe, preporučili smo da se ženama koje su u pritvoru omogući higijenski paket, odmah po prijemu, bez obzira da li je primljena u pritvor u petak veče ili preko vikenda.

U odgovoru je direktor ZIKS-a naveo da se, u skladu sa Pravilnikom o bližem načinu izvršavanja pritvora, zajedno izvode u šetnju samo pritvorena lica koja su smještena u istoj sobi, tako da se ukupno dnevno vrijeme za šetnju mora jednako dijeliti po sobama kako bi sva pritvorena lica dobila isti vremenski period za boravak na otvorenom. Isto objašnjenje je navedeno u vezi sa preporukom da se pritvorenim licima omogući da napuštaju sobe i šetaju hodnikom u trajanju koje bi stražari mogli da obezbijede.¹⁷⁰ **Još jednom naglašavamo da nedostaci prostornih kapaciteta Istražnog zatvora ne mogu biti prihvatljivo objašnjenje za kršenje prava koja pritvorena lica imaju na osnovu ZKP-a i međunarodnih standarda.**

Takođe, ZIKS navodi da su pritvorenima omogućeni paketi, ali ne naglašava da je to slučaj i za vrijeme vikenda, pa ponavljamo preporuku da se ženama koje su u pritvoru omogući higijenski paket odmah po prijemu. U vezi sa navodima o diskriminatornom odnosu prema stranim državljanima (vidjeti str. 19) obaviješteni smo da "Uprava ZIKS-a posvećuje jednaku pažnju svim zatvorenima" kao i da je izvršena raspodjela kompletne posteljine u pritvoreničkim sobama koje smo naveli u pismu.¹⁷¹

U prostoriji za posjete djece primjetili smo

170 Odgovor Z-KD-br. 268/15 od 5. maj 2015. godine.

171 Odgovor ZIKS-a Z-KD-br. 614-15, od 23. oktobra 2015. godine.

posuđe za kafu, čaše itd, jer, kako smo obaviješteni, za stražare tog dijela zatvora ne postoji prostor obezbijeđen za čajnu kuhinju, pa preporučujemo da se stražarima na drugi način obezbijedi prostor koji bi poslužio kao čajna kuhinja.

Pritvorena lica imaju pravo da se kupaju jednom u toku nedelje, ali su nas obavijestili da im službenici izlaze u susret i omogućavaju korišćenje kupatila i češće, što je pohvalno. Preporučujemo da se u novom Pravilniku, čija je izrada u toku, navede da se pravo na kupanje omogućavaj: „svakog dana ili najmanje dva puta nedeljno (ili češće ukoliko je potrebno) u interesu opšte higijene“ u skladu sa međunarodnim standardom.¹⁷² Primjećeno je da je usvojena naša preporuka iz 2013. godine (br:64) i da su u ženskom zatvoru postavljene neprozirne zavjese u kupatilima.

9.1.10 Istražni zatvor Bijelo Polje

U pogledu pristupa pravima pritvorenih lica, isti problemi u vezi šetnje i boravka van zaključanih soba su zabilježeni i u Istražnom zatvoru u Bijelom Polju.

Naime, svi pritvorenici sa kojima smo razgovarali tokom monitoringa su nas obavijestili da rano ujutru imaju pravo na 20 minuta šetnje i popodne dodatnih 40 minuta. Dakle, na svježem vazduhu borave najduže sat vremena dnevno, i to u periodu od 7:00 do 7:20h, a zatim još 40 minuta u periodu između 12 i 14h. Naglašavaju da oni koji nemaju kupatilo u sobi, u tih 40 minuta moraju obaviti odlazak u kupatilo i tuširanje, što dodatno skraćuje njihovo vrijeme za šetnju i boravak na svježem vazduhu. Intervjuisani pritvorenici nijesu radno angažovani i vrijeme (većinom) provede u gledanju televizijskog programa.

¹⁷² Evropska zatvorska pravila, stav 19.4: „U zatvoru se moraju obezbediti uslovi da svaki zatvorenik može da seistusira ili okupa na temperature koja je prikladna klimatskim uslovima, ukoliko je moguće svakog dana ili najmanje dva puta nedeljno (ili češće ukoliko je potrebno) u interesu opšte higijene.“

9.1.11 Zatvor u Bijelom Polju

U vezi sa informisanjem osuđenika u zatvoru u Bijelom Polju, načelnik je naveo da su podijelili preko 200 brošura koje je obezbijedila HRA sa partnerima tokom sprovođenja projekta „Monitoring poštovanja ljudskih prava u ustanovama zatvorenog tipa“, međutim da su ih osuđenici ubrzo po dobijanju ili izgubili ili uništili. Isti slučaj je i sa Pravilnicima o kućnom redu. Trenutno, pravilnici su dostupni na zahtjev osuđenika. U toku monitoring posjete osuđena lica su nam rekla da su upoznati sa svojim pravima, uključujući i pravo da pišu pritužbe Ombudsmanu. Naknada za rad iznosi 37 eura. Prema riječima realizatora tretmana prilikom monitoring posjete nijedno osuđeno lice nije bilo nepismeno (za više detalja vidjeti poglavlje: Tretman – obrazovanje, str. 38). Posjete se, osim porodične koja se obavlja u posebnoj i prikladno uređenoj prostoriji, obavlja preko pleksiglasa, kako je i ranije bio slučaj. Prostorija za bračne posjete je u potpunosti opremljena (vidjeti USLOVI SMJEŠTAJA, str. 16) Povratništvo je, kao i u drugim djelovima zatvora primarni problem i otvara pitanja koja zahtjevaju detaljniju analizu fenomena povratništva, kako bi se utvrdili faktori koji dovode osobe u situaciju ponovnog prestupa, i na osnovu te problematike stvoriti mehanizme kojima bi se na osuđenike efikasno djelovalo. Iz istraživanja među zatvorenicima u bjelopoljskom zatvoru, iz marta 2014. možemo doći do zaključka da je potrebno konstruktivno osmisliti programe unutar zatvora: ciljno osmišljene obrazovne programe, svrsihodan radni angažaman, rad sa porodicima, ali i programe i usluge nakon izlaska.

U svrhu efikasne rehabilitacije i resocijalizacije potrebno je da programi uključuju varijable kao što su starosna dob, obrazovanje, porodična struktura. Heterogenost starosne dobi kao faktor, veoma je važno da bude uzeta u obzir kada je u pitanju kreiranje programa rehabilitacije i resocijalizacije. Pitanje obrazovanja zahtijeva da bude detaljno uzeto u razmatranje, pogotovo kada se ima u vidu činjenica da su u ovom zatvoru osobe na izvršavanju kratke kazne, što nameće potrebu da obrazovni programi budu kratki, efikasni i multidisciplinarni obuhvatajući period proveden tokom izdržavanja kazne zatvora i neposredno nakon izlaska iz zatovra. Što se tiče rada sa

porodicama, u kreiranju programa i usluga veoma je važno uzeti u obzir i obezbijediti multisistemsku i multidisciplinarnu podršku, u odnosu sa probleme i izazove sa kojima se porodice osuđenika suočavaju.

Takođe, veoma malo je dodatnih programa koji bi vrijeme provedeno u zatvoru učinilo svrsishodnijim u cilju adekvatnijeg rada. Veoma je važno obezbijediti da svaki osuđenik koji želi da radi, bude radno angažovan, sve u cilju mogućnosti da se svrsishodnije provede vrijeme u zatvoru i eventualno omogući sticanje određenih vještina. U tom kontekstu, potrebno je osmisliti i formirati više stručnih radionica i programa, kao i uspostaviti sistem motivacija i nagrada po pitanju rada i sticanja novih znanja i iskustava unutar zatvora.

Za unapređenje kvaliteta programa u okviru slobodnog vremena, takođe postoje uslovi i pozitivan stav osuđenih lica. Osuđena lica su dala ideje u vidu čitanja knjiga, češćih razgovora sa profesorima i osobljem; više šetnje, mogućnost sportskih, fizičkih aktivnosti.

Komentar ZIKS:

“Dežurni zatvora upoznaje lica sa pravima i obavezama i istima se dodjeljuje kratki vodič u kojima su sadržane sve bitne informacije, a koji je preveden na više jezika. Da su upoznati sa pravima i obavezama, kao i o režimu ishrane, pritvorena lica potvrđuju svojeručnim potpisom na obrazac koji je unaprijed sačinjen.

U dijelu preporuke da se lica lišena slobode kontinuirano obavještavaju o mogućnosti da se obrate Zaštitniku ljudskih prava i sloboda u slučaju da im je neko pravo povrijeđeno tvrdimo da je svaki od njih upoznat sa načinom obraćanja ombudsmanu i da se sandučići za pritužbe nalaze na vidnim mjestima bez video nadzora.

U dijelu preporuke koja se odnosi na izradu biometrijskih ličnih dokumenata za lica lišena slobode koja ne posjeduju dokumenta tvrdimo da svako lice koje se obratilo molbom, istoj je udovoljeno uz prethodni dogovor sa MUP-om.

U dijelu preporuke koja se odnosi na razgovor zatvorenika sa načelnikom (strana 89) tvrdim da svako lice koje se obrati molbom za razgovor kod načelnika biva

primljeno na molbeni raport u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu.”

Preporuke:

- **Kontinuirano obavještavati pritvorena i zatvorena lica o pravima i ne-selektivno sankcionisati nedozvoljeno ponašanje kao što je uništavanje pravilnika o kućnom redu. Pravilnike je neophodno istaći na vidnom mjestu u svim paviljonima/boravcima.**
- **Kontinuirano obavještavati pritvorena i zatvorena lica o mogućnosti da se obrate Ombudsmanu u slučaju da smatraju da im je neko pravo povrijeđeno.**
- **U dogovoru sa Ministarstvom unutrašnjih poslova omogućiti zatvorenima dobijanje biometrijskih ličnih dokumenata.**
- **Poželjnija radna mjesta (baštovan, bibliotekar i sl.) srazmjerno omogućiti zatvorenima u svim paviljonima/boravcima u skladu da zdravstvenim stanjem zatvorenika.**
- **Zatvorenima omogućiti da razgovaraju sa načelnicima u rokovima propisanim pravilnicima o kućnom redu.**
- **Suzbiti i sankcionisati svaki vid diskriminacije stranih državljana u Istražnom zatvoru.**
- **Suzbiti i sankcionisati svaki vid diskriminacije Roma u zatvoru.**
- **Obezbijediti uslove za poštovanje prava pritvorenih lica da dnevno na otvorenom provode najmanje 2 sata.**
- **Hitno unaprijedi režim u Istražnom zatvoru, s ciljem da se pritvorenima omogući da provode više sati izvan svojih soba i da budu angažovani u svrsishodnim aktivnostima različite prirode.**
- **Ženama, odmah po prijemu u Istražni zatvor, omogućiti higijenski paket.**
- **Pripadnicima službe obezbjeđenja obezbijediti prostor u okviru Istražnog zatvora koji bi im poslužio kao čajna kuhinja.**

10. ZAPOSLENI

Nije zaposlen dovoljan broj pripadnika obezbjeđenja, posebno komandira (pored nedostatka zaposlenih u sektoru za tretman i zdravstvenoj službi).

Usled manjka zaposlenih, službenici često moraju da rade prekovremeno, a MT je primio i jedan broj pritužbi da prekovremeni rad nije u potpunosti plaćen. Takođe, usled manjka zaposlenih, službenici nijesu u mogućnosti da u većem broju pohađaju različite obuke i trenige koji se organizuju, jer se, njihovim odsustvom, narušava redovni proces rada u ZIKS-u.

Prema percepciji zaposlenih, porastao je broj samoubistava zaposlenih što dovode u vezu sa stresom na poslu.

Nije primjenjena preporuka da se svim zaposlenima obezbijedi vrijeme za odmor u toku dnevnog rada (pauza), pa se ovo pravo koristi samo u Zatvoru za kratke kazne.

Prema podacima iz marta 2014, ukupan broj zaposlenih u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija je 458, na kraju 2015 godine, broj zaposlenih službenika u ZIKS-u je bio 443.

Slijede tabelarni prikazi rodne i obrazovne strukture zaposlenih.

Rodna struktura zaposlenih u Podgorici	Muškarci	Žene
Kabinet	7	3
Služba za tretman	5	18
Centar za obrazovanje	1	2
Služba opštih poslova	-	-
Zdravstvena služba	9	3
Obezbjeđenje	267	44
Sektor za rad	28	14

Rodna struktura zaposlenih u Podgorici	Završena osnovna škola	Završena srednja škola	Završen fakultet i više
Kabinet	-	1	9
Služba za tretman	-	6	17
Centar za obrazovanje	-	-	3
Služba opštih poslova	-	-	-
Zdravstvena služba	-	11	1
Obezbjeđenje	-	306	6
Sektor za rad	-	36	6

Rodna struktura zaposlenih u Bijelom Polju	Muškarci	Žene
Kabinet	1	-
Služba za tretman	2	1
Centar za obrazovanje	-	-
Služba opštih poslova	-	-
Zdravstvena služba	1	1
Obezbjeđenje	44	7

Rodna struktura zaposlenih u Bijelom Polju	Završena osnovna škola	Završena srednja škola	Završen fakultet i više
Kabinet	-	-	1
Služba za tretman	-	1	2
Centar za obrazovanje	-	-	-
Služba opštih poslova	-	-	-
Zdravstvena služba	-	2	-
Obezbjeđenje	-	43	8

O nedovoljnom broju zaposlenih u sektoru za tretman je bilo riječi na str. 34 a u zdravstvenoj zaštiti na str. 73

Uvid u brojčano stanje zaposlenih pokazuje i da je trenutno angažovan i **nedovoljan broj pripadnika obezbjeđenja**. U praksi je ovaj problem uočljiv naročito na poziciji komandira u paviljonima. Primjera radi, u cjelokupnom paviljonu "A", u kojem je, u trenutku posjete, boravilo 118 osuđenika, raspoređen je samo jedan komandir, iako ovaj paviljon ima dva krila, prizemlje i sprat. U ostatku "kruga" (paviljonima "B", "C" i "D") raspoređeno je još 6 komandira. Pripadnici službe obezbjeđenja rade u smjenama od 12 časova, što dodatno otežava uslove rada.

Usled manjka zaposlenih, službenici često moraju da rade prekovremeno, a neki se žale i da im nije u potpunosti plaćen prekovremeni rad. Navode da je teško uzeti odsustvo. Postoji percepcija radnika da je porastao broj samoubistava zaposlenih, što objašnjavaju visokim nivoom stresa na poslu. O ovome je izvijestio medije Sindikat ZIKS-a.¹⁷³ Priroda

173 "Službenici ZIKS-a na čelu sa Sindikalnim rukovod-

posla koji obavljaju je takva da je neophodno da zaposlenih bude dovoljno, kao i da se uvedu redovni seminari koji će pomoći službenicima da se izbore sa stresom i treninzi o tehnikama savladavanja problema koji se pojavljuju u zatvoru. Takođe, usled nedovoljnog broja zaposlenih, službenici nijesu u mogućnosti ni da pohađaju različite obuke i trenige koji se organizuju, jer se, njihovim odsustvom, narušava redovni proces rada u ZIKS-u.

U skladu s ranijom preporukom, **zaposlenima su obezbijedene oprema za rad i nove uniforme** (preporuka br. 163). Nažalost, **nije primjenjena preporuka da se svim zaposlenima obezbijedi vrijeme za odmor u toku dnevnog rada (pauza), pa se ovo pravo koristi samo u Zatvoru za kratke kazne** (preporuka br. 155). Takođe, zaposleni su izrazili želju da imaju službeni bife (kantinu)

stvom žele ovim saopštenjem da skrenu pažnju na sebe i svoj veoma težak posao. Želimo da upoznamo javnost kakve posljedice nosi naše zanimanje, da je veliki broj kolega obolio i izvršio samoubistvo, što je direktna posljedica uslova u kojima rade", naveo je Rakočević", nastavak na linku: <http://www.vijesti.me/vijesti/sluzbenici-ziks-a-hoce-bolje-uslove-rada-i-zastitu-od-medija-89506>.

gdje bi mogli koristiti pauzu za obrok i relaksiraju se od stresa na poslu.

Generalno gledajući, riješen je problem nezakonitog tretmana službenika (ranija preporuka br. 156), odnosno **većim dijelom je izvršena transformacija ugovora na određeno vrijeme u ugovore na neodređeno vrijeme u skladu sa Zakonom o radu.**

Iako je istraživanje koje je sprovedeno u martu 2014. godine na uzorku od 100 zatvorskih službenika je pokazalo da iako je više od 2/3 ispitanika/ca izjavilo da u ovoj instituciji radi više od pet godina, samo 47,2% ispitanika je izjavilo da je angažovano ugovorom na neodređeno vrijeme (dok su ostale forme regulisanja radnog angažmana u ZIKS-u su raspoređene tako da je 46,1% ispitanika bilo angažovano ugovorom na određeno vrijeme, 3,4% ugovorom o djelu, a 3,4% ugovorom o obavljanju privremenih i povremenih poslova), navedeno stanje se izmijenilo do kraja 2015. godine. Naime, početkom 2015. godine u ZIKSu je "bilo zaposleno 469 službenika, od čega 254 službenika u radnom odnosu na neodređeno vrijeme i 215 službenika na određeno vrijeme u trajanju od 24 mjeseca. Tokom 2015. godine u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija bilo je zaposleno 454 službenika, od čega 443 službenika u radnom odnosu na neodređeno vrijeme i 11 službenika na određeno vrijeme u trajanju od 24 mjeseca."¹⁷⁴

Primjećujemo da Zakonom nije predviđen beneficirani radni staž za načelnike ZIKS-a, kako smo ranije preporučili (preporuka br. 161).

Sredinom novembra 2015. godine javnost je obaviještena da je došlo do prestanka radnog angažmana najmanje 35 zaposlenih u ZIKS-u. Tim povodom smo se 24. novembra obratili ministru pravde za obrazloženim zapažanjem da je, na osnovu informacija kojima smo raspolagali, u konkretnom slučaju do prestanka radnih odnosa došlo usled neblagovremenog postupanja Ministarstva pravde, odnosno ZIKS-a, koji su slobodna radna mjesta oglasili tek 8. avgusta 2015. godine, uprkos upozorenjima zaposlenih da se postupak izbora kandidata za ta radna mjesta, propisan Zakonom o državnim službenicima i namještenicima ne može okončati do 18. novembra – datuma isteka ugovora na određeno vrijeme - što bi im omogućilo da u

slučaju da budu ponovo izabrani na ista radna mjesta kontinuirano nastave sa radom. U praksi, problem je riješen tako što su zaposleni nastavili da obavljaju poslove na osnovu Ugovora o obavljanju privremenih i povremenih poslova do okončanja postupka.

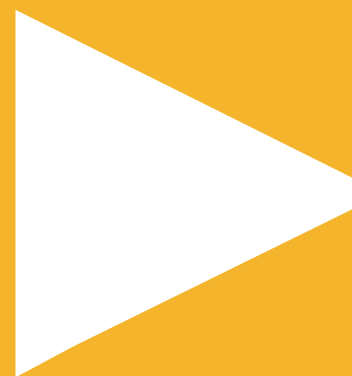
Takođe, osudili smo sve pritiske kojima su (bivši) zaposleni bili izloženi nakon najave da će se, ovim povodom okupiti ispred Ministarstva pravde, o kojima su nas obavijestili službenici koji su insistirali na anonimnosti, jer, kako su rekli, strahuju da bi njihovo javno oglašavanje ovim povodom ugrozilo mogućnost da nastave da rade u ZIKS-u. U navedenom dopisu smo pozvali Ministarstvo pravde da ispita navode o pritiscima na koje smo u pismu ukazali. Do kraja 2015. godine nijesmo primili bilo kakvu informaciju o tome da li je ispitni postupak sproveden, i ako jeste, sa kakvim ishodom.

Preporuke:

- **Povećati broj zaposlenih na svim pozicijama u službi obezbjeđenja, sa posebnim naglaskom na pozicijama komandira, kao i na osmatračnicama i u kontrolnoj sobi.**
- **Obezbijediti da se svaki prekovremeni rad plaća u skladu sa propisima.**
- **Obezbijediti programe i treninge koji imaju za cilj smanjivanje stresa, posebno za pripadnike službe obezbjeđenja.**
- **Predvidjeti zakonom beneficirani radni staž za načelnike ZIKS-a.**
- **Ispitati i sankcionisati sve vidove nezakonitih uticaja na zaposlene u ZIKS-u koji se sindikalno organizuju ili se na drugi način, u skladu sa propisima, bore za ostvarivanje svojih prava.**
- **Blagovremeno oglašavati slobodna radna mjesta, kako bi se omogućilo da službenici koji su već u radnom odnosu, u slučaju da zadovolje uslove propisane Zakonom o državnim službenicima i namještenicima, kontinuirano nastave da rade.**
- **Obezbijediti vrijeme za odmor u toku dnevnog rada svim zaposlenim.**
- **Razmotriti mogućnost da se zaposlenima obezbijedi službeni bife gdje**

¹⁷⁴ Godišnji izvještaj 2015, ZIKS, str. 16.

Objedinjene
preporuke

USLOVI SMJEŠTAJA

1. Preduzeti mjere da se riješi problem prenaseljenosti i postigne usklađenost s evropskim standardom od 4 m² po osobi kako je i propisano Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti koji se primjenjuje od jula 2015. godine.
2. Izgraditi, u skladu s planom, novi zatvor za duge kazne u Podgorici i specijalnu bolnicu.
3. Obezbijediti dovoljnu količinu sredstava za održavanje higijene (sanitarnih sredstava i potrošnih sredstava) za sve boravke-paviljone u ZIKS-u.
4. Obezbijediti da sva lica budu upoznata da imaju pravo na zatvorsku posteljinu i jastuke, kao i da imaju pravo da im se zatvorska ili lična posteljina pere u vešeraju.
5. Periodično preispitivati upotrebljivost dušeka i jastuka u svim boravcima-paviljionima i po potrebi vršiti zamjene dotrajalih dušeka i jastuka.
6. Uvesti mjere kojim će se unaprijediti održavanje higijene zajedničkih prostorija, npr. uvođenjem obaveze za redara i kontrolom njegovog rada.
7. Omogućiti pristup toploj vodi jednako za stanare svih paviljona.

Paviljon "A"

8. Hitno renovirati i proširiti paviljon "A" (preporuka CPT-a) kao prelazno rješenje do temeljne rekonstrukcije, tj. do sticanja uslova za izgradnju novog paviljona "A".
9. Obezbijediti odgovarajuće grijanje i hlađenje i stalni pristup toploj vodi.
10. Ispitati navode o uočenoj diskriminaciji, sankcionisati i spriječiti svaki oblik diskriminacije.
11. Obezbijediti mogućnost sušenja veša u nekoj odvojenoj prostoriji, a ne u sobama u kojima se spava.

12. Zamijeniti sve dotrajale i neupotrebljive dušeke novima.
13. Obezbijediti poštovanje minimalnog standarda od 4 m² po zatvoreniku.

Paviljon „B”

14. Razmotriti uklanjanje pleksiglasa sa prozora bar u zajedničkim prostorijama.

Paviljon „C”

15. Obezbijediti sportske rekvizite u okviru kruga za šetnju.

Paviljon „D”

16. Razmotriti uklanjanje pleksiglasa sa prozora makar u zajedničkim prostorijama ili na spratu gdje za njega ne postoje opravdane bezbjednosne potrebe.
17. Ujednačiti stepen naseljenosti soba, čime bi se spriječila trenutna prebukiranost jednog broja soba.

Poluotvoreno odjeljenje

18. Nabaviti lasersku opremu za video nadzor.
19. Srušiti trošne barake i izgraditi nove, po standardima, koje bi imale veći broj ležajeva i adekvatnije uslove za boravak.
20. Preispitati utemeljnost izrađenog biznis plana i odlučno krenuti u njegovo sprovođenje u skladu sa unaprijed određenim rokovima ili izraditi novi plan koji će biti sprovodiv.

Ženski zatvor KPD

21. Omogućiti ženama sa prvom klasifikacionom grupom jednaka prava na korišćenje porodične posjete na otvorenom, kakva je omogućena muškarcima - zatvorenicima.

Zatvor za kratke kazne (ZKK)

22. Obezbijediti primjenu standarda od 4m2 po osobi.
23. Obezbijediti prostoriju koja bi predstavljala dnevni boravak.
24. Drenažom terena ili na drugi način obezbijediti funkcionalnost prostora za rekreaciju i u vrijeme padavina.
25. Obezbijediti nadstrešnicu koja će omogućiti boravak na svježem vazduhu i u slučaju vremenskih neprilika.

Istražni zatvor Podgorica

26. Izgraditi novu zgradu Istražnog zatvora u kojoj bi se organizovale sobe sa manje kreveta, poštuovao standard od 4m2 omogućio pritvorenima boravak na otvorenom u skladu sa zakonom i obezbijedile prostorije za dnevni boravak sa različitim mogućnostima za aktivnosti van soba.
27. Vršiti redovne, a po potrebi i vanredne, dezinfekcije.
28. Prostoriju za posjete koja je kabinskog tipa, urediti na otvoreniji način, uz ostavljanje mogućnosti da pojedine posjete budu i kabinskog tipa.
29. U dvorištima postaviti bar po jedan koš za košarku ("basket"), golove za mali fudbal i sportske rekvizite koji bi svima bili dostupni za vježbanje.

Zatvor u Bijelom Polju

30. Izgraditi u skladu sa planom novu zgradu zatvora u Bijelom Polju.
31. Do izgradnje nove zgrade obezbijediti primjenu standarda od 4m2 po osobi.
32. Disciplinske sobe opremiti alarmom (zvonom) i/ili video nadzorom.
33. Obezbijediti prostor sa nadstrešnicom za šetnju za pritvorena lica.

SMJEŠTAJ OSOBA SA INVALIDITETOM

34. Stvoriti uslove u kojima se ne krši Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i omogućava njihov boravak u ZIKS-u bez diskriminacije. Ovo se naročito odnosi na objekte i prostorije koji služe za pružanje zdravstvene zaštite.

MALOLJETNICI

35. Maloljetnicima omogućiti da učestvuju u aktivnostima izvan ćelije zajedno sa odraslima, pod nadzorom službenika.
36. Maloljetnike motivisati i omogućiti im da se obrazuju (završe školu, pohađaju specijalističke kurseve i sl).
37. Osposobiti u svim boravcima posebnu prostoriju za pušače, a u svim hodnicima i spavaonama postaviti oznake zabranjeno pušenje i dosledno suzbijati i kažnjavati pušenje.

TRETMAN

38. Zaposliti još 3 osobe odgovarajućeg profila u Odsjeku za ispitivanje ličnosti i još 4 realizatora tretmana u Odsjeku za realizaciju tretmana.
39. Uspostaviti sistem realizacije tretmana, u kojem bi djelokrug rada svih zaposlenih bio jasno definisan.
40. Obezbijediti stručni program supervizije zaposlenih i programe za prevenciju „burn out“ sindroma.
41. Uspostaviti sistem kontinuirane obuke za sve zaposlene u Sektoru za tretman o novim metodama rada, zatim obuke za rano prepoznavanje psihičkih smetnji i rizika od samoubistva.
42. Izrađivati individualne planove za tretman osuđenih lica u skladu sa multidimenzionalnim pristupom i različitim metodama rada.
43. Razviti sistem praćenja realizacije individualnog tretmana na osnovu definisanog programa i postavljenih ciljeva.
44. Unaprijediti postojeće baze podataka u cilju efikasnog praćenja ostvarenja ciljeva predviđenih individualnim tretmanom.
45. Uvesti sistem objektivizacije kriterijuma za prelazak iz jedne klasifikacione grupe u drugu, tako što se sastaviti upitnici sa tačno utvrđenim kriterijumima koji se boduju.
46. Obezbedivati tehničke uslove kako bi baza podataka (PRIS sistem) bila dostupna svim zaposlenima koji su uključeni u realizaciju tretmana, sa selektivnom dostupnošću podataka. Zaposliti IT inženjera.
47. Razviti posebne programe podrške za: višestruke povratnike; osuđena lica koja izdržavaju duge zatvorske kazne; žene na izdržavanju kazne zatvora; lica osuđena na kratke kazne (zatvor i Bijelom Polju); mlađa punoljetna lica na izdržavanju zatvorske kazne (18-21 godina).
48. Uspostaviti različite programe psihosocijalne podrške koji su posebno prilagođeni za zatvorenike (npr. programi kontrole bijesa, programi komunikacionih vještina), u vezi sa čim je potrebna i dodatno edukovati osoblje koje realizuje tretman.
49. Motivisati zatvorenike da se obrazuju u cilju kvalitetnije i efikasnije resocijalizacije i rehabilitacije.
50. Organizovati opismenjavanje svih nepismenih zatvorenika u kontinuitetu.
51. Organizovati obuke za rad na računarima za zatvorenike koji nisu obučeni.
52. Pravilnikom (koji je u izradi) precizirati ostvarivanje prava na osnovno obrazovanje, stručno obrazovanje i visoko obrazovanje.
53. Osavremeniti i proširiti sve radionice u okviru KPD-a, s ciljem da se radno angažuje bar 80% osuđenih lica.
54. U zatvoru u Bijelom Polju kupiti mašinu za proizvodnju betonskih elemenata i oformiti radionicu za radni angažman zatvorenika.
55. Uspostaviti saradnju sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan ZIKS-a.
56. Organizovati kulturne sadržaje češće i u saradnji sa samim zatvorenicima.
57. Razviti saradnju sa sportsko-kulturnim institucijama i različitim organizacijama, kako bi sportske, kulturne i umjetničke aktivnosti postali redovni, strukturirani, svakodnevni dio realizacije tretmana. Finansijska sredstva bi se mogla obezbijediti i iz fonda od igara na sreću, tako što bi jedan njihov dio bio namjenjen isključivo za podršku projekata koji bi se izvodili u ZIKS-u.
58. Razmotriti mogućnost snabdjevanja zatvorenika materijalom za vezenje, heklanje i slikanje kako bi

nastavile primjenjuju i usavršavaju stečene vještine.

59. Sprovođenje biznis plana sagledati u svijetlu velikog interesovanja zatvorenica i zatvorenika da se obuče i bave izradom sitnih predmeta (nakit, igračkica, prirodnih sapuna) koji imaju tržišnu vrijednost.
60. Obezbjediti doobuku instruktora za rad koji realizuje radni angažman, kako bi važan segment radnog angažmana osuđenih lica postao i stručno osposobljavanje.

SPRJEČAVANJE ZLOSTAVLJANJA I ZAŠTITA

1. Direktor ZIKS-a mora da bude spreman da svim zaposlenima prenese jasnu poruku da ni fizičko ni verbalno zlostavljanje zatvorenika nije prihvatljivo i da će se svi takvi slučajevi kažnjavati (CPT),¹ tako što će sam beskompromisno prijavljivati slučajeve prekomjerne upotrebe sile državnom tužiocu i pokretati disciplinske postupke za njihovo kažnjavanje kao ozbiljne povrede radne obaveze. Kada propusti da prijavi krivična djela, postaje i sam krivično odgovoran za Nesavjestan rad u službi, Pomoć učiniocu krivičnog djela itd.
2. Obezbjediti da pripadnici zatvorske policije nose bedževe sa identifikacijom – imena, broj, isto kao i službenici redovne policije.
3. Djelotvorno i efikasno istražiti i proceuirati sve navode o zlostavljanju.
4. Obezbjediti potpunu identifikaciju i utvrđivanje odgovornosti svih službenika ZIKS-a koji su 14. januara nakon 17h u disciplinskom odjeljenju i 15. januara 2015. primjenili fizičku snagu i gumenu palicu prema osuđenim licima (u skladu s preporukom Ombudsmana), kao i one službenike koji su prikrivali mučenje i zlostavljanje.
5. Preispitati razloge za izmjenu i dopunu Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, novčane kazne i mjera bezbjednosti predočene ovim izvještajem u cilju jačanja garancija za sprječavanje mučenja i zlostavljanja. **Neophodno je obezbijediti nezavisnost medicinskog osoblja u odnosu na upravu ZIKS-a**, tako što bi medicinsko osoblje koje radi u zatvoru zapošljavalo Ministarstvo zdravlja, a ne ZIKS.
6. Predložene izmjene i dopune Zakona

¹ Ovo je bila prva preporuka data u *Izveštaju Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija (str. 117)*. CPT je ponovio ovu preporuku i u *Izveštaju o posjeti Crnoj Gori 2013. godine*, stav 41.

- koje su utemeljene u međunarodnim standardima uzeti u obzir prilikom izrade podzakonskih akata i propisivanja internih procedura u ZIKS-u, posebno u vezi primjene sredstava prinude.
7. Sredstva prinude upotrebljavati isključivo u skladu sa Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti, i odgovarajućim podzakonskim aktima.
 8. O svakom slučaju upotrebe sredstava prinude obavijestiti ljekara, tako što će načelnik službe obezbjeđenja zdravstvenoj službi svakodnevno pisano dostavljati podatke o upotrebi sredstava prinude i smiještanju lica u Disciplinsko odjeljenje.
 9. Registar upotrebe sredstava prinude organizovati tako da uključi ljekarski nalaz o tome da li je došlo do povređivanja osobe nad kojom je primjenjeno sredstvo prinude.
 10. Ljekarski izvještaj/nalaz koji se sačinjava na osnovu medicinskog pregleda osobe nad kojom je primjenjeno sredstvo prinude treba da sadrži:
 - a) potpuno navođenje izjave pregledane osobe o njenom zdravstvenom stanju i porijeklu povrede;
 - b) potpuno navođenje objektivnog medicinskog nalaza zasnovanog na temeljnom pregledu;
 - c) zaključke ljekara u svjetlu tačaka a) i b) uz naznačavanje konzistentnosti između izrečenih navoda i objektivnog medicinskog nalaza.
 11. Djelotvorno i efikasno istražiti i procesuirati sve slučajeve nezakonite upotrebe sredstava prinude.
 12. U vezi sa zabrinjavajućom pojavom dugotrajnog vezivanja u ZIKS-u danima neophodno je posebno obratiti pažnju na preporuku CPT Crnoj Gori da se trajanje fiksacije mora mjeriti minutima, radije nego satima, a nika-ko danima.
 13. Obezbijediti da svi zatvorenici koji su mentalno oboljeli i u akutnoj fazi bolesti – umjesto da budu izloženi višednevnom vezivanju u okviru ZIKS – budu upućeni na liječenje u Bolnicu.
 14. Obavještavati Ministarstvo pravde o upotrebi sredstava prinude u skladu sa Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti.
 15. Uspostaviti jedinstvenu praksu izvještavanja o upotrebi sredstava prinude na odgovarajućim obrascima i u skladu sa Pravilnikom o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u ZIKS-u.
 16. Ministarstvo pravde mora da sprovodi nadzor nad radom u ZIKS-u u skladu sa zakonom i pojača kontrolu zakonitosti primjene sredstava prinude i zahtijeva redovno izvještavanje o tome u skladu s propisima.
 17. Konkretizovati Strategiju o sprečavanju nasilja među zatvorenima i usvojiti Akcioni plan za njeno sprovođenje.
 18. Kritički preispitati obuke i/ili programe koje su službenici ZIKS-a po- hađali u cilju poštovanja zabrane mučenja i zlostavljanja, uključujući usvajanje fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprječavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti, i odgovarajuće ih izmijeniti ili dopuniti.

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

19. Neophodno je upozoriti sve ljekare koji trenutno rade u ZIKS-u i svakog budućeg ljekara koji će raditi sa pritvorenima i zatvorenima na obavezu da sve povrede zadobijene u zatvoru, odnosno, povrede sa kojima je lice dovedeno u zatvor moraju da evidentiraju i prijave u skladu sa CPT standardom i Istambulskim protokolom kako je i opisano u tabeli.
20. Nabaviti dva EKG aparata i dva defibrilatora (po jedan u Istražnom zatvoru sa ZKK i KPD-u).
21. Ispitati primjedbe u vezi sa problemima koji se javljaju u organizovanju prevoza zatvorenika na specijalističke preglede i u skladu sa nalazima otkloniti uočene nedostatke.
22. Ispitati primjedbe povodom dužine čekanja na dijagnosticiranje i liječenje infekcija HIV-om i virusnim hepatitisom C.
23. Kontinuirano stimulisati zdravstvene radnike da rade u zatvorskim uslovima tako što će im se ponuditi ugovor o radu na neodređeno vrijeme i druge beneficije kao što su veći koeficijent kod obračuna zarada zbog rada u otežanim uslovima, duži godišnji odmor i slično (CPT). Takođe, ugovor o radu sa zaposlenima u zdravstvenoj službi, bi trebalo da zaključuje ministarstvo zdravlja umjesto ministarstva pravde. Zaposlenima treba omogućiti specijalizacije i napredovanje.
24. Usvojiti protokol o sadržaju izvještaja o medicinskom pregledu osuđenog lica, po prijemu u ZIKS.
25. Izrađivati interne godišnje izvještaje o kvalitetu zdravstvene zaštite u ZIKS-u, tehničkoj opremljenosti, dostupnosti medikamenata, opreme, dužini čekanja na specijalitičke preglede.
26. Otpočeti radove na izgradnji planirane Zatvorske bolnice.
27. Uvesti mogućnost obavljanja sistematskih preventivnih zdravstvenih pregleda u ZIKS-u za zatvorenike/ce.
28. Povećanje broja zaposlenih sa VSS spr-
emom (psihologa i socijalnih radnika), a u cilju uspostavljanja individualnih i grupnih savjetovanja pritvorenih i zatvorenih lica sa istorijom bolesti zavisnosti.
29. Uvesti mogućnosti supstitucionog održavanja opioidnih zavisnika koji su u pritvoru ili na izdržavanju kazne, a nisu započeli supstitucionu terapiju u zajednici.
30. Utvrditi i spovoditi procedure nabavke metadona za osobe koji su započeli supstitucionu tretman van Podgorice.
31. Uvesti preventivne aktivnosti sa ciljem podizanja opšte zdravstvene kulture u ZIKS-u kao što su neformalna edukacija, razgovor sa stručnim licima.
32. Omogućiti usluge iz domena zdravstvene psihologije (psihološka podrška licima koja su na liječenju od Hepatitisa C, HIV-a, hroničnih bolesti), odnosno zaposliti kliničkog psihologa koji bi imao pristup i pritvorenima.

PRISTUP PRAVIMA

33. Kontinuirano obavještavati pritvorena i zatvorena lica o pravima i ne-selektivno sankcionisati nedozvoljeno ponašanje kao što je uništavanje pravilnika o kućnom redu. Pravilnike je neophodno istaći na vidnom mjestu u svim paviljonima/boravcima.
34. Kontinuirano obavještavati pritvorena i zatvorena lica o mogućnosti da se obrate Ombudsmanu u slučaju da smatraju da im je neko pravo povrijeđeno.
35. U dogovoru sa Ministarstvom unutrašnjih poslova omogućiti zatvorenicima dobijanje biometrijskih ličnih dokumenta.
36. Poželjnija radna mjesta (baštovan, bibliotekar i sl.) srazmjerno omogućiti zatvorenicima u svim paviljonima/boravcima u skladu da zdravstvenim stanjem zatvorenika.
37. Zatvorenicima omogućiti da razgovaraju sa načelnicima u rokovima propisanim pravilnicima o kućnom redu.
38. Suzbiti i sankcionisati svaki vid diskriminacije stranih državljana u Istražnom zatvoru.
39. Suzbiti i sankcionisati svaki vid diskriminacije Roma u zatvoru.
40. Obezbijediti uslove za poštovanje prava pritvorenih lica da dnevno na otvorenom provode najmanje 2 sata.
41. Hitno unaprijedi režim u Istražnom zatvoru, s ciljem da se pritvorenima omogući da provode više sati izvan svojih soba i da budu angažovani u svrsishodnim aktivnostima različite prirode.
42. Ženama, odmah po prijemu u Istražni zatvor, omogućiti higijenski paket.
43. Pripadnicima službe obezbjeđenja obezbijediti prostor u okviru Istražnog zatvora koji bi im poslužio kao čajna kuhinja.

ZAPOSLENI

44. Povećati broj zaposlenih na svim pozicijama u službi obezbjeđenja, sa posebnim naglaskom na pozicijama komandira, kao i na osmatračnicama i u kontrolnoj sobi.
45. Obezbijediti da se svaki prekovremeni rad plaća u skladu sa propisima.
46. Obezbijediti programe i treninge koji imaju za cilj smanjivanje stresa, posebno za pripadnike službe obezbjeđenja.
47. Predvidjeti zakonom beneficirani radni staž za načelnike ZIKS-a.
48. Ispitati i sankcionisati sve vidove nezakonitih uticaja na zaposlene u ZIKS-u koji se sindikalno organizuju ili se na drugi način, u skladu sa propisima, bore za ostvarivanje svojih prava.
49. Blagovremeno oglašavati slobodna radna mjesta, kako bi se omogućilo da službenici koji su već u radnom odnosu, u slučaju da zadovolje uslove propisane Zakonom o državnim službenicima i namještenicima, kontinuirano nastave da rade.
50. Obezbijediti vrijeme za odmor u toku dnevnog rada svim zaposlenim.
51. Razmotriti mogućnost da se zaposlenima obezbijedi službeni bife gdje bi mogli koristiti pauzu u radu.

Britanska ambasada
Podgorica

